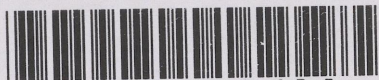

ЛННБ України ім. В. Стефаника

01455601M

89313 24

М. ЗАКЛИНСКИЙ

а жтну стт
мечкую слову зберечено

лас

СПОМИНИ

Aug 15 31

06 10

МИРОН ЗАКЛИНСЬКИЙ

„А МИ ТУЮ
СТРІЛЕЦЬКУЮ СЛАВУ
ЗБЕРЕЖЕМО“

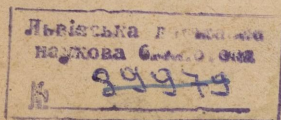
СПОМИНИ

З ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Ч. I.

„В С Е С В І Т“

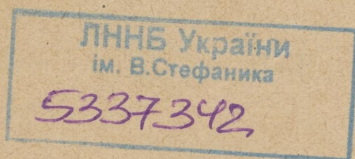
Л Ъ В І В 1936

2184

T3(24к33)5-54

Дописати

ВСТУП

На цю книжку зложилися нариси, писані принагідно впродовж двадцяти років (1915—1934).

Одні з них писані ще на фронті, під безпосереднім враженням могутніх переживань, деякі за поміччю скупих воєнних записок і листів; та найбільше написано з пам'яті, коли я дивився з віддалі на те, що переживав у бурхливу добу світової та визвольницької війни.

Зміст воєнних споминів залежить крім світовідчужання автора в великій мірі ще й від становища, яке він займав кожночасно у воєнній машині. Є два підходи, два способи бачення воєнної дійсності: старшинський і стрілецький. Старшина, що командував великим відділом, подасть про воєнні дії того відділу докладні, вичерпні відомості. Знову-ж стрілець-рядовик зможе розказати тільки про свою сотню, інколи тільки про свою чету: відомості уривкові, образ подій частинний, без змоги з'ясувати причини, наслідки й загальний перебіг боєвих дій. Про бої сусідніх відділів знає він хіба з оповідань.

Старшину-команданта великого відділу можна порівняти до людини, що стоїть на високому горбі. Вона бачить усю околицю докладно, з ярами, горбами й іншими прикметами поземелля, з дорогами й селами, куди ті дороги ведуть. Знову-ж людина, що стоїть серед рівнини, бачить лишень невеличку частину загального образу, не знає напрямів і не визнається в цілому;

зате вона знає свою частину точніше й усесторонніше, як той, хто має перед очима цілість.

Словом — спомини стрільця не матимуть того важного й докладного історичного матеріалу, що спомини команданта. Зате стрілець подасть чимало з життя стрільців-рядовиків, про їх настрої й поставу до великих подій; про це старшина може знати лише зверху та посередно.

Якщо автор пише не за свіжої памяти, тоді все те, що знав тільки з оповідань, передаватиме недокладно, бо точно й на довго залишаються в пам'яті лише найяскравіші з власних переживань. Навіть загальні умовини, що в них дані події відбувалися, втрачають свою яскравість, докладність і зв'язок із цілістю.

Пишучи дбав я якмога точно передати факти, щоб на них могли спиратися майбутні історики. Я пильнував теж писати образowo, щоб читач чітко уявляв ті недавні, бурхливі часи та міг вжитися в патос і темпо подій.

Я опрацював наново стиль і мову давніших нарисів та багато дечого додав і в змісті. Моє бажання — з'ясувати теперішній нашої молоді, як покоління Великої Війни виконувало свій національний обов'язок, своє важке завдання — тим важче, що непідготоване й несподіване. Теперішнє покоління — перше від часів Мазепинців — уже змалку виховане в державницькому дусі, та й прийдесться йому ще мабуть доконувати великих і славних діл. Для нього ця книжка.

М. З.

ЗБІРКА В СТРИЮ.

Дня 28. липня 1914. р. Австро-Угорщина виповіла війну Сербії. Це був початок світової війни. Дня 1. серпня 1914 р. Німеччина виповіла війну Росії. Дня 5. серпня Австро-Угорщина виповіла війну Росії.

Великі надії ожили серед галицьких і буковинських українців у дожданні великих історичних подій. Надії, що проти могутньої Німеччини рабська, малокультурна Московія війну програє. На цьому скористала б багато наша національна справа.

Одночасно з цими надіями прокинулася серед рухливішої частини української інтелігенції свідомість, що українці поза кордонами Московії не сміють бути пасивні. Повинні прийняти діяльну участь у війні проти Московії. Це ж найгірший ворог нашої нації, що зломив колись договори з гетьманами й поневолив нас; що зазіхає на решту наших земель і від часів Шевченка насильно спинює ріст національної свідомости між нашим народом у московській займанщині та працю над піднесенням його на вищий рівень культури.

У Львові зорганізувалася Головна Українська Рада й Боєва Управа Українських Січових Стрільців. Організація „Січові Стрільці“ існувала від 1912 р. між університетською молодю у Львові та займалася військовим вишколюванням своїх членів. Обі ці організації звернулися в днях 6. і 7. серпня 1914. р. із зазивом до галицької молоді: вступати в ряди рідного війська — Українських Січових Стрільців.

Негайно після зазиву почали організуватися по містах, містечках і селах Галицької України відділи У. С. С-ів.

Досвід недавньої, московсько-японської війни дозволяв надіятися, що й тепер Московія програватиме, що війна буде вестися на її території; в такому випадку Уесеси підуть слідом за німецькою й австрійською армією на Поділля й Волинь та робитимуть протимосковську пропаганду на землях України, відібраних від Московії.

Також у Станиславові зорганізувався в найближчих днях після зазиву відділ Українських Січових Стрільців.

Цей відділ робив військові вправи під проводом висушеного австрійського фельдфебля (старшого десятника) Шевчука. На болоннях над рікою Бистрицею вчився відділ вправляти в четі та наступати в розстрільній. Хоча Стрільці бували й обурені трохи капральським поведенням свого інструктора, та вчив він добре.

Вертавши по вправах домів, співали вони пісень, не стрілецьких, бо їх ще не було, а січових та народніх.

Для станиславівської публіки був наш відділ з українською командою й піснями одна з воєнних сензацій, яких тоді, на початку війни, було немало: Замкнули для „цивілів“ залізничний рух, днями й ночами їдуть поїзди з військом, гарматами, й обозами. Наповнялося місто нечаяно масами війська, що викупляло всі харчі; через кілька днів під ряд шматка хліба ніде було купити. Також нежданно місто спорожнялося, наче хто замів і щодень прибували з фронту до лічниць ранені. Вечорами демонстрації за війною: юрби міщухів у поході, на перехрестях вулиць із бальконів промови та грімкі тони австрійського державного гимну.

Стрільці станиславівського відділу жили дома, бо всі вони були або місцеві, або з найближчих сіл. Сходилися двічі в день до домівки „Сокола“. Рано вправи над Бистрицею, по полудні на подвір'ї, де й училися розбирати кріса й називати його складові частини. Тут училися також копати воєнні окопи.

З поблизького містечка Богородчан привів тамошній адвокат Новаковський з пів сотні Стрільців. Командант цього відділу був станиславівський пластун стрілець Андрій Новицький. До нас вони не прилучилися; держались окремо. Приміщення дістали в Селянській Бурсі при вул. Липовій. Їжу варила для цього відділу пані Новаковська.

Одного вечора приїхали до нас у Станиславів бучацькі та чортківські Уесеси. Ми їх щиро привітали на подвір'ї „Сокола“ й раділи, що їх так багато й так добре вишколених. Хлопці росли, сміливі, держали лад по військовому, під проводом старшини з австрійської армії, четаря Гринева. Вони привезли з собою стрілецьку пісню: „Гей у лузі червона калина“.

Оповідали вони невеселі воєнні новини. Москалі лізуть, як саранча. Чортківські УСС-и покинули місто разом із останніми відділами австрійської армії, перед приходом москалів. Відмашерували до Бучача, та вже на другий день подалися разом із бучацькими Уесесами в дальшу дорогу, бо місто було вже щільно набите обозами й відділами австрійського війська, що спішно відступило.

Вийшло так, що й у далекому від фронту Станиславові не задержалися вони довго, всього два дні.

Вночі — було це около 22. серпня — заалармовано всіх УСС-ів, що були в Станиславові. Приходимо до домівки „Сокола“: Повідомляють нас, що москалі зайняли близьке містечко Товмач; наказ іти до дому,

зібратися й попроситися, бо їдемо до Стрия — на місце стрілецької збірки.

Бучацький і чортківський відділи, також богородчанський, вирушили в дорогу ще вночі. Поїзду не було, й вони подалися здовж залізничного шляху. Йшли кілька миль, аж діждалися на одному перестанку вантажного поїзду та примістилися в ньому.

Вранці показалося, що Товмача москалі не зайняли. Тому, що Станиславів не був ще загрожений, повстало питання, чи ми повинні виїздити до Стрия, чи лишатись. У тій справі ми нараджувалися. Прийшов до домівки „Сокола“ гімназійний директор Сабат, що цікавився своїми учнями УСС-ами. Радив, щоб лишитися, бо воєнне положення ще поправиться. Він, мовляв, постарається, щоб ми робили в місті службу міліції, та загалом нікуди не виїздили. Частину стрільців це переконало, та більшість була за негайний відїзд. Були в нас тоді ще й Стрільці з Борщева, що тієї днини приїхали, приблизно 60 люда. Вони не мали іншого вибору, як їхати в Стрий. Ця справа також заважила на нашому рішенню.

Командантом У. С. С. у Станиславові вибрали ми були ще давніш стрільця Яциновича. Він був у 1914. році командант Пласту*) в станиславівській гімназії. У Пласті він перейшов добрий вишкіл, знав читати мапи, науку про поземелля, таборування й такі вправи в полі, як перехід рік, здобування й обсаджування горбів, лісів і т. ін. Не мав він щоправда боєвої енергійної вдачі, та зате вмів гарно переводити вправи в четі й у сотні(впоряд).

*) Перший організатор і командант Пласту в Станиславові був семінарист М. Шкабрій. Він організував і переводив пластові вправи та прогульки від весни 1912. р., а можливо, що й від осені 1911. р. Перші пластуни були члени станисл. самоосвітнього Кружка — семінаристи й гімназисти.

Тепер заявив він, що не може відіхати, бо рідня йому не дозволяє. Це була поважна справа. Ми всі були тоді неповнолітні; батьки мали право не дозволити. Багато У.С.С-ів залишалось тепер у Станиславові. Було очевидне, що зголоситься ще й чимало нових. Їхнім командантом лишився Яцинович, а ми вибрали собі нового — стрільця А. Дівнича. Він був провідник одного з гімназійних пластових гуртків. Умів добре впоряд і перейшов також вище згаданий пластовий вишкіл. негайно видав він наказ усім, що відіздять, явитися в год. З. у домівці „Сокола“ готовими до дороги. Післав підводу до Селянської Бурси й забрав харчові запаси, що їх залишив богородчанський відділ.

Пізним полуднем відіхали ми особовим поїздом. Було нас около 150 люда. Приїхали до Стрия вночі. Нас привели до Народнього Дому. Ночували ми в великій салі на долівці, на кріслах, де попало.

Другої днини вправляли ми вже над рікою Стриєм і на місці нашої збірки — в городі якоїсь української установи недалеко двірця. Кватурували на стрийському передмістю — Ланах. Наш інструктор у Станиславові навчив був нас уже всього, що знав, та ми все ж почували, що вміємо мало, головно з таких воєнних вправ, як підходити в розстрільній. Одначе показалося, що в Стрию не можемо навчитися нічого більше, бо рівень військового знання й вишколу тут нижчий, як у нас. Наш командант дальше переробляв із нами впоряд і ці вправи робили ми найкраще з усіх тодішніх стрийських відділів.

Пристає, бувало до нашої сотні стрілецький старшина. Спробую, каже, що ви вмієте. Повправляє трохи нашою сотнею: „Досить, добре вмієте вправи“ — каже.

„Жаліємо, що не можемо сказати цього про вас“ — думаємо ми. В нас стрілець Дівнич або Яцинович куди краще командував сотнею, як тутешній старшина.

Не довелося нам в Стрию задоволити своє бажання: вивчити без решти нехитру військову мудрість, набуті справності, що її має австрійський вояк.

Лишень отаман Шухевич, що приїхав кілька днів пізніше, як ми, вчив нас нових і трудніших вправ. Нпр. уставляв у кольону довгий ряд сотень, що вже трохи вміли вправи в четі й у сотні, та вправляв цілим полком. Його приказ виконували одночасно півтори або дві тисячі людей. Таких вправ ми ніколи передтим не бачили. Ми раділи фаховому знанню й енергії цього команданта. Та він був один такий і за іншими справами багато часу для нас не мав.

По вправах гуртувалися серед городу співаки. Вони все держалися разом і творили пізніш окрему чету — т. зв. „безсмертну“ — в сотні Вітовського. Дірігентом був у них тоді стрілець Глібовицький. Співали зразково. Сильні й вишколені голоси були серед них. Авдіторію мали велику й уважну.

Настрій був у них вірлиний. Завсіди готові були на всілякі вигадки. Бувало, вривають нечаяно пісню, як утяв. Мовчать. Зглядаємося на них, що це таке. А вони на знак дірігента усі одночасно підносять грімкий регіт, на команду кінчать його й даліше поважно продовжують спів, де перервали.

Стрийські пані-українки варили для нас у городі, на місці нашої збірки обіди. Начиння було обмаль. Обідали по черзі.

— Безсмертна чета на обід!

Співаки вривають пісню, регочуть тричі на команду розкотистим реготом і йдуть обідати. Сідають за довženним столом, беруться за їжу; та бувало декотрі відкладають ложки, починають між собою шепотіти, а далі гукнуть грімко на весь город:

Добра миска немита, немита,
Добра каша без соли, без соли.

Може й справді котра миска нечиста? І пані йдуть здовж стола, одна розносить сільнички, друга забирає миски від тих, що цього бажають.

Співаки де-далі навчились вибаранчати — та все було їм вільно за мистецький спів і настрій. Раз при вечері подивилися на страву та давай співати:

А ми їсти не будем, не будем,

Ми кулеші не хочем, не хочем!

Пані вирішили: Дати іншу страву, „безсмертній четі“.

Так панькалися зі співаками, та було й чого. Своїм співом і безжурністю вводили всіх у веселий настрій, серед поважної тодішньої дійсности.

Звідкілясь узялася була серед нас поголоска, що затроєно керницю, де ми брали воду. Годі було дійти, відки ця поголоска, тож і ваги до неї ми не прикладали. Всежтаки від тоді стояв біля тієї керниці наш вартовий. Крісів не було в нас на лік, тож він вартував із фльобертом, перевішеним через плече на шнурку.

Тоді Уесесів у Стрию все більшало. Щоднини приходив хоч один новий відділ. Звичайно були це самі селянські хлопці, Січовики з топірцями й лентами; на переді кошовий. Надходили відділи з Гуцульщини, Коломийщини, Заліщищини, Борщівщини й ін. Всіх новоприбулих радісно вітали на стрілецькому подвір'ї й кричали: „Слава“. Найбільше вітали Січовиків.

Невпинна праця кращої частини галицької інтелігенції над піднесенням села, праця що тривала цілі десятиліття; героїчна ідейність діячів та агітаторів з яких не один усе своє життя невтомно працював над освідомленням і організуванням села — дала тепер у рішальну хвилину такі гарні висліди.

Де-далі настрої у Стрию ставав нервовий. Ходили тривожні вісті про австрійські невдачі, фронт почав

приближуватися, і зі Львова все ще не приїздила наша команда, ані оба куріні. Врешті стрийські відділи зібралися на віче й вибрали делегатів, що мали їхати в цій справі до Львова. Але вони не відіхали, бо того дня прибули зо Львова оба куріні та стрілецька команда.

Ішли сотні, та йшли, аж великий город наповнився вщерть і місця для всіх не стало. Декотрі чети були вже узброєні важкими стародавніми австрійськими крісами „верндлями“ з довжезними гостряками (багнетами). Кілька чет було в стрілецьких і сокільських одностроях.

Хоч стільки їх було, лад держали зразковий. Мали вони й військові кухні та своє постачання. Ми дивилися з повагою на інтенданта, четаря Індишевського, що встигав доставляти харчі тисячам людей.

Стрічаю між новоприбулими шкільного товариша. Оповідас, між іншими новинами, що у львівському куріні є панни-стрілиці. Вістка рознеслася між стрийськими сотнями — цікавіші йдуть дивитися. Стрілицям це не подобалося: „Товаришу! Чого сюди прийшли? Це ваша сотня?“ Стрільці не сподівалися такої сміливої атаки; відступали та приглядалися з віддалі. Одначе вже за кілька днів привикли до своїх товаришок у стрілецьких одностроях. Стрілиці перестали викликувати своєю появою сензацію.

Старшини держалися гуртами, подальше від стрільців. Впадав у вічі рухливий, бородатий сотник Сроковський, командант одної з золочівських сотень, з кривою шаблюкою при боці. Старався всюди держати порядок особисто, уставляв при кухні гусака, бігав, багато горлав, мало що не бив своєю кривою шаблюкою.

Ми нишком реготали з такого „цивільного“ поведення старшини й називали його лютим дідуганом.

— — — — —

Москалі посувалися без упину в глибину Галичини. Австрійські штаби лютися за це, що програють битву за битвою і винайшли причину своїх невдач: зраду населення. Скрізь бачили зраду й шукали за зрадниками. Ми були раз свідками, як через Стрий гнали жандарми валку таких „зрадників“, зморених, побитих, декотрі заковані в кайдани.

Австрійська команда вагалася, що робити з УСС-ами. Врешті „*Militär-kommando Lemberg*“ дозволила задержати лише 2000 Стрільців; інші повинні були відійти домів. Ця решта була кілька разів більша. Всяк боявся, що не попаде між вибраних.

До такого рішення причинилися інтриги наших ворогів, що шкодили нам, як могли, та пояснювали австрійським командам, що „між українцями та москвофілами є така різниця, як між жидами й ізраелітами“.

Ми ніяк не могли зрозуміти, як може велика держава, що провадить важку війну, бути така сліпа, робити такі помилки й нічого не розуміти у східноєвропейських відносинах. Адже москалі, — це наш історичний ворог. З ними маємо давні й великі порахунки. Ніодин інший нарід на світі не має з ними таких порахунків, як ми.

Обмеження числа Стрільців було важким ударом для нашої національної справи. Замість кількох полків кинули ми в війну проти Москви всього два куріні. Більшої кількості національного війська, як два куріні, не мали галицькі українці аж до листопаду 1918. р. Недостача самостійних відділів, як полки та бригади узаляжнила нас пізніше у військових операціях аж до дрібниць від наказів згори та перешкодила вишколити своїх булавних старшин. Цю недостачу відчували ми дуже болуче в часах війни за державність.

Одного дня усталили сотні в довгі ряди й вибирали. Один відділ прийняли, бо добре робив військові справи: другий, — що в ньому були самі інтелігенти, —

бо за ним промовляла первісна мета УСС-ів, робити протимосковську пропаганду на тих землях Наддніпрянщини, що були б зайняті австрійським військом. Інший відділ випросив, щоб його не відганяли, бо не має куди дітися: в його околицях уже москалі, вертатися небезпечно, бо є кому донести москалям.

Однаке й ці всі аргументи не багатьом помагали. Гірке розчарування пригнітило тих, що їх тут ще недавно так радісно вітали. Декотрі неприємні відділи та поодинокі Стрільці не згодилися відійти домів. Але поставили на своєму лише ті, що не просили більше й не вагалися, а просто лишилися і при відїзді замішалися між сотні.

З військовою присягою було чимало клопоту. Австрійська команда вимагала від Уесесів такої самої присяги, як від австрійських вояків. Стрільцям це не подобалося. Зібралися ми, мовляв, добровільно, служити Україні, до австрійського війська ще не належали, (такі молоді річники ще не підлягали мобілізації) — а тут присягай Австрії! Було чимало рішучих противників такої присяги. Вони й не станули до присяги, хоч мусіли відійти домів.

А від сходу чути було вже гармати.

Одного дня, — було це 3. вересня 1914. р. — припадало якесь свято. Наша сотня й кілька інших були в церкві. Багато було цивільного населення. Церква повніська. Нараз між Стрільцями ледве помітний рух. Щось одні одним переказують. Дійшло воно по черзі й до мене. Одне-одніське слово, та для вояка значить воно дуже багато.

— Алярм!

Тихцем і поволі, щоб не перешкоджувати вірним, вийшли ми з церкви. На місці збірки подали нам до відома, що відїздимо за Карпати. Ми поприносили свої речі з квартир на передмістю й подалися на залізничий двірець.

Тут видала австрійська команда кільком четам кріси й набої, мовляв, по дорозі могли б уже напасти на наші поїзди москалі.

Сотня Вітовського. |

У „ДВАДЦЯТЦІ“.

Вже сурма грає, треба вставати:
Пан сотник каже маширувати.

Із закарпатської стрілецької пісні.

Закарпаття. Дощові дні під кінець вересня 1914. р. Тоді, як сотня Вітовського й три інші ходили двадцятками.

Це перше боєве завдання сотні було зовсім фантастичне. Кожна двадцятка дістала наказ перейти в означеній околиці австрійсько-московський фронт, у запілля ворога, в Галичину. Там повинна була нищити мости (голіруч!), нападати на ворожі валки, ширити переполох і шкодити ворогові ще й іншими способами, що їх придумав у буйній голові молодий хорват, начальник бригадної булав, поручник Кватернік.

Легко сказати — та ніяк виконати. Ворог грізний своєю масою, як саранча, обсадив усі провалля, ліси, хребти. Нічого тут не вдієш. Може й пройшов би та не в вояцькому одязі, та й з воєнним досвідом. А ми, старшини так само, як Стрільці, не мали ще тоді ані найменшого досвіду.

Завертає двадцятка, провозжає її рясний, уїдливи дощ. Пробує в інших місцях.

Мадярські команданти поглядають на юних Січовиків — раді б ними прикрасити свої розстрільні, підбадьорити свою промоклу, посоловілу, бородату, „ляндштурму“. А Січовикам мороз переходить поза шкіру на саму згадку про чужу команду й таке товариство.

Єдина оборона — письмо про окреме призначення двадцятки. Читають його мадярські старшини, здвигають раменами — ніде, мовляв, не перейдемо; шкода даром волочитися. Краще б нам залишитися на місці та пристати до їхнього відділу. Вони видадуть нам посвідку, що не було ніякої можливости виконати наказане завдання.

Та двадцятка слухає одним вухом. Знову „ходом руш“ ще й скорим ходом, бо підганяє рясний дощ.

— — — — —

Сотник Вітовський теж не зміг продертися зо своєю двадцяткою у вороже запілля. Отож не дбав більше про бригадний наказ, зібрав ще кілька двадцятки і повів їх у велику битву, що саме розгорілася на Бескиді, на граничному хребті між Галичиною й Угорщиною. Ця частина нашої сотні дістала вже бойове хрищення й мала перші втрати. В марші через одно село дізналися ми, що з пів години перед нами повезли тіло стрільця Синюха, що згинув на Бескиді від шрапнельної кулі. Перша втрата сотні.

А ми дальше ганяли здовж фронту та мокли, замість робити щось путнього.

Бурмотіння гармат від Бескиду ставало голосніше, зближувалося, далі перейшло в гуркіт. Ці зловіщі громи ширили переляк; вони означали, що москалі на Бескиді перемогли та заливають Закарпаття. Мадяри й жида, урядовці та купці вантажили що цінніше на вози й поїзди, залишали свої хати та втікали на захід.

— — — — —

Дощова ніч, болото й пітьма.

Наша двадцятка машерувала цілий день а в вечір ще й харчувала по-песьому. Не багато вдалося купити в коршмарів, що навантажили вже товари й усю хатню обстанову на вози. Хто їв цукор, як єдиний нудкий харч, а хто забув уже, коли проковтнув кілька обарінків або булок. — Дощ часом переставав, та скоро починав

Львівська бібліотека
наукова частина 1945

ЛНБ України
ім. В. Стефаника

39975

2184

5337342

на ново. Стрільці валилися з ніг. Намоклі наплечники й плащі тяжіли, як залізо.

Командант повірив нам урешті, що треба відпочинку й оглянувся за захистом.

Біля залізничного перестанку Занька натрапила наша двадцятка на дім залізничника, вже порожний. Постелили соломку та лягли на спочинок у строгому поготівлі, скинувши лише наплечники.

Твердий, всевладний, камінний сон.

Розбуджує нас енергійний стукіт у вікно.

— Хто такий? — питаємо по німецьки.

— Алярм! Муска! Муска!*) — кричать якісь перелякані мадари.

Годі було щось більше дізнатися, бо задудніли кінські копита, кіннотчики промчали й настала зловіща тиша.

Двадцятка миттю отверезіла зо сну та не гаявшись покинула свій захист. Прийшла на перестанок Занька. Тут стояв довжезний поїзд, готовий до відїзду. „Останній поїзд“ — сказали нам.

На самому кінці найшли ми порожний віз — для 40 люда або 6 коней — і всадилися до нього. Хто на лаві здовж стіни, хто на землі. Крім побіч себе. От добра вигадка залізниця! Сухо й просторо!

Знову нагрянув на товариство сон. Один за одним засипляє.

Поїзд повагом рушає з місця, підбігає, вже й біжить. Нараз гуркнув, заскреготів, шарпнув, як навіжений, задні вози вдарили з розмахом у передні — та й станув на місці.

Стрільців, що сиділи на лаві, кинуло до передньої стіни. Кріси, що були сперті об стіни, попадали далеко від їхніх власників і докладно протверезили тих, що спали

*) Так мадари називають москалів.

ВОСТАННЄ НА СТЕЖІ В КАРПАТАХ.

Того дня — 30. грудня 1914. р. — важко було найти собі команданта.

Сотник Вітовський сказав на збірці, що відійде шість стеж; тимчасом трьох постійних стежових провідників, Балюка, Мінчака та Труха не було. Вони понесли два дні скорше звідомлення до команди сусідньої бригади, що стояла на недоступному, снігами завіяному шпилю Пікуї — та й ще не вернули.

Стежові провідники одержували від Вітовського завдання, забирали стрільців, що з ними все ходили, мовляв: „моя стежа до мене“! — й відходили. Лишень ті провідники, що не ходили щодня, зверталися до прорідженої сотні з запрошенням: „Хто йде зі мною?“

Так пішов я на стежу з вістуном Г.

Пішло також кількох товаришів бучацького гурта, між ними Володимир Береза.*) Височенний, худий на-суплений, був він добрий вояк, хоч і не мав військової вдачі й не проявляв більшого зацікавлення військовими справами, ані охоти відзначитися, чи проводити. В його вдачі була солідність, він бажав як найкраще в усіх подробицях виконати прийнятий добровільно обов'язок Стрільця. Захоплення й пригноблення не виказував у тій мірі, як інші. Мав хист помічати комізм у вчинках лю-

*) В 1920. році вивезли його большевики, як хорунжого УГА разом із сотнею інших наших старшин кудись на північ.

дей, у вдачах і умовинах. Та не мав звичаю насміхатися.

Командант міг повсякчасно на нього числити. Ходив він із Балюком на найтяжчі й найнебезпечніші стежі та сам зголошувався, щоб іти попереду, як „око“ стежі. Як траплялося, що Балюк загнався задалеко поза лінію московських застав а стомлена й злякана стежа відмовлялася йти далше: — ведеш нас, мовляв, без потреби москалям у пащу — тоді Балюк лишав стежу на місці, щоб відпочивала й питав, хто пішов би з ним далше. Йшов Береза. У Балюка був слабкий зір, він попсував його ще до війни, як ночами, бувало, при свічці читав, зате Береза мав бистрий зір, особливу чуйність і хист помічати. Він і слідкував за безпекою.

Наша стежа скористала з нагоди, що переходила через село Латірку та й розбіглася на хвилину по хатах, щоб купити яких харчів. На збірці подав був Вітовський сотні до відома, що обоз знову не доставив харчів і порадив стежам похарчувати у стрічних селах. Запасних консерв не дозволив торкати: вони на гірші часи.

Ми розійшлися між хати. В бідному бойківському селі важко було щось купити. Тут заєдно товпилися війська, раз московські, то знову австрійські, та все викупили або й забрали без грошей. З трудом удалось дістати глечик сирого молока й кусень вівсяного коржа. Тутешній корж навіть нам, голодним воякам, важко було їсти: не мав ніякого смаку та дряпав у горлі. Хліба — убоге населення не мало.

Переходив селом якийсь австрійський старшина з відділом і гостро спитав по німецьки, що ми за одні й чого вештаємося по селі. Як довідався, що ми Уесеси, негайно змінив тон мови на приязний і більше не розпитував.

З Латірки подалися ми на стрімку гору. Бродили в снігу по коліна, пітніли й приставали, щоб відітхнути.

Хід під гору — це на стежах найтяжча частина дороги. Томляться стрільці, слабші зовсім вибиваються з сил. Кожний добре вбраний, бо на стежі часто приходиться лежати довго в снігу, або стояти непорушно на місці. Наплечник вагою біля 30 кг; в ньому тяжіли найбільше запасні консерви, білля і сто набоїв (крім сорока в набійницях).

Тривало з дві години, заки ми видряпалися на хребет. Тут стрінули в засипаних снігом окопах велику австрійську заставу. Перемерзлі, почорнілі, зарослі „ляндштурмаки“ байдуже дивилися на нас.

Лісистим хребтом мандрували ми довго глибокими снігами. Тут не вільно вже було голосно розмовляти, необережно ступити на гилля або чимось стукнути. Часто ми приставали та надслухували. В однім місці вийшли на широку лісову лінію. Свобода й безжурність, з якою ми вийшли на безлісне місце, бентежила мене: Щось наш провідник занадто безпечний! Мінчак, передвоєнний пластун, залізний вояк і досвідчений стежовий провідник ніколи не опускав так легкодушно лісового захисту. Лишав стежу між деревами, а сам, або ще з ким, підсувався на край ліса й довго стежив, чи нема де ворога. Минали хвилини глибокої мовчанки, заки він зважився вивести стежу на поляну. В таких місцях не важко попасти в засідку ворожої стежі або й влізти на їхню заставу.

На цій довгій поляні натрапили ми на телефонну лінію. Тов. Береза кунувся перетинати дріт, та інші спинили його, бо була деяка можливість, що це австрійський телефон. Ніхто з нашої стежі не орієнтувався, кілько ми вже пройшли, де приблизно знаходимося і які села можуть бути в долині.

Провідник нашої стежі не мав мапи: часто мусіли обходитися без неї й інші провідники. Більшість із них

мала своєрідні мапи. Із великої стінної карти Галичини, що висіла в якійсь школі або уряді витинали кусень Карпат. Така неточна мапа могла послужити лишень для загальної орієнтації, але більшої вартости не мала. Точну мапу мав мабуть лишень Вітовський. Він і показував на ній кожному стежовому провідникові, куди повинен дійти зо своєю стежею. Це помагало лише досвідченим провідникам, що легко визнавалися в просторі та й знали вже околицю. Наш провідник не мав провідницького досвіду. Отож повів нас тепер у долину, щоб дійти до якого села та дізнатися від селян або війська про його назву.

За якої пів години зійшла наша стежа в долину. Вийшла на узлісся, звідки вела між деревами дорога в село. Стежа підійшла під саме село. Провідник вислав двох розвідати, як воно називається і чи є в ньому військо.

За хвилину вернулися вони скорою ходою: „Це Розтока під Бескидом. Повно москалів“.

Ми скинули кріси з пліч, щоб мати їх на поготові та хильцем, скоро відійшли до ліса. Дорога була вкопана так, що збоку не було нас видно. Ті, що ходили до села, оповідали: „Коло крайної хати виходить баба до потічка по воду. Питаємо, що це за село. А баба аж руками сплеснула: „А ви, каже, що тут робите? Таж тікайте, в селі повно москалів. І в цій хаті повно їх — на лавах сидять“.

Уже недалеко ліса пристанули ми на хвилину тай віддихали. Тут ми вже безпечні. Гаразд, що ніхто нас не помітив, як були коло села! Все обережний тов. Береза випростувався й почав розглядатися. Нечайно скрикнув: „Обходять нас“.

Ліс близько. Вихром направці. Під гору. Вбігли в ліс і далше біжимо. З гилля паде на нас пластами сніг, ми білі, як мельники. Відкись родиться в нас енергія, біжимо довго, безупину. Все під гору. Не чуємо

втоми. Де-далі починає вона нас огортати, та ми не зупиняємося. Годі. Адже лишаємо за собою слід, що приведе москалів до нас.

Вибігаємо на поляну, де серединою протягнений телефон. Товариш Береза перетяв його в бігу. Ми помчали, боючися на цій поляні нової небезпеки.

Ліс густий. Ми вдерлися в нього в двох місцях. Знову ми білі, наче повдягались у простирала. Стежа розділилася на двоє. Гукати годі було, щоб де не почули москалі.

Нас було чотирьох: третина стежі. За деякий час, як задихалися — пішли ми ходом. Москалі вже далеко.

Смеркалося, як ми, пройшовши хребтом, побачили в долині Латірку. Дуже втішилися. Зможемо відпочити й виспатися в теплі.

В селі ввійшли ми до першої хати. По цілоденному бродженню в снігах були ми не лише втомлені, але й перемоклі по пояс.

Ми сушили при огні одержу та весело розмовляли з газдою. Оповідали пригоду в Розтоці й пояснили, що не такі вже москалі жваві й удалі вояки, щоб нас зловити.

На це газда мовчав. Він мабуть бачив на власні очі, що австрійське військо теж не грішить удалістю, та не смів сказати нам цього отверто. А ми знову в тих селах, що часто переходили з рук до рук, не оповідали, хто ми, бо це могло б колись пімститися на нас.

Як лише ми повечеряли, попросили негайно стелити. Постелили нам серед хати.

Вночі я прокинувся з вражінням, що збудив мене якийсь гуркіт. Наш газда встав і пішов до сіней. За хвилину вернув і взявся світити лямпу. Газдиня спитала його, хто стукав, а він відповів півголосом:

— Москалі!

Одночасно почув я в сінях стукіт багатьох ніг. Туди входило щораз більше людей.

Я миттю обкинув зором хату. Під прічею бербе-ниці й цебрики. За ними сховатися б! Глипнув я на вікно, чи не втекти б туди, та за ним почув важке ступання, скрипіт снігу й голоси.

В ту ж мить широко відчинилися двері. Грізно змірилися в нас цівки московських крісів, наїжені дов-женними гостряками.

— Давай вінтофкі! — закричали з дверей.

Як побачили, що ми спимо, що нема небезпеки, ввійшов один у хату та забрав наші кріси.

Гамір збудив із твердого сну одного з моїх това-ришів. Як побачив перед собою ворогів, гукнув дико й збентежено. Отямившись, обкинув зором усю хату. Ратунку не було.

— Собирайтесь, собирайтесь паскарей!

Ми збиралися, а москалі тимчасом поломили при-клади наших крісів. Один з них заглянув на піч і ни-шпорив під прічею, чи хто не сховався.

Вивели нас перед хату, їхній підстаршина виділив двох салдатів, щоб нас відвели, а самі пішли даль-ше виловлювати по хатах сонних вояків.

Всюди між хатами бродили по скрипучому снігу москалі. Обскакували й перешукували хати. Вдерлися в село тим робом, що напали серед ночі на застави над селом і взяли їх у полон без вистрілу!

Нас повели в другий кінець села й там під гору. Ми порозумілися нишком між собою, що як би нас допитували, то належимо до такого-то полку „краєвої оборони“. В ніякому разі не признатися, що ми Уе-сеси! Знали ми з оповідань полонених москалів, що їхні команданти про нас добре поінформовані, та що мали наказ доставляти полонених УСС-ів окремо.

Серед темряви забовваніли перед нами якісь по-статі. Це сходив у село новий відділ москалів. Їхній

командант спитав нас, чому ми такі молоді. На це своєрідне питання відповів один з нас, що ми рекрути. Більше не питав.

Січові Стрільці були в бригадах наймолодше військо. Австрійські старшини пізнавали стрілецький відділ звичайно по хлоп'ячому вигляді. Питання стрічного московського старшини зрозуміли ми так, що й цю подробицю про нас вони знають.

За яку годину дійшли ми до бараку. В ньому було повно москалів, а в одному кутку сиділи полонені. Між них посадили й нас.

Москалі виставляли застави. Їхній підстаршина визначував нову чергу. Москалям ніяк не хотілося йти з бараку на мороз. Відмовлялися, що вже цієї ночі були насторожі. Та це не допомогло. Один з тих, що найбільше опиралися пробурмотів з досадою: „Ето не вайна, ето мученіє“.

Ми розмовляли нишком про нашу сотню, про другу частину стежі, що вона мабуть ще вечором дійшла до села Нишкаровиць до сотні й оповіла про нашу пригоду коло Розтоки. Дожидають, коли це ми повернемо. Не відають ще про нашу нову пригоду.

Кілька разів приводили нові гурти полонених. Тісно зробилося в бараку, як у мішку. Аж дивимосся — привели решту нашої стежі. Схилившись у дві погібелі, пролазив крізь низькі двері тов. Береза. Неприємно вразило нас, що й вони в полоні, та одночасно втішилися ми, що маємо гарне своє товариство серед старої, до всего байдужої ляндштурми.

Вони розповіли нам, як попали в полон: По тому, як відлучилися від нас, вдаючись у лісову гущавину, пережили вони неабияку пригоду. Не зорієнтувалися гаразд, кудю йти, щоб добитися до Латірки, йшли довго й скоро, зійшли в долину та перед заходом сонця побачили оподалік село. Якеж було їхнє збентеження, коли пізнали, що це Розтока, та що вони крутилися

вколо. Вдодаток ішли так довго в області ворога, не дбаючи про безпеку. Так то невдатно проваджено цю стежу аж до кінця! Відступили в ліс, ішли тепер уважно й перед північчю добилися насилу до Латірки. Розбудили газдів, що зварили їм бараболю і молока. Збиралися йти спати, аж помітили, що вулицею ходять якісь вояки. Роздивившись, пізнали, що це москалі. Перед їхньою кватирою зупинився цілий гурт; кілька ввійшло на подвіря. Береза вхопив кріс і станув при вікні. Виявилось, що хата вже обкружена, годі втекти. Задніми дверима ввійшли москалі в сіни. Стежа вирішила не оборонятися, бо справа безвиглядна.

Коли засірів над горами непривітний, похмурий ранок, вивели москалі полонених перед барак. Було нас яких сто люда, або й більше. Під конвоєм повели нас у долину. Йшли ми опісля безлюдними околицями, спаленими селами: Івашківці, Карльсдорф, Климець, що їх, між іншими, казала спалити команда нашої бригади, щоб москалі не мали біля фронту квартир...

Стрічали ми кінноту й піші відділи, що йшли на фронт. Ці стрічі спершу своєрідно нас хвилювали. Уладжували ж ми на них і вони на нас повсякденне полювання. На стежах стереглися ми невпинно, щоб не попасти нежданно під їхній обстріл, або в яку засідку. А тут напроти машерує в колоні, свобідно й безжурно цілий їхній відділ. Тільки нечаяно збоку сипнути б сальвою, тожто розлетівся б він по всій долині!

Дрож проходила по тілі, як підїздила до нас безборонних ворожа кіннота, узброєна в кріси, кинджали й довгі списи. Чотири чи п'ять днів передше мали ми з такими перестрілку на стежі. Та вони проїздили байдужі; поглядали на нашу валку, як на буденну річ.

У Климці ми спочивали. Хто мав які харчі — харчував. З цього гарного села, так добре нам знайомого, були тепер одні згарища.

Дальше йшли ми без відпочинку аж до пізнього вечора. Насилу дійшли до Козьови. Тут примістили нас у школі й дали салдатську їжу: чорного хліба, кипятку та цукру.

Другого дня привели нас до Скольного. Відтіль уже залізницею до Львова. Тут держали нас довше в казармі при вул. св. Петра.

Мало не всі учасники стежі зуміли відтіля втікати.

Іван Балюк у студентському однострою.

СПОМИН ПРО ІВАНА БАЛЮКА.

Життя осліплює нас, як фіолетний блиск грому. І заки очі наші привикнуть — вже минає.

З китайської співанки.

I.

Я познайомився з Іваном Балюком при кінці серпня 1914 р., в день виїзду У. С. С-ів зі Стрия на Закарпаття. Вантаження полку було довге й томливе. Сотня, що до неї я належав, примістилася вже на льорах довженного товарового поїзду. На двірці було гамірно та гаряче, на льорі тісно й не вигідно. Хмари куряви неслися повітрям. Я сів під стіною льори та, напружуючи увагу, читав книжку з бібліотеки Рекляма, що її практичний формат уможлиблює носити в кишені. Незабаром побачив я, що коло мене сидить якийсь Стрілець і також читає книжку з того ж видавництва, ще й твір Канта, мабуть його астрономічну працю. Мене зацікавив той Стрілець, що в спеку, серед пороку та гамору годен читати наукову книжку, я й познайомився з ним. Це був Балюк. До нього підходили його товариші з усякими справами: я помітив, що він осередкова й авторитетна особа в більшому гурті. За час тієї подорожі я познайомився і з його товаришами. Були це студенти-матуристи з Бучача.

На Закарпатті, в селі Горонді коло Мукачева почала наша сотня робити вправи. Вони були дуже чу-

дернацькі. Наш сотник Іван Коссаk не вмів проводити сотнею, ані навіть четою. До наступу провадив так, що вибігав далеко перед чоло сотні, витягав шаблю, кричав: „Хлопці за мною!“ і біг без упину до наміченої цілі. Читаючи рано наказ, говорив він часто патріотично-бомбастичні промови, що збуджували загальний несмак. На полях біля Горонди стрічались ми часто з сотнею Вітовського та приглядались, як багато користає вона з кожних вправ.

Балюка вже не було в сотні І. Коссака. Він зараз у перших днях побуту в Горонді ставав до курінного звіту, щоб перенестися до сотні Вітовського, й одержав дозвіл. Трохи згодом перейшло немало стрільців-студентів до сотні Вітовського, бо можливість піти з сотником Коссаком на поле бою наганяла страху. Я був також між ними. Наш курінний отаман др. Шухевич дивувався з цієї мандрівки та випитував при звіті про причини. Він був добрий старшина й товариш, тому стрільці говорили правду: „Хочу добре вміти військові вправи“, „Хочу мати довіря до свого сотника“ — й таке інше. Отаман підсміхався на це під вусом і дозволяв. На наше місце відсилав Вітовський таку саму кількість стрільців, що їх не дуже бажав мати в своїй сотні. Таким робом дібрав собі Вітовський сотню. Вона складалася тоді майже з самих інтелігентів: багато з них перейшло до неї свідомо, сподобавши собі її команданта. Це була підстава її пізнішої слави.

В сотні Вітовського приставав я з бучацьким гуртом. Шкільні товариші Балюка розказували мені про нього, що він дуже талановитий і освічений, пише гарні поезії, а в гімназії поважали його всі учні без огляду на їх народність: його вибирали безапеляційним суддею при всяких непорозуміннях. Вперто студіював астрономію та заміряв продовжувати студії в Грінічу. В тій цілі вчився англійської мови.

Я помітив, що щоденні військові заняття не осла-

били в Балюка давніших зацікавлень. При розмовах часто вертався до астрономічних тем, хоч які далекі були вони від життя. Раз підчас відпочинку між вправами приступив до нашого гуртка один із курінних отаманів: але як почув, що розмовляють про астрономію, сказав розчаровано: „Ет, метафізика“ — і відійшов.

Кілька днів перед виїздом нашого куріня в поле робив полковник Молік перегляд. Щоб переконатися про здатність сотенних командантів, давав їм завдання. Сотник Коссак дістав завдання: „Артилерія зправа“. Підбіг до Вітовського та спитав, що має робити. Вітовський щось йому пояснив, але він видко не зрозумів, бо вернувшись перед свою сотню, таки не знав, що з нею робити. „Пятьдесять люда вбитих!“ — наглив полковник. Тимчасом Вітовський, діставши завдання, оглянув кругом поземелля і за малу хвилину лежала наша сотня схована в близькому рові. Коссак урешті закомандував: „Долів!“. „Сто люда вбитих!“ — гукнув на це полковник і поїхав до дальших сотень. Сотник І. Коссак знову спитав Вітовського, що робити. Цей відповів: „Тепер уже можете їм закомандувати: Клякайте до молитви!“

Ми чули й бачили цілу ту історію; були обурені на такого команданта й співчували з сотнею, що буде виставлена в полі на постійну небезпеку з вини сотника.

В найближчих днях відїздив наш курінь у поле. Команда бригади дала йому завдання продертися двадцятками через ворожу лінію й у запіллі ворога нищити мости, нападати на обози й ширити паніку. Вітовський призначив на сотенній збірці провідників двадцятки і стрільці зголошувалися, до кого хто хотів. А як урешті спитав, хто піде до його двадцятки, то всі, хто мав ще вільний вибір, станули в довгий ряд. Сотник сміявся, що це якась за велика двадцятка й відчислив собі з ряду

20 стрільців, а решта мусіла відійти. Я держався з Балюком і кількома його товаришами й ми попали в одну двадцятку.

Пів години пізніше була збірка в повнім виряді — двадцятками. Співаки з першої „безсмертної“ чети відспівали на приказ Вітовського строфу з хору Норманів: „Хто верне до дому, той з золота пє“. Тричі прогріміла серед вечірньої темряви ця боєва пісня — й сотня рушила на двірець, назустріч воєнній долі.

Другої днини були ми вже близько боєвої лінії в селі Воловець. Начальник штабу бригади поручник Кватернік промовляв до нашого куріня про завдання двадцятки. Потім курінь двадцятками розійшовся. Наша примістилася на горбі над селом і чекала аж стемніє. Над відділом запанував типічний у такі хвилини настрій — сонне вижидання. Здалека глухо гриміли гармати. Село переживало вже паніку. Жиди вантажили вози й утікали на захід.

Балюк не піддався загальному отупінню. Пішов у село подивитися, що там діється, купив муки, солонини, соли, й вернувши покликав кількох товаришів, щоб допомогли йому варити. Вони пішли до опущеної хати, накопали в городі ярини та зварили для двадцятки добру страву.

Тоді, як наша двадцятка тинялася вблизу боєвої лінії, виконуючи недоречний наказ, його зацікавлення загально-військовими й стрілецькими справами все більшало. Він осуджував недбальство та протекційність при обсаді провідних місць у нашім полку, наслідком чого проводять такі люди, як сотник Коссак або провідник нашої двадцятки. Стрільці повинні, мовляв, видати зпоміж себе нових старшин, добрих вояків і товариських супроти рядовиків.

Наша двадцятка, як і інші, з виїмком одної чи

двох, не змогла дістатися за московський фронт*). Наше ходження скінчилося тим, що нашу двадцятку прилучили одної ночі в містечку Сваляві до якихсь старих лянштурмістів і пігнали разом із ними до боєвої лінії. Ми були цим товариством пригноблені, а Балюк аж не мав сили йти. Я тоді помітив, що він дуже вразливий. Але зустрів нас по дорозі перший курінь У. С. С., що саме вирушив у поле, й відібрав нас. З радістю дізналися ми, що двадцятки відкликані та, що Стрільці дістали наказ зібратися в містечку Сваляві, що до нього ми знову зближались.

Від вчасного ранку надходили двадцятки з усіх сторін на місце збірки. В усіх гарний настрій. Уже деякі сотні стоять у лавах. Аж оголошують скрізь: „Збірка сотні Вітовського!“ Вітовський худий, зарослий, поважний, сперся на палицю й чекав на місці збірки. Мовчки дивився на великі прогалини в своїй сотні, що їх не було кому заповнити. „Я пішов би в огонь за ним“ — сказав тоді до мене Балюк.

II.

Найбільше зблизилися ми та приятелювали в листопаді й грудні 1914. р. Це було по офензиві на Стрий і Борислав; там Балюка не було з нами, бо він захворів. Австрійську армію, відкинули москалі назад у гори. В половині листопаду по новім відступі опинилася вона вже на границі між Галичиною й Угорщиною. Стрілецьким сотням, що були поприділювані до різних

*) Із сотні Вітовського виконала завдання мабуть лиш одна Іваненкова двадцятка. В ній були стрільці з Дрогобича й околиць. Вони вернули двадцяткою в рідні сторони та почали партизантку. В потребі ховали кріси та вбирали цивільну одіж. Вони нападали на обозні валки, розбирали залізничі рейки, нищили мости й т. ін. Раз навіть спричинили в Дрогобичі між москалями переполох, що, мовляв, австрійські війська вже під Дрогобичем.

бригад, найчастіше припадало завдання сторожити або стежити за ворогом. Сотня Вітовського, що по битві на горі Кобилі була в Коші на відпочинку, вийшла знову в поле й зажила, як інші сотні.

Я вже встиг пізнати Балюка краще та був здивований його сильною особистістю, активністю супроти життя й атмосферою творчості, що його окружала. Теоретичні зацікавлення були невідлучною частиною його істоти, впливали природно з його світовідчуження: були для нього такою ж дійсністю, як та, що нас окружала. Вони лишилися однаково сильні серед суворого й виснажливого воювання.

Ми оба розмовляли при довгих переходах сотні горами та бездоріжжями й у селах на гамірливих квартирах. Тоді забував я про втому та про тягар наплечника. Говорили ми про літературу й мистецтво, про справи філософічні та релігійні. І тут він, хоча природник, показувався обізнаний і очитаний, як знавець. Але найрадше розмовляв на теми астрономії, хемії й астрофізики та про вагу вислідів цих наук для світогляду людини. А що астрономія зарання хвилювала мою уяву більше, як найкращі твори письменства й мистецтва, то ми мали про що говорити.

В астрономії й астрофізиці шукав він відповіді на питання філософічні й релігійні. Був пройнятий наскрізь образом дійсності, як його зясовує астрономія, і відтворював цю дійсність з нечуваною плястикою. Був паний її поетичністю. В його мозку був наче окремий осередок для космічної свідомості. Він відчував безупинно, що зоря, по якій ми ходимо, це дрібна пилина серед безлічі великих сонць, які стрілою мчать серед вічної зоряної ночі всесвіту. Там вічний рух і жахливий холод, вічна ніч та й вічна тиша, бо немає атмосфери, що родить звуки. Вслухувався в цю безкраю, космічну тишу, слідкував за саявом і теплом, що його кидають невпинно міріади палаючих сонць у вічно

темні й невмолимо холодні простори. Він наче бачив, як вони палають, та приглядався різним фазам розвитку їх матерії. Сухі наукові факти перетворював він своєю уявою й інтуїцією в величні картини, наглядні та яскраві.

Кілько разів розмовляв він зо мною чи іншими стрільцями на такі теми й розмова часто переходила в монолог, піддержуваний запитами, то я все більше впевнявся, що не наука дістане в нім ученого астронома, лише наша література талановитого, своєрідного поета.

Тимчасом війна йшла нестримно пізною осінню й вимагала напруження всіх сил. Застави та стежі підчас дощу, що замерзав на плащі й переміняв його в ледяний панцир (застава в Климці). Опісля метелиці, морози. Балюк скоро став одним із найкращих стежних провідників. Діставав тяжкі завдання й найбільші віддалі. Не міг знайти стрільців, що постійно ходили б із ним на стежі. Вони боялися далекого маршу та небезпеки, в яку їх уводив. Бо він не вдовольнявся тим, що дійшов до місця, де мав наказ бути, але підходив ближче до ворога, щоб щось важного побачити, а то й відрисувати при нагоді ворожі окопи чи становища артилерії. Його звіти викликали подив у команді бригади.

Як було трохи вільного часу, то ми оба з Балюком читали книжки, що їх купив він у Мукачеві перед виїздом у поле. Оповідання Андреєва, „Листки трави“ Уїтмена, пісню про Гудруну й ін.

Життя давало тоді мало не що-дня могутні переживання. Вони зменшили потребу книжніх переживань і звузили літературний смак. Пісня про Гудруну так і лишилася непрочитана, бо для її епічної довжини й повільності не мали ми зрозуміння, ані терпеливості. В тих новелях Андреєва, що ми читали, було забагато неприємного й забагато життєвого по-

буту, що нас не обходив і був балястом. За те Уітмен так припав нам до вподоби, що став нашою постійною лектурою. Його поезія міцна та глибока, а при тім найоптимістичніша з усього, що я коли читав. Балясту не має взагалі, як музика. Оспівує красу життя і бездонну таємничість всесвіту. Його оптимізм органічний, а не добутий зусиллям волі, як у Ніцше. Тим більше одушевлялися ми ним. Для песимізму не мали ми ніякого зрозуміння; часті небезпеки й наші енергійні відрухові зусилля, щоб із них видобутись, виявили нам, як сильно ми до життя привязані. Книжку Уітмена читали ми в селах на кватирах і привогнищі на заставах і ніколи не мали її досить. Раз, памятаю, читав Балюк голосно поезію: „Праоснова“, що починається ось так:

Тобі, праосново
Незрівняна, палка, добра осново;
Ти непорушна, невблагана, солодка ідеє,
Невміруща в усіх часах, расах і краях:
Під кінець дивної, загадкової борні, могутньої боротьби ізза тебе,
(Я тверджу, що всі борні в минулому велись задля тебе
І майбутні настануть по правді лишень ради тебе):
Тобі ці пісні та вічному твому походові.

Читав її поволі, слово за словом, перевірював інтуїцією влучність поодиноких понять, і сказав з одушевленням: „Яке це гарне“! Образ світового діяння, змальований Уітменом, був споріднений із його світовідчуванням.

З наших письменників згадував і наводив часто Франка. Я познайомив його з пам'яті з найкращими досягненнями нашої лірики з останніх передвоєнних років — із творчістю Олеся й Філянського.

Їх творчість подобалася йому дуже. З приводу величної лірики Філянського, а головню поезії „Хвала“ замітив він, що теперішні інтелігенти мало займаються

питанням, чи існує щось душевне поза світом матерії, й обходяться спокійно без відповіді на це питання. Щодо нього самого, він не міг би жити, як би не мав уже позитивної відповіді на це питання.

З чужих літератур знав найкраще німецьку. Нераз говорив, як знавець про Гетевого Фавста та наводив думки всяких письменників із доби класицизму й романтизму. Любив творчість Ніцше і захоплено повторював його поезію, що починається словами:

O Mensch! Gib Acht!
Was spricht die tiefe Mitternacht?*)

О тихо! Цить!
Що темна північ шепотить?
„Я спав, я спав —
Зі сну прокинувся в цю мить:
Глибокий світ,
І глибокий, як це день думав.

Глибокий біль його
Та розкіш — глибока від нього:
Біль мовить: Згинь!
Та розкіш вічності бажа, —
Глибоко вічності бажа“.

Він також відчував усею своєю істотою, що світ глибокий і що радість глибока, як біль.

Інколи сходила наша розмова на нові відкриття в царині мікрокосму та на той переворот у світогляді людини, що вони мусять викликати. Але наше знання в цій ділянці не було велике, бо досліді над внутрішньо-атомовою енергією почалися недавно й про їх висліди в нас перед війною мало що знали. Ми вирішили простудіювати цю нову царину знання, зараз по війні, на університеті. Повоєнні студії були нераз темою наших розмов; у них містилися всі його мрії про будучину.

Поголоски про скорий кінець війни повторювались у звязку з вістками, часто видуманими, про події на західному фронті; а що не було в нас часо-

*) У досить невдатнім українським перекладі Л. Гринюка виглядає ця славна поезія отак:

писів, то ми спершу потрохи їм вірили. Але надії не здійснювалися, натомість війна ставала щораз суворіша, з паленням сіл здовж фронту, щоб москалі не мали де мешкати, з життям у землянках і тріскучими морозами. На стежах приходилося бродити глибокими снігами. Чорні, виснажені лянштурмісти піддавалися в полон цілими відділами. Їхні стежі не приносили вартісних звідомлень і при кожній нагоді йшли в полон. Команди мусіли для придбання потрібних інформацій висилати старшинські стежі. Серед таких обставин праця Уесесів находила щораз більше признання.

Москалі вперто держались у Карпатах ще й простягали руки по Закарпаття. Галичина, наперекір усім нашим обрахункам і сподіванням, таки залишилася в їхніх руках. Балюк горів завзяттям і бажанням якнайбільше пошкодити ворогові, що зазіхає на останній кусень нашої землі. Все був невтомний і геройський у виконуванні обов'язків провідника стежі. Нераз у розмовах підкреслював велике історичне значіння факту, що ми Січові Стрільці находимося в цю епохальну хвилину в оружній боротьбі з найтяжчим ворогом нашої нації; а що нас мало, то повинні ми якнайбільше працювати.

Балюк завжди був між тими кількома, що зголошувалися на провідників таких стеж, які йшли найдалше та мали найтяжчі завдання. Розказував мені, як приходив бувало зі стежею близько села, що в ньому сидів ворог, або в околицю, де вже легко з ним стрінутися і стрільці не хотіли далі йти, хоча треба було. Тоді він лишав стежу на місці й ішов далі; бувало, що й сам і виставлявся при своїй короткозорості на велику небезпеку. Казав, що боїться не смерті, лиш тяжкої рани. В разі наглої перестрілки стежа відступить, як звичайно в таких випадках, а ранений лишиться серед лісу в снігу на повільну смерть. Стрільці оповідали пригоду, що з неї він лише чудом вийшов жи-

вий. Лишив був стежу й пішов сам наперед. Зайшов над якийсь яр. Розглядаючися, побачив нараз близько на противному збочі москаля, що саме змірив до нього кріса. Кинувся втікати; куля свиснула йому над головою. Заки москаль стрілив другий раз, він щез уже в гущавині.

Стрільцям своєї стежі наказував, щоб не стріляли в москалів зараз, як їх побачать, лише старалися забрати в полон, бо від полонених дізнався, що напроти стоять українські полки.

У грудні довідалися ми про великі бої на західному й східному побоєвищі, та про маси людей і гармат, що були в них ужиті. Нераз розмовляли Стрільці на тему війни та сподіваних перемін гряниць і доходили до висновку, що варто буде жити по війні й бачити всі її наслідки. Балюкові відбирали такі розмови настрій. Попадав у задуму. Мабуть уже не сподівався побачити повоєнного світу.

Багатосторонність його вдачі була для нього трагічна. Він був уроджений для дужої творчости. Його нечуваний голод знання, пронизлива інтуїція космічного діяння, могутнє чуття, що спонукувало переживати дійсність багато сильніше, як усі довкола нього й одержувати спонуку до діла тоді, як інші пасивні, вперта воля, що прямує твердо до наміченої ціли, — все це було для послуг його змаганню виявити себе в творчості. Але рівночасно хвилювала його сильно дійсність, що серед неї жив, і вимагала діяльності. Він мав усі дані на суспільного діяча й команданта. Енергія, ініціатива, карність і характерність були прикметами його вдачі. Відвага й холонокровність серед небезпек і бистра орієнтація в просторі та серед несподіваних подій давали йому змогу вибитись у війську навіть між вибраними на перше місце, що було для нього zarazom і найнебезпечніше. Як командант вимагав багато від своїх стрільців, але від себе ще більше. Все був між

тими, кого вислав в огонь, або на небезпеку. Вважав, що йнакше не мав би права вимагати відваги й самопожертви від Стрільців. Так поступав по змозі й тоді, як став старшиною. Стрільці обожали його. Одначе в таких умовах навіть найбільш уперте воєнне щастя служить недовго.

III.

В половині грудня проломили москалі десь недалеко Бескиду австрійський фронт і вдерлися на Закарпаття. Стрільців цей відворот страшенно пригнобив. Вони не були ще доволі загартовані. Мали „добрий замір“ іти в Галичину й думали, що заслужили собі на це. Вони ж працювали понад сили й осягнули над москалями перевагу на стежах. Відворот тривав два дні. Стрільці опинилися в селі Полянні. Відтіля вислала бригадна команда нашу сотню до села Порошкова, до групи полковника Гійома. Цей повинен був виконати бічний удар на москалів, чи щось таке. Полковник привітав нашу сотню промовою. Сказав, що хоча досі не мав Стрільців під своєю командою, одначе чув про нас багато. „Ваша слава випередила вас“, — казав він, — „тішуся, що маю вас у себе“.

На другий день перед полуднем вислав сотник Вітовський кілька стеж, одну з них під проводом Бальюка. В полудне вирушила ціла сотня. Вже темніло, як ми вилізли на гору Козар. Тут у лісі розложилися на нічліг. Сніг по коліна, мороз здоровий. Ми відгорнули сніг, наломали смерекового гілля й постелили; розмістились у формі еліпси, а по середині розпалили кілька великих вогнищ. Нащастя був недалеко стіг сіна. Хто змерз, накритися ще й сіном. На цілу сотню лише два просиділи всю ніч при ватрі: наш сотник, бо його чура їхав із річани при обозі, і Теофіль Мелень, що недавно пристав до нашої сотні. Кілько разів я будився вночі, бачив над собою ро-

жево осяяне засніжене гілля смерік, крізь гілля зорі, що тихо сiali на чорнім небі, та біля ватри їх обох, як мовчки сиділи. Бували й принагідні посидільники що їх зігнав мороз. Загрівшись, ішли знову спати.

Рано на збірці — було це 19. грудня, на Миколая — сказав сотник, що сьогодні харчів не дістанемо, бо обоз не прислав, а найближчої ночі ночуватимемо вже в селі, але наперед мусимо вигнати з нього москалів.

Прийшов із стежею Балюк. Сотник вислухав звідомлення й вислав його знову з одною зі стеж. Надвечір були ми в селі, що лежало під граничним хребтом Карпат.

Цілий тиждень ходила сотня держати сторожу на хребті, що в тому місці називається Руський Путь. У кількох точках, відки було далеко видно, поставив сотник „стоячі стежі“ по двох стрільців; їх змінювали що дві години. Пронизливий вихор дув тут безупину, котив усе нові хмари, а з них часто сипав такий густий сніг, що не було видно на кілька кроків. Стрільці мимоволі змінювали наказ: замість „стати“ „бігали“. Як надходила зміна — сходили в долину, де під хребтом на краю ліса горіла ватра. Перед сумерком приходила друга півсотня на нічну зміну, звичайно під проводом вістуну Мінчака, або підхоружого Гриця Труха. Рано заставали ми їх при вогні, сонних, утомлених, із зачервонілими очима. Їх завдання було куди тяжче, як наше: час удвоє довший, темрява, стрімке узбіччя й дуже ховське.

Я стояв на стежі найчастіше з Балюком, як лише не був він зайнятий розміщуванням стеж (він був вістун). Час нам скоро минав. Одного дня, як погода поправилася й пригріло сонце, ми розглядалися по широкій околиці. На Закарпатті був відмряк, а що ліси там переважно листкові, то вид був обдертий і брудний. По галицькім боці, на сході, як далеко око сягало,

білів сніг і синіли на хребтах і в яругах майже безпереривні ліси. За найдальшими горами блищали в сонці білі рівнини. Все в руках ворога, що вперто боронить загарбаного. „Коли ж ми там будемо?“ — питав Балюк і линув тужною думкою до рідної хати. Він не попросився з ріднею, як ішов на війну; тим тяжче було йому тепер згадувати про неї. Пішов без її відома, бо, мовляв, мати була б старалася не пустити його. Вгадував, що його рідні саме тепер дома роблять: батько, мовляв, обійшов уже худобу, все зробив, що рано треба коло господарки, та й сидить у хаті при столі. А мати думає, про нього й плаче, що не має вістки.

Від Мадярщини прикотив уже вітер нові хмари. Клубилися вони, низько летіли та заслонювали небо й околицю щораз більше; як ми сходили зі стійки, то лише над сходом була ще смуга синього неба й білили в сонці далекі рівнини.

За тиждень весела новина: Йдемо вперед! У Галичину. Через Руський Путь подалася сотня до першого галицького села. Воно було заповнене військом. Серед села стояли гармати й стріляли. З трудом дістала сотня дві хаті на приміщення. Тісно. Розкладати річей не можна. Поготівля. Якось не твердо станули ми на краю галицької землі! Пополудні надійшли нові відділи. До нашої хати прийшли три старшини, посідали, розглядались, а далі почали по німецьки розпитувати, хто призначив нам цю хату й відколи тут кватируємо. Зле буде, думаємо, схочуть нас під ніч вигнати, а вільного місця в цій частині села нема; треба йти до сотника, може вдасться задержати нашу квартиру.

Аж тут уходить сотник Вітовський. Важна справа, — каже. Хто зголошується добровільно, щоб ще цієї ночі доручити звідомлення нашої групи команді такої-то бригади, що перебуває тепер на горі Пікуї, за Руським Путем. Там треба її найти. Але безумовно цієї ночі. Звідомлення дуже важне. Заблудити не вільно.

Зголосився Балюк, Мінчак, Трух, Матчак і Ярем. Сотник розділив їх на дві частині, щоб ішли різними дорогами з тим самим звідомленням. Показав їм на мапі гору й дороги. Вони зібралися й пішли з сотником до команди групи.

Тимчасом чужі старшини тихцем винеслися з хати. Певно ніколи ще не бачили, щоб старшина зі своїми стрільцями розглядав мапу, розмовляв про групу й бригаду та повадився так потовариськи. Мабуть вони з того дива лише стільки зрозуміли, що могло б не вдатися вигнати нас із кватири.

Обставини так склалися, що я більше не бачив Балюка. За два дні дістався я в полон разом із цілою стежею. Саме починався новий московський наступ.

IV.

В липні 1915. року, як більша частина Галичини була вже звільнена від москалів, вернув я до Коша УСС. Тут довідався багато цікавих новин: що Балюк уже четар і заступник Вітовського, що він і ще гурт Стрільців сотні Вітовського почали, мовляв, під весну 1915. року займатися політикою, завели переписку з „Союзом Визволення України“. й дискутували на тему стрілецької ідеології. Цей рух поширився і в інших сотнях другого курія. За почином Балюка почали Стрільці-фронтовики складати гроші на пресовий фонд, щоб по війні видавати часопис і так впливати на суспільність; вони мовляв, постановили не вдовольятися по війні ролею ветеранів, лишень використати своє значення серед нашого народу для поширення своїх ідей. У тих справах відбувалися, віча по сотнях. Балюк дав одного місяця на фонд цілу свою старшинську платню, а Стрільці в кількох сотнях за його прикладом цілу 10-дневу платню так, що фонд більшав безупинно.

Я написав до Балюка листа в поле, що з першим транспортом приїду й познайомлюся з тими новинами, які тепер завелись у Стрільців у полі. Стрільці стояли тоді над Золотою Липою коло села Завалова. Він відписав, щоб я скоро приїздив і познайомився з фронтовиками, бо я тепер їх не знаю; вони стали зовсім інші, нові люди. Опісля в одній картці розпитував подрібно, що діється в Коші.

В останніх днях серпня прийшли з поля вісті, що лінія Золотої Липи проломана та й, що коло Завалова наступала сотня Вітовського й ще одна. Від стрільця, який саме приїхав з поля, довідався я, що Балюк згинув у наступі, прошитий низкою куль зі скорострілу. На другий день дістав я від нього дві полеві листівки; він писав, щоб я скоріш приїздив. Будемо разом читати, він спровадив багато гарних книжок. Часу є досить, бо на фронті спокій...

Аж по тім бою і по втратах в офензиві над Серет стала потрібна висилка доповнення з Коша. Місяць по наступі коло Завалова був я вже в полі. По семиковецьких боях, що зайняли з перервами цілий місяць жовтень і початок листопаду, настав зимовий спокій. Цілий полк У. С. С. кватирував у Соснові над Стрипою. Хоч як я приглядався, одначе не міг відкрити якоїсь переміни серед старшин чи рядовиків. Не було тепер зборів, що на них обговорювали б справи стрілецької ідеології, чи якоїсь праці серед суспільности або серед стрілецтва. Пресовий фонд, що з хвилиною смерти Балюка перестав збільшуватись, бо за ним ніхто вже не агітував — віддано на видавання журналу „Шляхи“.

Багато споминів і згадок появилось про нього в часописах і журналах. Про ніодного іншого стрільця не було й половини того. Також багато з його листів видрукували. Це все показує, що широкі звязки вмів він навязати за короткого пів року та, що сильне вра-

жіння робила його могутня індивідуальність. Кілька його поезій видрукували „Шляхи“ та Стрілецький Альманах з 1917. року.

По сотнях довго ще мандрували між стрільцями-інтелігентами добірні книжки з його підписом. У моїх руках були між іншими: поезії Лесі Українки, „Пломене“ Бжозовського й „Будуччина людства“ — біологічна студія Вільгельма Бельше, книжка в стилі Балюка з безкраїми перспективами та смілива в висновках.

У початку 1919. року роздобув я його передвоєнні поезії й записник. Темою цих поезій душевна боротьба, сумніви й мука їх автора, що відкинув мітологічне розуміння змісту й суті світу, а рівночасно відкинув і матеріалізм, шукаючи духової основи й цілі світу. Хоча чуття в них могутнє та стихійне, як вулкан, всетаки у вчасніших пізнати незрілість автора-гімназиста. Записник має подібну тему: в ньому автор слідує за своєю душевною боротьбою, ясує її генезу та стежить за цілим ходом; попри це, з великим обсерваційним талантом малює своє довкілля: учнів, професорів і село. Записник і частина поезій повинні б вийти друком.

V.

В червні 1919. р. повела Галицька Армія під проводом генерала Грекова сильний протинаступ. Розбила противника в кількох битвах і скоро пробивалася в глибину Західніх Земель. Коломийська бригада, що до неї належав я в ту пору, посувалася в напрямі на Бучач. Наш курінь станув одного ранку в селі, що його назва відновила в мені спомин про незабутнього товариша. Це були Трибухівці, рідне село Балюка. Я зараз пішов побачити його рідну хату, — те гніздо, що з нього вийшла ця виїмково талановита людина.

Звичайна хата, велике подвіря, на ньому кидався в вічі взірцевий порядок і чистота. В хаті була його рідня, — всі подібні з лица до нього. Я сказав господареві, що ми з його сином разом воювали в Карпатах і що я не мав кращого приятеля, тому хотів би про нього дещо довідатися. Інші повиходили з хати. Балюків батько почав розповідати про свого покійного сина.

У нижчих клясах гімназії вчився Іван, мовляв, дуже слабо. Він (батько) спитав одного професора, що має з сином робити, а той радив купувати йому книжки до читання. Як почав Іван розчитуватися в тих книжках, то від тоді все з книжками носився, розвинувся й помудрів. Раз роздобув якусь книжку про лікування зіллям і всім людям у селі дораджував при хворобах. Пізніш у шостій клясі припали йому до вподоби книжки про зізди. Спроваджував собі грубі німецькі книжки та ясними вечорами дивився на небо крізь скла. Тату, каже бувало, зійшло вже нове сузір'я: і назве його. Всі ті книжки порозтягали мадяри, як кватирували тут 1919. року. Сидів до пізної ночі над книжками, а як змучився, то брав палицю, обійшов ціле село та й знову до книжки. Помагав у господарці, а на феріях передягався зовсім по-сільському. Дуже добрий був і слухняний. Як настала війна, записався до Січових Стрільців і все ходив до Бучача на вправи. А потім, як пішов на війну, то більше вони його не бачили — казав з великим пригнобленням. Якось за рік, як уже москалі відступили, переказав їм один пан, що їх син убитий, і вони їздили на його могилу. Його мати дуже за ним тужила. Ще тієї ж зими вмерла. Є в нього ще один син і добрий син, лише душа не та. Тут його голос задрижав; я перейшов на іншу тему. Показав мені ще спільну світлину Івана та його діда, дуже вдатну.

Вечором входив наш курінь і другі відділи до зайнятого тієї днини Бучача. Вікна й двері камениць були

щільно позамикані та позаслонювані. На вулицях ні живої душі. Грімко лунала по місті наша бадьора пісня й рівний крок сотень; дрижали доми від гуркоту гарматних коліс. Скоро переїздили довгі кольони обозів, прямуючи на північ. А я думав про нього; яку визначну провідну роль був би він вибрав собі в нашій боротьбі за державу, як росла б і горіла та справа, за яку він узявся б, який незаступний був би він для нас зі своїм запалом, умінням впливати на маси, ініціативою, зі своєю творчою індивідуальністю.

Так само несподівано, як у його хаті, був я й на

Похорони Балюка

його могилі. Кілька днів пізніше сховався наш курінь у долину Золотої Липи. Перед Заваловим чогось задержався. Йшов коло мене якийсь У.С.С. і сказав, що тут близько є могила четаря Балюка. Зараз між деревами натрапили ми на неї. Посередині велика округла

могила, а довкола притулювалися могилки тих стрільців, що згинули разом із ним у наступі. Могили не були обгороджені. На великій не було хреста. Питав я про це селян і вони казали, що скинули його кольоністи, яких багато в селі.

Так пройшов через життя Іван Балюк.

НА ЗАСТАВІ.

(Лист)

Місце постою,*) 6. жовтня 1915. р.

П. Т.

Опишу Вам коротко, як живуть тепер у полі Стрільці.

Саме пора застою в воєнних діях. Перший курінь У.С.С. носить дерево для будови укріплень, а другий, цебто сотня Вітовського, Будзиновського, Мельника й Ом. Левицького, виставляє застави. Сотня Левицького має тепер дуже мало людей, так на одну чету. Тому на заставах ділять її між три інші сотні. Сторожимо за рікою, бо другий беріг є також у наших руках. Що третю добу припадає служба. До того місця, де виставляємо застави**), треба йти 10 кілометрів. Наша сотня сторожила там уже двічі. Опишу Вам, як це виглядає.

*) Село Соснів над Стрипою.

**) За селом Богатківцями.

Виходимо попереднього дня підвечір, ночуємо в селі на милю віддаленому відсіля***) та скоросвіт ідемо далі, щоб коло шостої години бути на місці. Тоді звільнена сотня йде на свої квартири спати й відпочивати, бо чергового дня вечором знову мусить вирушити. Переходимо через ріку, минаємо окопи та сильні дротяні перегороди й ідемо на місце віддалене яких 2 км. від ріки. Тут, на головній сторожі остає заступник Вітовського (перше був чет. Балюк, тепер хор. Северин Яремкевич) і лишає при собі з 10 людей. Решту сотні ділить між трьох командантів застав; вони дістають приблизно по 20 стрільців і відходять на становища.

Я йду з десятником Мінчаком, бо знаю його воєнний досвід ще з Карпат. Попереднім разом, п'ять днів тому, припала Мінчакові перша застава. Вона найбільш не вигідна, головню в часі непогоди, бо немає де сховатися перед дощем. Приходиться стояти в чистому полі, в окопах, викопаних серед лану бараболі, що густо заріс будяччям. Вартові змінюються щодві години.

Я пішов на стійку пів десятої рано. Станув серед бодяків приблизно 100 метрів перед нашими окопами. День чудовий. Сонце гріє; довкола прегарний вид. Мряка щойно уступила. Як на долоні показалися дві селі, що в руках москалів. Мальовничо положені на схилі горба; руху не видно ніякого. Виглядають, як вимерлі. Праворуч бачу нашого другого вартового, Він сховався за полукипок і розглядається.

Передімною на яких 700 метрів хата й стодола. Цілих будинків не видно, тільки дах і стіни до половини. Вони в руках москалів. Чи москалі мають там постійну заставу, чи лише висилають вартових — досі не знаємо. Коло хати ніколи нікого не видно.... Але зближатися до неї небезпечно. Два дні раніш, як ви-

***) Семиківці.

ставляла застави сотня Мельника, підлізли два смільчаки окопами, що йдуть від нашої другої застави аж близько хати. Москалі почали стріляти. Один стрілець, матурист Вінтоняк, повалився на землю тяжко ранений, а другий щасливо вернув. Тепер, як я був на стійці, то він ще десь там лежав, може ще й живий і не було змоги його забрати. Аж на другий день принесли його, як залягла мряка.

Я пильно роздивлявся довкола, одначе нічого не помітив. Звичайно в день нема тут нічого цікавого ані небезпечного, аж у ночі. Тоді не видно перед собою нічого, хоч небо зоряне. Не можна знати, чи там, за тією чорною завісою не діється щось задумане на нашу загубу, чи не підсуваються москалі, або обходять нас. У ночі стоять вартові дуже близько застави; відходити небезпечно й недоцільно.

Вечором був я на стійці від 7:30 до 9:30. Я присів до землі, щоб проти неба бачити, як би хто надходив. Цілий замінююся в ухо: чую, як миші бігають, як скачуть жаби по стерні. Нараз від мадярської застави, що стоїть приблизно 1½ км. на право від нас, чути стріл: один, другий, а за хвилину вже сильний крісовий огонь... Потім знову все стихає. Може підсувалися москалі, а може тільки щось зашелестіло й вартовий зі страху вистрілив, прибіг до окопів і заалармував усіх. О год. 9:30 звільнили мене. В наших окопах не спав лише командант і двох або трьох стрільців. Я також положився на соломі, накрив ноги ліжником і заснув. Збудив мене близький вистріл. — „Усі вставати“ — приказує пошепки Мінчак — „наші вартові стріляють“. (В ночі на кожній стійці сторожать два). Зриваємося, кріси до рук. Вартові далі стріляють. Чуємо, що хтось кричить щось до них. Мінчак посилає до вартових стрільця з наказом, що, як там москалі, то нехай вони зараз вертають в окопи, щоб відслонити поле до стрілу нам усім. Але стрілянина втихла. Чуємо, вартові

з кимось спокійно розмовляють. Вертає післанець і повідомляє, що це наша лучбова стежа, що її Мінчак вислав був недавно на звязок до другої застави. Всі успокоїлися. Ті два стрільці, що були вислані на стежу, розповіли, що вони вертаючи заблудили, бо тяжко трапити до наших окопів серед чистого поля. Тому зближалися до нас від сторони москалів, а наші вартові прийняли їх огнем. Зараз пішов я ще з одним стрільцем на стежу до другої застави, (вона постійно держала звязок з хор. Яремкевичем) і повідомив, що нічо нового — стріляли помилково наші вартові до попередньої лучбової стежі. Над раном був я знову на стійці.

Як розвиднілося і мож було вже бачити все кругом, пішло нас трьох з радости непокоїти москалів. Ховаючися за полукипки, зблизилися ми до хати на яких 300 метрів і почали її обстрілювати. Від хати обізвалося кілька стрілів, але не в нас, тільки в сторону наших окопів. Кулі засвистали над нашими товаришами. Як не зірвуться вони під проводом Мінчака! Розпустили розстрільну, й пішли фронтом на хату. Обстрілювали її сальвами. Счинили таку стрілянину, як би не знати що сталося. Дехто вистріляв 50 набоїв. З хати не відповідав уже ніхто. За хвилину повернулися ми всі до окопів. Прийшов до нас звязковий від мадярів і питає, що сталося, Ми сказали, що москалі стріляли з хати, а ми приборкали їх.

Незабаром, коло 6. години ранку звільнила нас сотня Мельника. За яких 3 годині були ми вже в місці постою. З обозу привезли нам харчі та пошту, ми поснідали й кинулися спати.

Як прийшли ми другим разом звільняти сотню Будзиновського, то на головній заставі — в тому місці, де задержується командант сотні — побачили ми, що копають нову могилу побіч усипаної вже могили стр. Вінтоняка. На ношах лежав убитий вістун сотні Будзиновського Михайло Швець, мій шкільний товариш.

Учора вів він стежу з трьох людей; мав завдання провірити, чи в недалекому ліску є москалі. Приповз близько ліса, підвівся й оглядав околицю через далековид. Москалі були скриті десь у лісі й стріляли сальною. Тов. Швець повалився на землю. Хоч до окопів застави було не далше як кілометр, вернули стрільці одинцем дуже пізно, бо москалі стріляли, як лише котрий із них ворухнувся. Вистун Швець був поцілений у шию; куля пройшла грудьми та вийшла під раменем. Один стрілець, що лежав близько нього й вернувся аж під заслоною ночі, оповідав, що він жив ще до год. 1. в пол., то є 7 годин. Хоча він був через 3 роки мій шкільний товариш і я бачив його кілька днів раніш, не міг я пізнати його, як дивився з фронту — такий був жовтий і змінений. Щойно дивлячися збоку віднайшов я знайомі черти лиця. Кулаки мав затиснені. Санітарі принесли його користаючи з ранньої мряки.

Цим разом пішли ми з дес. Мінчаком на другу заставу. Її обсада займає хату й стодолу, що стоять одиноко на полі. На цій сторожі буває небезпечно, бо близько неї є лісок і кілька груп дерев, де можуть скритися москалі; це для них добрий захист і опертя. Видко як на долоні ту хату, що ми обстрілювали з першої застави. Обі хаті ще й получені давним лучним ровом. Це збільшувало небезпеку.

На цій заставі навіть день був неспокійний. Москалі обстрілювали нас кілька разів. У хаті варили ми каву та бульбу, що викопали коло хати. Як лише стемніло, почали знову свистати кулі. Ми всі полягали в окопи перед хатою; вартові мали наказ пильно вважати. Настала тиша; дехто дрімав, хоч не вільно було засипляти. Нараз, чую — наш вартовий, що стояв коло злучного рова, кричить: „Стій! Хто йде?“ А йому в відповідь чути з рова виразнісінько: „Я з второй роти“. Дивлюся на нашого вартового, — він не рушається.

Мабуть занадто змішався і закаменів від несподіванки. Аж згодом стрілив раз і другий та побіг до нас, це було не дальше як 20 метрів. За ним кричав салдат невдоволено, з докором: „Братець, не стреляй!“ Ще не зрозуміли, що заблудили. Ми всі почали стріляти та вчинили велику пальбу. Москалі в переляку вискакували з рова й утікали куди вдалося.

Від 10. години вартував я коло злучного рова. Надслухував і нераз здригався, бо чув шепіт; але все

Хор. Северин Яремкевич

стверджував, що він не від поля, як здавалося, тільки з наших окопів. По півночі довідався Мінчак від Яремкевича, (цей знову від вищих команд) що москалі нападуть над раном на всі поблизькі застави здовж ріки. Ми роздумували, як боронитися, куди прямувати при відвороті та признали положення доволі критичним, бо просто в сторону ріки втікати небезпечно. Докладно про це не пишу, бо скреслила б цензура. Нападу тієї ночі не було: Як почало розвиднюватися

і ми побачили околицю — відітхнули свобідно. Ця вчорашня безсонна ніч дуже нас змучила. Ледве дійшли ми на свої кватири. — Я спав учора ціле пополудне. Нині під вечір ідемо знову.

Оце описав я Вам докладно. що ми тепер робимо, а Ви напишіть, що коло Вас чувати.

Поздоровіть усіх і т. д!

ПІД ГАРМАТНІМ ОБСТРІЛОМ.

Під проводом хоружого Северина Яремкевича, що був заступник сотника Вітовського, йшла наша сотня досвіта 7. жовтня 1915. р. робити застави за селом Богатківцями. Ми йшли звільнити сотню Будзиновського, що вже вибула своїх 24 годин. У Семиківцях перейшли ми через кладку, що її збудовано на місці знищеного моста й другим берегом Стрипи подались у напрямі Богатковець. Звідсіля ми повинні були йти ще зо два кільометри в напрямі ріки Серету. Наша сотня була там уже двічі. Напроти наших застав стояли в віддалі приблизно одного км. московські.

Ідучи так здовж берега побачили ми, що мадярська застава, яка сусідувала з нашими, поспішно відступає в напрямі Стрипи. Ми задержалися. Наш командант післав до них стрільця, розвідати, чого вони втікають. Стрілець повернувся з вісткою, що на них напали москалі. Одночасно побачили ми московську розстрільну, що прямувала до лісу. Отже околиці за лісом зайняли вже москалі. Сотня Будзиновського також очевидно відступила вже зі свого становища.

Хоружий Яремкевич казав нам окопуватися на тому місці, де ми задержалися. Наша артилерія почала бити по московських рядах, що бігли до лісу. Влучала добре. Що вибухне гранат і повалить кількох салдатів, дехто з бувалих стрільців знай приговорює: "То-то-то! Оце добре вцілено! Отак їм треба!"

Тимчасом москалі зайняли ліс і негайно почали на краю ліса окопуватися. Один їхній відділ подався долі яром, що вів до ріки. Знову побачили ми кілька застав, що швидко відступали до кладки на Стрипі. Зза ріки гукнув до нас якийсь старшина з бригадної команди: „Ukrainer zurück!“ Коли ми повернули на правий беріг Стрипи, сказав хоружому цей старшина, що наша сотня повинна негайно „alte Stellungen im Kampfe erobern“.*) Вислав із нами ще одну румунсько-мадярську сотню.

Ми перейшли знову за Стрипу, розсипались у розстрільну й посувалися рівним полем у напрямі ліса. Нараз стукнуло двічі за лісом, над нами заревли два стрільна й упали позаду. Яремкевич закомандував: „долів“. Дальше підбігали ми поодинокими роями. Сам він не лягав, ані не оказував найменшого хвилювання навіть тоді, як стрільна падали близько нього. Його голос задержав ту саму краску, той сам спокійний тон, що звичайно.

Тут я вперше переконався, що це за погана річ — попасти під артилерійний обстріл у чистому полі. Захисту не було ніякого, навіть борозди порядної, а тут частують безугаву. Що підбіжимо вперед — зараз нас там находять. Свищуть і ревуть стрільна так пронизливо, що здається, під землю сховався б. Зі скаженим розмахом ударяє граната кілька кроків за нами, або перед нами, аж земля здригається. Грізно вибухає

*) В бою здобути давні становища.

вона, відломки фуркотять і співають над вухом, а земля, що чорним корчем вистрілює вгору, поволи паде й обсипує нас.

З мадярського крила долітають крики та стогони; там є вже поранені, може й убиті. Вгорі над нами вибухають шрапнелі, одначе вони не такі цільні та загрозливі, як гранати. Розсівають свої круглі кулі трохи подальше.

Старшина з бригадної команди слідкував зпоза ріки за нашим наступом і московським артилерійним огнём. Він візвав Яремкевича на ліве крило розстрільної, над ріку, та про щось із ним розмовляв. Ми тимчасом знову посунулися вперед.

Напроти мене показалася якась землянка. Кілька нас побігло ще цих 25—30 кроків вперед і ми опинилися в захищеному місці. Над нами стеля з кругляків, присипаних верствою землі. Охорона перед шрапнелями добра. За те як би влучила граната, то гірше, як на рівному. Тоді небезпека не лише від заліза, але й від відломків дерева. Зате спокійно тут. Рев і гук чути слабше. За хвилину помічаємо, що паде якое менше стрілен. Чого наші не підбігають? Виглядаємо з землянки й бачимо, що сотня завернула — вже доволі далеко. А ми тут заговорилися, дожидаючи її. Ми тоді „бігом руш“! — доки її не догнали.

Після повороту на правий беріг Стрипи дістала наша сотня наказ обсадити один відтинок окопів на ліво від моста й негайно це виконала.

Від села Богатковець аж до цього моста в Семиківцях тягнеться на Стрипі став; кінчиться безпосередньо перед мостом. Саме в околиці моста старалися тепер москалі дістатися на наш бік і проломити лінію Стрипи. До того змагали вони через три тижні аж до кінця місяця жовтня.

Давніше напроти цього вузького місця був австрійський мостовий причілок, одначе недавно зарівняно

це укріплення, бо поземелля не було пригідне до оборони. Та москалі не знали, що причілка немає вже, тому відразу, дві-три години по заняттю ліса, почали обстрілювати те місце з гармат. Сіяли по ньому шрапнелеві кулі й рили гранатами, що ями чорніли одна коло одної. Ми тішилися, що москалі витрачують стільки стрілива намарно. Зчаста діставалося й нам по кілька гранатів і нашим сусідам зправа — німцям і мадярам.

Другого дня ранком побачили ми, що москалі окопалися вже здовж ріки. А в своїх звідомленнях оголосили, що тієї ночі здобули мостовий причілок... Ми прочитали це пізніше в віденських часописах.

Восьмого й девятого жовтня обстрілювали нас москалі по кілька годин. Не дуже цільно стріляли. Всього кілька гранатів влучило в самі окопи. В одному місці засипали окопи валом землі, високим на метер. Як починався гарматній огонь, заходив я до критого траверза хор. Яремкевича. Там вели веселу й цікаву розмову. Про обстріл не дбали. Лише часом, коли близько вдарив гранат, заглянув хто у стрельвіконце, побачити, де саме влучено.

9. жовтня під вечір пересунулася ціла сотня на ліво, лиш Яремкевич не рушився. Досі була сотня на право від нього, а тепер мав він цілу сотню ліворуч.

Ми почали влаштовуватися на новому місці як мога вигідно. Було там трохи соломи. Лишили її ті, що займали ці місця перед нами. Кому не стало, той виліз із окопів, як лише стемніло й приніс собі відкинебудь сіна або соломи, або хоч трощі чи зісохлої трави.

Нові наші окопи не були криті. Було це остільки не вигідно, що не було де сховатися перед дощем. Проти гранатів не давало таке накриття ніякої охорони, лише збільшувало небезпеку, бо тоді загрожували не тільки відламки гранатів, але й кусні дощок і бальків.

Перед шрапнелями охоронювало добре.

Ми робили собі ось такий захист: Викопували в одній стіні рова яму при землі, таку велику, щоб мож було влізти. Туди ховалися ми перед дощем і шрапнелями. Ніччю було там тепло спати.

Гірше було, що ці окопи не були докінчені. Були вони щонайменше пів метра замілки. Годі було ходити в них випростувавшись, бо зараз помітили б ворожі артилерійні зорці. Здовж одної стіни окопу все буває приспа, вища на пів метра від хідника. На ній улаштовуються мешканці й тоді ні трохи їм не перешкоджує, що хідником вештаються свої, або пересуваються вояки з інших відтинків. У нас такої приспи не було. Долівка була зівсім рівна. Також не було лучбового рова між нашими становищами й окопами нашого запасу, що тягнулись у віддалі приблизно 30 метрів позаду. В запасі була сотня Будзиновського, що без утрат відступила була два дні скоріш зі становища застав.

II.

На другий день — 10. жовтня — збудив нас до світа гук вибухів. Огонь на наші становища. Ми зівсім не мусіли збиратися, лиш відкинути ліжник і шатерне полотно. Спали в плащах. Дехто взявся зараз копати й викінчувати, інші вишукували найвужчі місця в окопах, головно закрути між траверзами. Там вкопувалися в стіну, або й так сиділи, вважаючи ті місця безпечними. Кожний промишляв на свій лад. А московська артилерія била безупинно на нас, на сусідів зправа і на запас. Одні гармати обстрілювали все ті самі частини ровів, другі щораз інші так, що одні відтинки окопів стояли під сильнішим обстрілом, другі під слабшим. З початку стріляли повагом, а далі чимраз частіше.

Один із нас числив стрільна. Могла бути 7. година, як він дочислив до 500.

З кожною хвилиною команда сильнішала. Тепер вибухали вже стрільна так масово, що ніхто не міг би їх дочислитися. На наше щастя не всі вони вибухали. Приблизно четвертина мала якусь недостачу й не вибухала; „топилася“ в глині, що була насипана здовж ровів. Почали відзиватися нові батареї, тим небезпечніші для нас, що стріляли з боку — від села Богатовець.

Нараз упало дуже близько могого траверза кілька гранатів; вдарили об землю, аж вона довкола затряслася, вибухли з понурим металічним брязкотом, а відломки грізно зафуркотили. В ухах мені дзвонило, душливий екразітовий дим спирав віддих. Я зірвався й побіг, пильнуючи схилятися. Це наш відтинок попав під сильний обстріл.

Здовж ув окопах поскулювалися стрільці в своїх ямах. Як котрий мав дошку, то заслонював нею вхід до ями. Другі сиділи або лежали в вузьких закрутах і важко було протиснутися попри них. Інші сиділи гуртками й не рушались. Я спинився з 50 метрів від мого місця. Тут було безпечніше. Відси я бачив, як вибухали шрапнелі й оббивали листя та гілля з близьких дерев і як раз-ураз підіймалися вгору стовпи землі при вибуху гранатів. Уже кілька з них попало в саму середину траверз.

Нараз роздався серед того лоскоту пронизливий крик. Звідтіля хтось надбіг і подався далше, а я за ним, майже на кінець нашого відтинку. Там скрилися вже кілька стрільців. Ми лягли біля них. Аж тут надбігає ще кілька. Навіть не схиляються. Вони бліді, очі широко отворені.

— Чом не схиляєтеся? Бачуть вас москалі! — гукаємо до них.

Вони причікли коло нас. Ворожі артилерійні зорці

мабуть їх запримітили, бо почали сильніш обстрілювати цей відтинок. Ми завернули трохи назад і присіли коло одної громадки. Тут сказали нам, що десятник Білінський убитий і ще дехто.

Аж тут знову йде хтось із сильно обстрілюваного відтинку ще й ліжник за собою тягне. Схилився, мало рачки не лізе. Блідий як смерть.

— Щож з вами? — питаємо.

— Граната вибухла коло мене й присипала в ямі. Я ледви добувся.

Один із нас виявив охоту перейти всі траверзи нашої сотні й подивитися, що там діється. Цей відраджував:

— Не йдіть туди, там вас граната вб'є, там є вбиті, ранені. Там хтось так страшно стогнав.

Ми спитали його, пощо тягне за собою ліжник, та він нічого не відповів, лише поліз далше.

Тимчасом обстріл тривав. Тепер були під сильним огнем окопи коло хор. Яремкевича.

Минала година за годиною. Над нами рвалося ще багато шрапнелів, та ми перестали їх боятися, бо їхні кулі не досягали нас. Ми сиділи довго на місці та ждали вечора. Стрілянина йшла вже не така жвава, й нам здавалося, що скоро перестане зовсім. Ми чули тепер докладно, як відстрілювалася наша артилерія, але дуже слабо.

Сонце клонилося до заходу. Ми від рана вянули зі спраги. Тужно міряли оком віддаль між сонцем і землею й обчисляли кілька ще часу треба, заки воно сховається і ми будемо вільні. Стрільна більшістю свистіли тепер високо над нами й падали на окопи запасних відділів.

Нараз настала тиша. Дивно вразила нас. У голові зашуміло. Ми розглядулася довкола, що сталося. Немає стрілянини. От і досить на нині. Та ми ще не впевнилися й сиділи, як перше.

Тиша не тривала й одної хвилини. За ріки знову обізався добре відомий гук; перед ним ми дрижали, бо він ішов від батареї, що все трималася нашого відтинку. Трах-тах-тах — вистрілила ця батарея і коло нас завили й грянули дві гранаті, а вгорі рванули два шрапнелі. Почалася знову музика, дуже гучна, саме над нашим відтинком.

Невідомо, з якою ціллю зробила перерву ворожа артилерія. В нас викликала вона зміну. Передше були ми вимучені й змуджені та й не боялися вже. Перерва відновила в нас почуття страху. Дехто з нашої громадки зірвався з місця зараз на початку нового обстрілу та пішов шукати безпечнішого місця. Решта не рушалася, вважаючи це місце доволі безпечним: між нами й рікою росли високі дерева, що спиняли частину стрілен. Ці дерева були вже обдерті, декотрі пошматовані; під ними лежало багато гілля.

Густо падали стрільна на наш відтинок. Ось упало кілька гранатів зараз за наш траверз. Мов із люттю вдарились вони з усієї сили об землю. При їхнім вибуху здорово потрясло нами й нашим траверзом. Зафуркотіли на всі сторони великі відломки, а малі забриніли, як бджоли. Довго сипалася на нас земля, що стрілила була при вибуху вгору. Ми під її дотиком тряслися і дзвонили зубами. Тепер падали довкола гранати без ліку, земля тряслася, підскакувала й летіла вгору, як жива, лопотіла по листю дерев і сипалася на нас. Відломки фуркотіли зі страшною швидкістю, готові роздерти на шматки все, що запопадуть по дорозі. Густий дим із екразіту й салітри дусив і збуджував сонність, але гуркіт знову отвережував. Одні з нас полягали на спід окопів, інші прилипли до високих стін. Вертілася думка, що буде, коли граната влучить між нас. Ось бринить, виспіває щораз голосніше просто до нас малий відломок. Ми скупилися ще більш і заперли віддих. Один момент — і він зарився над

нами в стіну. Ми відітхнули. Часто влучали гранати в дерева. Тоді летіло на всі сторони поломане й потинане гилля та шматки поколеного дерева.

Ми були тепер такі вимучені та безсилі, що в цю хвилину не годні б були стріляти, хоч би, москалі підходили до наших окопів.

Згодом попав під сильніший обстріл якийсь інший відтинок. Почало смеркати. Ворожі батареї мовкли одна по одній і незабаром затихли.

Прийшов від хоружого Яремкевича стрілець із наказом, щоб сидіти на місці, доки не стемніє зовсім; якщо кому треба ходити, хай ходить хильцем. Від нього довідалися ми, що крім десятника Володимира Білинського не згинув ніхто.

Приказ підбадьорив нас. Отже все йде по давньому, все в порядку. Під ослоною темряви повернуло почуття безпеки. Поволи ми звільнилися злід впливу нинішнього обстрілу, найсильнішого з усіх, що під ними бували досі Стрільці.

Коли стемніло зовсім, ми вернули на свої місця. Вони були зруйновані, мов би не наші. Важко було пізнати. В кількох місцях тамували перехід високі вали землі. Скрізь у окопах валялися важкі луски від шрапнелів, округлі кульки, гранатні відломки всякої великості, — багато заліза й олова.

Найшов я своє місце. З нас чотирьох „мешканців“ траверза сидів увесь час у ньому лиш один. Тепер спав він у моїй ямі, загорнувшись у ліжник. Він приніс був двері й поклав на окопі, щоб хоронили його перед шрапнелевими кулями. Тепер були вони на середині пробиті; зробилося в них немов би вікно. Під ними лежала на землі шрапнелева луска. Стіна була в одному місці подіrkована кулями, як решето.

Мойого сусіда оглушив був трохи цей шрапнель, що вибух на метер від нього. Як би не те, що лежав у ямі та, що вхід заслонив дошками, то вже не жив би.

Його ямою так потрясло, що він збоївся, щоб земля не придусила його; тому перенісся до моєї. Був такий змучений, що зараз заснув, як лише москалі лишили той відтинок на часок у спокою.

Тієї ночі робили ми службу так само, як попередніх. Виставляли трьох вартових, що стояли над водою коло самих дротяних перегород і повинні були стежити, чи не переправляються москалі на цей бік ріки. Попри ще двох алярмових вартових, щоб на випадок небезпеки збудили швидко всю сотню. Стрільців у сотні було тепер менше, отож припадало на кожного сторожити по дві години, а не по одній, як попередніми ночами.

Перед північчю приїхала наша кухня з обідом і вечером, а з обозу привезли хліб на наступний день. Привезли також пошту та забрали листи, як мав хто написані.

Наші втрати за той день були малі, рівняючи з утратами наших сусідів. Убитий один — десятник Білінський. Влучило його багато куль зі шрапнеля, що вибух низько над ним. Луска того шрапнеля зломила йому руку, а пальник пробив ногу. Наші санітарі перев'язали йому щільно цілі плечі й ногу, щоб здержати відплив крові. Та це не врятувало йому життя. Він умер помучившись зо три години. З тих, що сиділи побіч нього — в одного легко поранена нога, другому небезпечно поранило око, третій зовсім оглух, четвертий частинно. Попри них було ще за цей день кількох приголомшених, наляканих, захворівших — усього разом 15 люда. Всі вони відійшли вечором до Першої Помочі.

Над ранком призначив хоружий Яремкевич двох стрільців, щоб забрали пок. десятника Білінського й поховали вдень у відповідному місці. Як стемніє, повинні повернутися назад. Вони й поховали його коло каплиці, недалеко двора в Семиківцях.

Ніч пройшла спокійно.

На другий день побудилися ми пізно. По вчешнім вичерпанню спав кожний, як колода. Зараз перші вражіння по пробудженню настроювали весело: стрілянини немає, погода, сонце гріє. Дехто обертався на другий бік, витягався й даліше свобідно спав, не боючися вже непрошеного гостя-морозу, що він, коли не вночі, то вже певно на світанку добирався до кожного. Інші вважали, що доволі сну, відкидали ліжники і шатерне полотно, вилізли з ям та йшли на сонце грітися. Тепер, мали змогу читати часописи та зайнятися листуванням.

III.

Яремкевич написав до Соснова, до сотника Вітовського, що тоді заступав нашого курінного команданта, щоб він прислав на наше місце якусь іншу сотню, бо ми перетомлені; або хай пришле нам хоч підмогу, щоб було більше стрільців до нічної служби. Всі сотні були тоді зайняті, отже прислано нам у підмогу, всього одну чету Мельникової сотні під проводом четаря Осипа Навроцького. Це вже була для нас велика полекша, бо відтепер виставляли ми вартових лише до півночі, а від півночі до ранку виставляла ця чета.

Ніччю по цілоденному обстрілюванню присунулися москалі вже над сам беріг Стрипи. Віддаль між нашими й їхніми окопами так зменшилася, що ми нераз чули їхні голоси.

Ще три дні сиділи ми в тих окопах. Щоднини обстрілювали нас москалі годину-дві, часом двома наворотами, передполуднем і надвечір. Їхня артилерія вже знаменито встрілялася в наші окопи. Майже кожна граната влучала і засипувала нам окопи.

Як не було команди, то товариство більшістю спало. Бо з вечора до півночі мало що можна було спати. Тільки що закутається тепло наш брат у своїй

ямі — а при тім нападає йому чимало землі в волосся і за обшивку — та зачне дрімати, вже будять його: „Вставайте, принесли хліб“. Дістане він свого пів хліба; зимно проймає, треба знову лягати й добре вкритися, хоч знає, що незабаром обід. Знову налетить йому поважна кількість землі за шию. Дрімає з пів години, чує, знову в окопах рух. Алярмовий вартовий іде здовж, відтинком нашої сотні з одного траверза до другого та звіщає притишеним голосом, що є вже обід і вечера. Всі йдуть із бляшаними фляшками та їдунками, тихцем, не дзенькаючи; стають перед баняками в гусак. Як лише засвітить ракета, згинаються або присідають. На хвилину все видно, як у день. Якщо москалі помітять їх, або зачують дзенькіт, тоді пропав обід і чай і сон. По обіді кілька стрільців несе баняки до кухні. Вона стоїть у селі на дорозі, зо 300 метрів від окопів. Наївшись й напившись не легко заснути. Та на війні привикається до всього. Одначе спання не довге, бо за яку годину знову будять: „Уставай! Твоя черга на варту!“

Оттаке триває до півночі. Хиба як вечором велика канонада, то кухня приїздить по півночі, або аж над ранком.

12. жовтня досвіта наступали москалі в околиці моста. Ціла ніч була дуже неспокійна. Від попередньої днини йшла затяжна гарматня перестрілка. Часами вона переставала, та опісля знову зривалася. Яремкевич наказав поготівля. Всі річи держали ми спаковані. Стрілянина не давала заснути. Австрійці й москалі стежили одні за одними при допоміжі ракет.

Уже починало сіріти. З нашої сторони розпочали нараз сильну стрілянину з крісів і скорострілів. Одночасно ракети, вистрілювані без перерви по кілька нараз, держали московські становища весь час в освітленні. Негайно почала працювати австрійська артилерія. З усіх сторін, зблизька і здалека почали обзива-

тися батареї. Всі стрільна прямували в одно місце, в околицю моста. Продовж якої пів години було там справжнє пекло. Побіч стрілен малих гармат, що були скриті десь близьенько за нами, та стріляли раз-у-раз, падали зрідка могутні гранати важкої артилерії, що стояла ген за Со-сновом, коло Ваги.

Наша сотня стояла готова на приказ. Та відразу були ми певні, що московський наступ заломиться. Під таким гарматнім огнем ніхто не піде вперед, ані не встоїться. Ми не сподівалися, що зараз за нами сховано стільки гармат. Багато з них дотепер мовчало. Наступавших ворожих відділів не могли ми бачити, бо міст був віддалений на яких 200 метрів і сяйво ракет зблідло вже при сірому світлі світанку. Згодом гармати перестали обстрілювати околицю моста, й аж до сходу сонця обстрілювали всі три лінії ворожих надрічних окопів.

Ми раділи з такого вислідку й набрали бадьорости. А вночі ще пильніше вдивлялися наші вартіві в плесо ріки, чи не пробуватимуть москалі підступом дістатися на цей беріг, коли не поталанило силою.

Перед вечором знову обстріл нашого відтинку. Москалі ціляли знаменито. Товариство поховалося, де хто міг. У траверзі, що сусідував з Яремкевичевим, влучило кілька гранатів у стіну окопу. Сипнуло землею, вкрило траверз димом. Один його мешканець кричить: „Санітети”. Прибігають до нього, питають, чи ранений. Показується, що ні, лише приглушений гуком.

Кілька гранатів упало перед саміський траверз Яремкевича, потрясло ним і втопилося в глині. В нім усі сиділи на землі, лише хоружий Яремкевич стояв коло стрельвіконця й роздивлявся, де падуть гранати. Просили його кілька разів, щоб сідав, бо стояти небезпечно. Та він не бачив у тім ніякої небезпеки. Шрапнелевих куль нічого, мовляв, боятися, бо траверз критий, а як улучить гранат, то може потурбувати одна-

ково, чи хто стоїть, чи сидить.

Нараз перед саміським траверзом вибух низько шрапнель, луска впала перед стрельвіконце, а Яремкевич, як підкошений сперся цілий на рамя четаря Навроцького, що сидів коло нього. Всі знерухоміли й не відривали від нього очей. Аж коли він упав на землю й почав хропіти, прокинулися з остовпіння й побігли по санітарів. Ці взялися до бандажування. Шрапнелева куля, що влетіла через стрельвіконце, влучила Яремкевича зверху в голову. Підчас бандажування застогнав він кілька разів, та не був це стогін притомної людини, що терпить біль, а радше якийсь інстинктовий відрух.

Западав сумерк. Стрілянина стихала. Окопи оббігла сумна вістка — наш хоружий важко ранений. Стрільці громадою зійшлися перед критий траверз. Уже стемніло, як санітарі винесли його на ношах. На перший погляд було видно, що він безпритомний. Поважна мовчанка залягла між стрільцями. Такий його стан не ворожив добра. Санітарі скоро понесли його на Першу Поміч. Стрільці почали розходитися. Кожний думав одно: Коби хоч удалося лікарям удержати його при житті. Бо всі любили його.

Незабаром вернувся один із санітарів і приніс відрадну вістку: сам штабовий лікар, що зайнявся хоружим, сказав, що він буде жити. Цей лікар напоїв його румом і він почав рівно віддихати. Тим тяжче було нам погодитися з дійсністю, коли кілька годин пізніше прийшов інший санітар, приніс Яремкевичів револьвер, далековид і інші речі, та заявив, що він умер, не відзискавши притомности ні на хвилину.

За короткий час одного місяця, що він перебув у нашій сотні — передтим вів чету в сотні Мельника — зумів привязати до себе стрільців. У службі був поважний, вимогливий, та не лише супроти сотні, але й супроти себе. Ніколи не старався про більшу вигоду, як мав кожний стрілець. Він — герой з Маківки —

краще був загартований, як стрільці. Коли ми ходили зі Соснова на застави та по дорозі в Семиківцях ночували, не шукав він вигідного та м'якого місця, лише лягав на незастелений лаві, бо, мовляв, привик до цього в Карпатах. У скрутному положенні скоро орієнтувався й не тратив рівноваги. Коли нас вислали „alte Stellungen erobern“ і ми перебули з годину в чистім полі під гарматним огнем, та скоро копали ями, щоб хоч голову сховати перед стрільнями, що падали довкола нас, то він свobodно ходив здовж нашої розстрільної й так мовчки, своєю приливою і спокоєм підбадьорював нас. Один німецький старшина подивляв його непорушний спокій, і записав прізвище, щоб подати його до німецького відзначення. Під таким проводом довершують і геройських вчинків.

Цей загартований, досвідний, геройський старшина був поза службою безжурний, щирий товариш; ні трохи не пишався своїм старшинством і медалями. Любив розмови, жарти, оповідання про пережиті пригоди. Був це зразковий стрілецький старшина.

На другий день тягнуло мене щось до критого траверза. Там не було вже давнього оживлення й товариського життя, лише понура пустка. Розмовляли зрідка, півголосом. Дехто копав яму в долівці, бо не почувався безпечно на поверхні.

Вечором ми дізналися, що хоружого Яремкевича поховали вже в Тудинці, присілку Соснова.

Був це останній день, що ми перебули в тих окопах.

НАСТУП НА РАКОВЕЦЬ.

В половині жовтня 1915. р. перенесла бригадна команда сотню Вітовського з семиковецьких окопів у запас, до землянок коло сусідного села Раківця. Спід важкого артилерійського обстрілу, із бурі з громами та градом, що не лишала надії діждати вечора — в тишу лагідної осінньої днини.

Тут дали нам працю, здебільша нічну. Ми носили під фронт дерево та дротяні перегороди. Бродили серед темряви осінніх ночей якимись казковими околицями. На овиді перед нами блискало та глухо бурмотіло, — там фронт. А ми простуємо полями — й виринає з теміні стрункий гай. Минаємо, він знову ховається в темряву, згодом стежка веде кудись у долину, ми спочиваємо на запашній сіножаті, серед високої густої трави.

Або приведе нас наша дорога під саміський фронт. Здовж ріки одностайний гомін стрілянини вартових. Підлітають ракети, щораз нові, наче на великій забаві, ярко сяють, а як сядуть на землю, темрява налягає з усіх сторін і гасить їх, ще чорніша, як досі.

Стукне за рікою кілька разів під ряд, засвище, заgrimить над окопами, посипле кулями — і знову лише сонна стрілянина вартових і весело роздирають темряву ракети.

Фронт поволі ховається за горбами та стихає. Ми пірнули знову в чорну темряву. Поволі мандруємо полями, узліссями, спочиваємо, йдемо під гору.

У днину не пізнав би тієї околиці, не дошукався б тих пахучих лук, струнких гаїв, хвилястого поземелля.

Аж одного вечора, в перший день листопада, чуємо, — москалям удався наступ, вони перейшли на цей бік Стрипи біля Семиковець; 35-ий полк піде зараз у наступ, щоб вигнати їх. І справді надійшов на підтвердження цієї вістки один курінь з 35-го полку; більшістю наші знайомі, бо поруч воюємо. Галицькі українці. Вони не знали, куди та пощо йдуть і ми не казали, щоб їм не псувати настрою.

Тієї ночі не пішли ми до праці. Заряджено поготівля, і в поготівлі переспали ми ніч.

Вранці будить четовий Іваненко: „Зараз збірка з усім набором!“ Не штука скоро зібратись, бо ми спали убрані та спаковані.

Перед землянками чекав на збірку сотник Вітовський. Нетерпеливо поглядав на інші сотні, що посувалися горбом у розстрільній. Сотенний справник жваво уставив збірку, зголосив сотникові, що хорих сьогодні нема й нікого не бракує — та відступив.

Тоді Вітовський:

— Позір!

— Сотня в розстрільну!

Миттю вибігли перед сотню четові команданти, подали своїм четам накази й сотня станула в довженній розстрільній.

— Долучити до сотень на горбі, бігом сотня руш!

Як ішли ми горбом разом з курінем, дізналися цікавих новин. Москалі були загналися одним відділом кілька хвилин раніш аж на цей горб напроти наших землянок, але побачили якийсь наш відділ і завернули. Вечірній протинаступ 35-го полку не вдався. Москалі за ніч добре окопалися і тепер поширюють місце пролому. Ми саме йдемо до наступу.

Пригнався на спіненому коні старшина з бригадної булави, кричить, репетує, що напрям, у якому йде

розстрільна — помилковий. Найшов курінного Дідушка; цей вказав куріневі трохи інший напрям.

Так дійшли ми під село Раковець. Сотня Вітовського обсадила тут окопи на крайнім правім крилі. Інші сотні пішли далше.

Усадовилися ми в окопах. Із 300 метрів перед нами село. Воно наче вимерле. Не помітно найменшого руху. За селом великий ліс.

Раковецький ліс.

За яку годину наказ: „Наступаємо на Раковець! Вилазити з окопів!“

Не встигла ціла сотня вилізти на поверхню землі, як москалі вже помітили зза ріки цей рух. Почали обкладати окопи й передпілля гранатами й то доволі важкими.

Нас кілька з десятником Мінчаком не чекали довше. Пустилися бігцем, аж допали перших хат. Та це не ба-

гато нам допомогло. Московська артилерія почала обстрілювати також село. Ще надбігло за нами трохи стрільців. Ми почали шукати захисту.

В селі не було живої душі. Всіх селян вигнало військо ще давніше. Заходили ми до хат, та вони не давали безпеки перед важкими гранатами. Ми шукали мурованих будинків і ховалися за них. А гранати влучали в хати, пробивали стріху та стелю й вибухали в середині, руйнуючи хату зовсім. На подвірях і вулицях рили глибокі ями.

Серед гамору й лоскоту надбігали дальші рої та чети нашої сотні. В селі не задержувалися, лише простували до ліса, що зараз за селом. Бачу, біжить четовий Іваненко; питаю, чи ми всі зі села повинні йти до ліса. Він відповів, що не знає. Скорою ходою пройшов із частиною сотні хоружий Антін Зелений, що вславився весною в боях на Маківці. Він був по смерті хоружого Яремкевича заступником сотника.*)

Всі вони щезли в лісі.

Не проминуло з тієї пори й десять хвилин, як із ліса почали надбігати прожогом гуртки стрільців з неймовірною вісткою, що в лісі москалі обкружили та зловили більше як чету стрільців разом з Зеленим та Іваненком. Москалів у лісі, мовляв, без ліку.

Наказ: назад до окопів.

Від тоді на нашій відтинку затихло. Мабуть вищі команди переконалися, що наступати в цій місці безвиглядно. Натомісць ліворуч від нас закипіла завзята битва, що тривала три дні. Невпинно гриміли там гармати й часто скородила ціла низка скорострілів. Люто скреготали вони, зацукувалися нечайно, захлиналися, та віддихавшись за момент, починали ще з більшим завзяттям діло знищення. Гарячо змагалися там Уесеси й німці з москалями. Там наступав цілий наш полк.

*) Вітовський був на другому крилі сотні.

А перед нашою сотнею видніло порожнє, частинно розбите село й ліс, що проковтнув третину нашої сотні.

Одна лише новина була в нас: унадився дощ. Окопи розмокли, на споді стояла вода. Проходячи окопами доводилося місити глину. Від отирання об стіни вузьких окопів замащувалися рукави. Згодом були ми всі обболочені від голови до ніг.

Зі спанням бувало круто, бо приспа в окопах глибоко розмокла. Дехто накидав на неї грубу верству трави або соломи зі села, вбирався в непромокливий плащ і спав смачно, хоч на дощі. Інші стрільці гуртувалися біля тих, що мали шатра й розіпняли їх над окопом. Тут пересиджували всю ніч і спали сидячи.

Тимчасом наш полк і німці виперли за Стрипу останні відділи москалів, хоч як розпучливо вони боролися; опісля криваво здавили московські спроби негайно перейти знову на цей бік. Настала тиша. Сотні відійшли до своїх землянок.

Стрільці не могли нахвалитися німецького ладу й карности при наступах. Такого доброго товариства ще не мали. Нераз, бувало, втратили дорого окуплений успіх через безладдя або боязкість серед тих австрійських чи мадярських відділів, що поруч наступали.

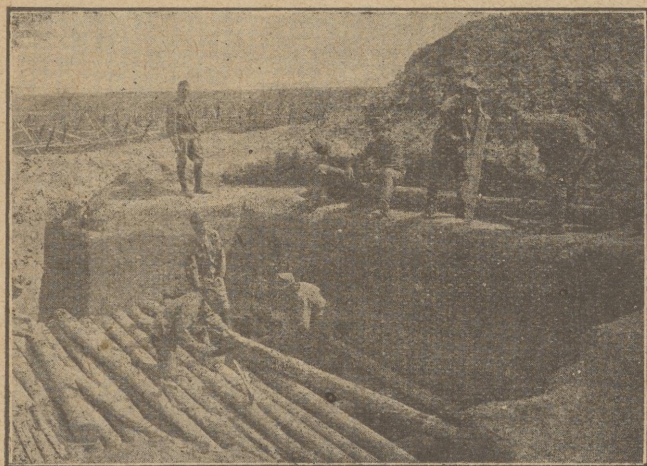
І німцям сподобалися Уесеси, як це показує звіт доповідки з фронту під Семиківцями до команди німецької армії ген. Ботмера в Бережанах.: „З нами пішли в наступ тепер українські легіонери. Це мабуть найкращий відділ з усієї австро-угорської армії“.

Яких 10 днів по битві завітала до нас зима. Відразу припинила війну. День і ніч ситів густий сніг і крутив ним ревучий вихор по подільській рівнині. Входи до землянок усе на ново засипувало. Їхні жителі мусли працювати відкопуватися. Як стишилося й випогодилося — лежав сніг, глибокий з на пів метра; місцями насипи по кілька метрів.

Москалям нашкодів цей сніг багато. Вони прису-

нулися були підчас своїх наступів над саму ріку. Тепер мусіли відійти на цілі кільометри, бо в такім глибокім снігу та під обстрілом чуйної німецької й австрійської артилерії не могли вдержати звязку зі своїм запіллям.

Стрільці відійшли до Соснова, до місця постою полкової команди.

Будова сховку, що охороняє перед гранатами

ЗИМОВІ БУДНІ.

(З записника)

I.

Соснів, 2. грудня 1915.

Сьогодні рано, збудившись, думали ми над тим, що скоро підемо до праці. Згодом побачили, що на дворі дощ і ожеледа, то ледви, чи будемо згортати сніг, як звичайно; ми сподівалися, що при сьогоднішній погоді він скоро стопиться й матимемо вільний день. Та по сніданні прийшов на нашу квартиру сотенний справник і заповів, що буде збірка з крісами. Отже якесь свято. Я перший, як історик, здогадався, що сьогодні 67. річниця, від коли почав панувати цісар Франц-осиф I.

Збірка. Виходимо, уставляємося, четовий Мінчак відчисляє чвірки: Чекаємо. Паде ніби дощ, ніби крупі; під ногами ожеледа. Чекаємо пів години, вже й мерзнемо. Ми повинні відійти на пільне Богослуження. Наш новий сотенний, четар Навроцький довідався, що ще й вівтар не готовий і відпустив нас на квартири. Сидимо зібрані, щоб вийти на перший поклик. Чекаємо. так дві годині, до пів одинадцятої.

Врешті збірка. Відходимо. Йдемо обережно бо під ногами лід. Перед полковою командою бачимо, як походить по подвір'ю сотник Дудинський, парадно вбранний, без плаща, та світить двома медалями, золотою

й срібною. На полі вправ стоять усього дві сотні, на середині столик, на ньому скринька й дві свічки. Перед столиком наш курат у ризах, без капелюха. Він змерз і журливо поглядає на нас. Сотники Горук і Дудинський щось йому сказали й він пішов до хати грітися.

Падає даліше ніби дощ, ніби сніг; вітер пронизує. Ми померзли, тупаємо ногами, бо в ноги найзимніше. Прідовж пів години понадходили решта сотень, повернув курат і почав правити. За кожним разом, коли в церкві приходиться клякати, командував четар Гнатевич: „Курінь позір! На плече кріс!“ Цілий час відправи тупали ми ногами й стукали одною об другу, бо холод добирався щораз настирливіше.

Зараз по відправі почали наші музики дути в свої замерзлі труби й за хвилину заграли австрійський гимн. Опісля курінний отаман, сотник Горук прочитав із карточки святкову промову в кількох реченнях. Даліше наказав виступити відзначеним. Коли ці уставилися в ряд, прочитав до них промову, де згадував про хоробрість і вірність відзначених у службі цісареві...

Опісля йшов Горук у товаристві сотника Дудинського й адютанта Панчака від одного відзначеного, до другого та причіплював медалі, що їх признала корпусна команда за семиковецькі бої. Відзначення цим разом дуже скупі. Медалі майже самі бронзові. Нас кілька дістало признання на письмі. Горук наказав музикам грати: „Ще не вмерла“, але труби цим разом так замерзли, що музики не могли добути звуку. Отож замість грати заспівали.

Опісля оба куріні дефілювали перед відзначеними й відходили сотня за сотнею на квартири. Наші шапки вкрилися за час свята верствою льоду; плащі стали тверді, як кора. Волосся нижче шапки замерзло й висіли з нього бурульки льоду. Дуже цікаво виглядали

наші музики, що прийшли вранці з обозу з Вівся. У кожного на грудях утворився грубий, ледяний панцир. На кватирах це все стопилося.

Решта днини вільна. Коротке пополудне зійшло на балачках. Вечором засвітилися свічки в нашій невеличкій та дуже людній шіпчині в трьох місцях. В однім куті завзято грають у карти. Останніми днями цього не було: сьогодні рано була виплата заслуженини за 10 днів. У другім куті ведуть розмову. Звичайно в цій порі читали ми голосно часописи; сьогодні їх немає, а до читання книжки нема компанії. Одинцем не багато розумів би з книжки серед цього гамору.

Немавши чим зайнятися, пішов я в гості на одну квартиру, де все бувало цікаво, та сьогодні й там усі за картами. Отож придумав я нове зайняття: писати оцей щоденник.

II.

3. грудня.

Минула ніч була дуже неспокійна для нашої чети. Одна чета сусідньої сотні переселилася вечором з дуже холодної стодоли, що стоїть побіч нашої шіпчини, та не погасила якслід ватри серед стодоли.

Коло півночі притаєний огонь спалахнув знову. До наших дверей хтось сильно постукав і гукнув: „Вставайте! Стодола горить!“ Дехто збудився й почав швидко одягатися, аж тут схопився стрілець Зінь і гукнув грімко зпросоння: „Гей, хлопці! Горимо! Горимо!“ Цей крик збудив і налякав сонних; деякі з них скочили на рівні ноги, вибігли на двір і аж тут побачили, що наша квартира не горить. Одягнені побігли в стодолу й погасили вогонь.

Опісля важко було заснути. По якомусь часі вдруге збудив нас стук у двері та крик: „Вставайте! Горить!“ Я думав, що це хтось жартує, одначе стук і крик повторився. Кричав сотенний справник.

Кілька з нас забрали лопатки й метнулися заки-

дувати вогонь снігом. Був він справді великий. Горіла покинута солома; вогонь доходив до стіни; ще кілька хвилин і стодола була б занялася. Раз-у-раз вибухали в огні кісові набої.

Була четверта година. Справник доручив нашій четі виставляти вартового, щоб гасив огонь, як би знову спалахнув. І справді — кілька разів приходилося вартовим гасити впертий огонь, що все наново займався.

Кухарі зварили каву дуже рано та побудили нас. По сніданні почали ми збиратися, бо збірку заповіджено на пів до семої.

Сьогодні пішли з нами на роботу два четові й теперішній сотенний, четар Навроцький. (Вітовський відїхав недавно до Коша). Ми взяли з собою рискалі й джагани. Сьогодні викидаємо сніг із окопів серед села. Окопи майже зовсім зарівнані, але робота йде легко, бо сніг став воднистий і збивається в масу! Викидаємо лише на один беріг, бо на другім є визірні для стріляння.

Починаємо кидати снігом один в одного, бо робота одностайна — треба розривки. Небо від заходу щораз краще випогоджується, сонце проглядає крізь хмари, морозу зовсім нема.

Бачимо, як горить якась хата, чи стодола. Яких 10 хвилин клубиться по небі рудий дим. Згадуємо нинішню ніч. Подібний пожар був біля два тижні тому в Раківці, як ми задержалися там на два дні, незабаром по семиковецьких боях. Хто спав уже, хто грав у карти, як біля 11-ої години почали чомусь горіти дві поблизькі хати, що в них кватирували стрільці. Хати ці згоріли й завалилися так швидко, що стрільці ледви встигли забрати свої речі й утечи. Самого пожару я не бачив, та як збудився з чверть години пізніше, то вогонь був ще завбільшки великої ватри.

Мадяри зчаста підпалюють хати, як не мають топлива; потім гасять і розтягають з них дерево.

З БОЇВ У С. С-ІВ НА ЛИСОНІ.

В 1916 р. угинався австрійський фронт під сильними наступами Брусілова. Невичерпані, свіжі маси людського матеріялу та артилерія, — були козири Брусілова проти виснаженої й виголодженної австрійської армії. Ця відступала поволі, по впертій обороні. Спершу на Волині й коло Тернополя, потім — коло Бучача. А посередині на відтинку, де були й Уесеси, все ще панував спокій. Минула ціла весна, далі й половина літа, десь кипіли вже кілька місяців бої. Сподівалися ми щодня, що над Соколовом, Раківцем, Семиківцями заревуть гармати, як минулої осені. Та минали тижні за тижнями, а фронт по семиковецьких боях як завмер.

Були б ми мабуть у тому бурливому році й не воювали, як би не велика австрійська невдача під Бучачем, що приневолила покинути Стрипу та перейти на лінію Золотої Липи. Це сталося в половині серпня 1916. р.

Бригадний наказ подавав до відома, що над Золотою Липою ждуть уже готові окопи. Та як прийшли наші сотні до Потуторів і їм показали місце, яке мають обсадити, виявилось, що для одного куріня лінії окопів лише назначені, а для другого й цього не було; тут визначив лінію окопів щойно стрілецький старшина, четар Гнатевич.

Копати було дуже важко, бо зараз під поверхнею білий камінь. Ломали його джаганями. Працювали день і ніч, вкопалися, де м'якший ґрунт — по пояс, а де камінь — по коліна, як надійшли вже москалі. Обсадили

напроти високі горби й відразу почали їхні скоростріли допикати сотням, унеможливляючи працю над поглибленням окопів. Замість копати наші сотні відстрілювалися.

Технічна сотня, що до неї я тоді належав, дістала між іншим завдання знищити два містки на залізничному шляху Потутори-Криве й один на дорозі. Хоружий Квас узявся за ту працю з кількома стрільцями. При висаджуванні одного з тих містків трапилася дивовижна пригода. Коли стрільці вкладали вже капслі до пачок з екразітом і привязували льонти, повертав саме відділ 35. полку, що був задньою сторожею при відступі знад Стрипи. Хоружий почекав ще й на кількох дотягів, що лізли позаду. Як вони перейшли через місток, казав підпалити льонт. Станули здалеку. Надбіг ще один вояк. Не послухав поради, щоб задержався, бо скоро настане вибух, — і щасливо перебіг. Аж знову один надбіг. Стрільці кричали, щоб задержався, бо його смерть, що цей потік легко перейти вбрід: та він не слухав. Хотіли задержати його силою, та він побіг ще скорше. В тій секунді, як він опинився на мості, настав грімкий вибух. Полетіли з гуркотом бальки й дошки на кілька метрів угору; з ними й той вояк. На превелике диво піднявся він власними силами з купи руїн, закурений, запорошений, із подертим убранням, без кріса й наплечника, та постогнує побіг далше.

— — — — —

Як запав сумерк, москалі зробили наскок. Проломалися несподівано на однім відділі 35. полку, в ярі, в місці, де він граничив з Уесесами, забрали два мадярські скоростріли й обійшли стрілецькі становища. Коли перший курінь Уесесів несподівано побачив москалів ззаду, кинувся навтеки. Сотня Яримовича й не мала чим боронитися, бо зложила була кріси в кізли перед окопами, в яких саме працювала, а москалі скорострільним огнем відгородили сотню від її крісів. Посередині становища першого куріня почали стріляти по москалях

наші скоростріли. Та відділ москалів напав на них ззаду й почалася борня на остряки. Обслугу одного скоростріла вибито до ноги. Від другого врятувалися лиш три стрільці; також вийшов з життям командант скорострільної сотні, хоружий Черник. Відступаючи серед дикої метушні всеж забрали з собою і скоростріл. Кількасот кроків за боєвою лінією упорядкувалися знову стрілецькі сотні й відібрали наступом свої окопи, поруч із двома сотнями 81. полку, що їх бригада вислала на поміч.

Дрібні, як вище описана, а то й великі невдачі трапляються на війні й найкращим відділам. Ворог невинно діяльний, усе помічає та вміє добре скористати з кожного недогляду й труднощів противника, з кожної вигоди свого становища. Тому й команди дивляться на такі випадки спокійно та тверезо.

Одначе в нашому випадку було йнакше. Вищі команди не були безсторонні, а майор Варивода, командант нашого полку, не розслідував справи самотійно, лише накинувся на свій відділ за приміром вищої влади.

На ворожість вищих команд супроти Уесесів склалися всякі причини. Перш-за-все начальником булави 25. корпусу, що до нього належали У. С. С-и весь час австр. війни, був полковник граф Лямезан, що не любив Уесесів від самого початку війни. Ще в 1914. р. придумав він спосіб, як Січовим Стрільцям „позволити вмерти природною смертю“ — а саме: не дати їм доповнення. Ті, що є на фронті, вигинуть у битвах і Уесеси автоматично перестануть існувати. (Яких великих доповнень вимагає один полк, показує факт, що австрійські полки спотребовували на російському фронті за час війни по 30—40 курінів доповнення). Отже Уесесам справді заборонили набір добровольців та агітацію в цій справі, одначе вони зуміли обходити заборону всякими хитрощами, що в висліді звели нанівець ворожі

сподіванки. Попри це Уесеси, як військо інтелігентне, мали в битвах значно менші втрати, як австрійські відділи та спотребували за час австрійської війни всего стільки сотень, скільки інші полки курінів. Та нераз чіплялася корпусна команда до Управи Коша У. С. С-ів за те, що приняла безправно багато охотників, а то й забирала до австрійського війська вишколені вже стрілецькі сотні. По великих втратах у боях на Лисоні (понад 700 люда) та втраті цілого куріня, що його взяли москалі в полон місяць пізніш у Потуторах було Стрільців мало й вийшов у поле 1917.р. лиш один курінь. Вищі команди скористали з цього й уже не дозволили на утворення другого куріня, як довго існувала Австрія.

І командантові корпусу, генералові Гофманові не сподобались Уесеси. Ще в рр. 1914. і 1915. не відрізнялися вони зверху нічим крім української команди від австрійських вояків. Та від початку 1916. року почали вживати вже й на фронті шапок стрілецького крою, з українськими відзнаками, а де-далі й убрань; спершу стрілецькі старшини та підстаршини, опісляж і рядовики. Не могло це подобатись австрійським командантам.

В 1918. р. видав ген. Гофман велику книгу, про бої свого корпусу. Згадав у ній про всякі відділи та про їхні заслуги, хоч би й незначні, лиш не про Українських Січових Стрільців. Інженір поручник Попович, командант технічного куріня при корпусній команді, спитав раз ген. Гофмана, яка причина цього поминення. Той відповів, що Уесеси мають свою мету, вони борються за Україну; в своїй книжці згадає він лише про ті відділи, що борються за Австрію...

У Карпатах усі команди були вдоволені з У. С. С-ів. Там були виїмково догідні умовини воювання для високо-вартісного військового відділу. На стежах мав змогу невеликий відділ, завдяки своїй інтелігенції, завзяттю й гартові доконати великих діл. Тому в Карпатах що-

днини подавали Уесеси докази свої боєвої вартости, вони були очима й ухами своїх бригад. Воювання в Карпатах було військовим вишколом Уесесів. З Коша вийшли слабо вишколені, бо часу не було й стрілецькі старшини більшістю самі не пройшли через військовий вишкіл то не могли й других навчити. В Карпатах втворився тип У.С. Стрільця, загартованого, чуйного, підприємливого. Ці стрілецькі прикмети, такі цінні в Карпатах, ні дочого було прикласти на долах. Стежі страшили тут своє значення. А в боях, де приймали участь великі маси війська, важко було одному чи двом стрілецьким куріням, що залежали аж до дрібниць від бригадних наказів, часто відзначатися, й цим наче приневолити вищі команди, щоб до них гарно ставилися.

По описаному вище наскоку москалів на беззахистні становища першого куріня Уесесів і по хвилинному відступі цього куріня накинулися вищі команди на Уесесів, як навіжені: Зясували цю подію неприхильно в корпусному наказі. Забрали полк зі становища. Зарядили зміну декотрих командантів і стрільців у сотнях і курінях. Над одним курінем дали провід сотникові Лиснякові, (на місці В. Дідушка) другий лишився під проводом сотника Горука. Ходили вперті поголоски, що з Горукового куріня зроблять за кару робітний курінь. Почали розсліди та назначили польовий суд. Як наші сотні зголошували в командах австрійських і мадярських відділів свій прихід до праці, то там пояснювали їм, що вони належать до „Verräter-Regiment“.

Майор Варивода прийняв думку корпусної команди про вину У. С. С-ів за свою.

Він, з адютантом сот. Лисняком прийшов до Уесесів з австрійської армії під весну 1916. р. на місце Гриця Коссака. Коссак не спішився після приїзду Вариводи відіхати до Коша. На вправи сотень виходи-

ли вони оба й разом ходили по районах сотень. Стрільці почали нишком співати одну стрічку злобної пісні зі стрілецького побуту; що її колись давніше зложив Купчинський:

А у нашім славнім полку полковники два;
Оттакого чуда-дива на світі нема,
Але наша Україна, пребогата країна,
Може собі, пане брате, зафундувати...

Гриць Коссак за весь час побуту на фронті не вмів зеднати собі ані старшин, ані стрільців. Проти нього все була опозиція великої більшости старшин. Лишився спогад про це в одній стрілецькій пісні, що її співали на мотив: „Гей на горі сніг біленький“:

Раз старшина зібралася,
Що на Гриця змовлялася.
Горук виє скільки змога:
Всяка власть, всяка власть дана є від Бога.

Стрілецька старшина старалася про іншого команданта при допомозі Боєвої Управи Уесес-ів у Відні й дістала Вариводу. З чисто військового боку був він дуже добрий командант, бо мав повагу в бригаді й у корпусі та вимагав для свого полку таких самих прав, наділів і обов'язків, як мали інші полки.

Кватурували тепер оба куріні в порожньому селі Посухові. Селян усіх виселила пільна жандармерія згідно з наказом корпусної команди, як лише бої перенеслися над Золоту Липу.

На другий день після того, як ми прийшли над Золоту Липу, наказала бригадна команда технічній сотні вигнати з Потуторів решту населення. Воно держалося ще в нижчій частині села, де хати були заслонені від боєвої лінії горбом. Стрільці подали оставшим цей наказ до відома. Та минуло три дні, а чимало людей було ще в селі. Ці зівсім не мали охоти йти в світ

за очі. Чекали, що може яось воно перемелеться і вони залишуться в своїх хатах. Стрільці не виганяли їх силою.

Їхав раз конем цею частиною села бригадир Банковач, хорват, і бачив тих людей. Він люто викричався на стрільців технічної сотні та післав відділ чехів, щоб село очистили. Ці стріляли на пострах, наглили й виганяли силою, не давши виселенцям часу позабирати все потрібне, а то й дурили їх, що зможуть ще раз вернутися по своє майно. Як лиш опорожнили село, обставили його вартовими й нікого з мешканців більше не впускали.

В селі лишилося чимало всякого добра. Бригадна команда звернула увагу на кожухи й полотна, що були поховані в пивницях та ямах. Післала підводи, вояки витягали з пивниць і відкопували з ямів поховане добро та вантажили. Доставили це все до військових варстатів на виріб шинель і білля. Бригада стояла на тому, що це все незабаром погнило би в землі й власники однаково не мали б користи.

Технічна сотня У.С.С-ів квартирувала тепер у посухівській кузні й сусідніх хатах; побіч Сушкової сотні.

Стрілецтво, молоде, веселе, загартоване, не брало собі до серця лютування всяких панів з бригади та корпусу. Раз їхав у вечорі селом наш бригадир, полковник Банковач і помітив, що чималий гурт стрільців танцює на подвір'ї під веселі звуки скрипки й сопілки. Бригадир розлютився, розігнав стрільців і суворо заборонив забаву, бо по тім, що сталося, повинні вони, мовляв, плакати, а не танцювати...

Отож раз, як трапилася вільна від праці днина, наказував сотник Сушко своїй сотні на збірці: „Щоб мені ніхто з вас по селі не ходив! Не показуйтеся на очі тим панам, що нас ненавидять“.

Трапилася в тому часі в Сушківій сотні, така небуденна подія: Три стрільці з його сотні повернулися

через фронт із російської неволі. Того вечора, важкого своїми наслідками, попали були в полон, та втекли в селі Кривім. Задумали передертися через фронт і вернутися до сотні. Богато було тоді серед стрілецтва таких завзятих, невтомно підприємчивих і готових на геройські вчинки. Дійшли ночами до фронту. Хоча смерть чигала на них невинно, перейшли серед ночі щасливо через усі лінії російських окопів, виминули вартових і перелізли крізь усі дротяні перегороди. Перейшли саме проти стрілецьких становищ, щоб відразу потрапити між своїх.

Та тут були тепер мадяри. Їхні вартові вчинили стрілянину й одного стрільця поранили, а два попались їм у руки. Мадярські дикуни взяли їх за шпівонів і били їх, заки зробили те, що повинні були зробити відразу — відставити їх до бригадної команди. У бригаді списали з ними протокол і хоч були супроти Уесесів ворожо настроєні, похвалили за відвагу та справність і записали на відзначення.

Пільна жандармерія зловила була критичного вечора кільканадцять стрільців за фронтом. Їх віддано під військовий суд. Дивізіонер Уншульд хотів, було, віддати зловлених без суду на розстріл, одначе дивізійна булава назначила військовий суд.

Відбувся він у Посухові. Було 5 членів суду, самі фронтові старшини, німці з сусідніх полків. Предсідник був майор, обвинувач поручник, німець з Чехії. Оборонці були: Адютант першого курія У.С.С., четар др. Суховерський і кмдт технічної сотні, четар др. Іван Сіак. Останній був також перекладачем з нашої мови на німецьку.

Акт обвинувачення закидав підсудним дезерцію і трусість. Розправа тривала майже цілі три дні. Оборонці зверталися до підсудних з подрібними питан-

нями й точно вияснили умовини, що серед них відбувся памятного вечора наскок москалів.

Під кінець розправи промовляв в обороні підсудних др. Суховерський. Він знав докладно цілу справу, бо й сам був того дня на становищі. Що перший курінь опустив хвиливе становище, — казав він — винні не Українські Січові Стрільці, лише дивізійна команда. Російська офензива над Стрипою довго тривала. Фронт хитався: видко було, що прийдеться відступати. Отже команда дивізії повинна була заздалегідь приготувати окопи. Коли лінія Стрипи була вже проломана, то й тоді ще був час зробити це до приходу Уесесів.

Уесеси прийшли до Потутор утомлені скорим, довгим походом й мусіли щойно починати з копанням ровів на камянім ґрунті. Надійшли москалі й почали сікти скорострілами понад самі окопи. Злякані стрільці мусіли лягати на дно окопів, що були глибокі всего по коліна. Не могли далше працювати над їх поглиблюванням, ані рушитися з місця. Не було також ніяких лучбових ровів. Не диво, що серед таких умовин залишили вони становище, як почули позаду крики москалів. Підсудні в тому лише різняться від усіх Уесесів, що злякалися більше й забігли далше, втративши звязок зі своїм відділом.

Завинила в цій справі — кінчив промовець — лише дивізійна команда. Вона не виконала свого обов'язку. Відворот знад Стрипи не був несподіваний. Команду дивізії слід поставити перед суд, а не підсудних, бо вони в нічому не провинилися.

На це предсідник суду звернув увагу оборонцеві, що він австрійський старшина, хай уважає, що говорить.

Судді-фронтвики, що знали багато з власного досвіду, зрозуміли тодішнє положення Уесесів і — на домагання оборони — звільнили всіх підсудних. Про

наших скорострільців казали вони опісля, що ці повинні дістати високі відзначення за геройську оборону скорострілів. Дуло вратованого скоростріла було ціле липке від крові й мізку.

Бригадир Банковач приїхав був перед квартиру суду та чекав на присуд. Увільнення йому не подобалося. Він бажав для прикладу хоч кількох розстріляти. Судді попали в неласку у бригадира. В 1917. р. покінчив один із них самогубством. Наші старшини оповідали, що це сталося внаслідок шикан зі сторони бригадира.

Нагінка вищих команд на У.С.С-ів по цій розправі не спинилася. Лише майор Варивода був дуже втішений вислідом розправи. Він трохи подобрів і почав догадуватися, що може й справді його полк не такий уже винуватий.

Огірчені нагінкою вищих команд У.С.С-и чекали на битву, що дала б нагоду відімести ворогові та відразу спинила б нагінку.

І битва не забарилася — тяжча, кривавіша, славіша, як інші стрілецькі бої за австрійських часів...

В останніх днях серпня внадився москаль з артилерією до Посухова й обстрілював щоднини. „Мацав“ в одному кінці села, в другому, то знову пройшовся по цілому селі за порядком. Щодня когось приловив. Як починався обстріл, ховався, хто лише міг.

Не мав москаль пошанівку й перед полковою командою. Коли Варивода, врадуваний увільненням своїх стрільців, запросив суддів на обід, ударив один гранат саме під стіну хати. В кімнату сипнуло глиною. Попали шматки глини в тарелі зі стравою й гості їли страву з закришкою...

Одного дня трохи не приловив наших лікарів. Др. Білозор і санітарний підхоружий Перфецький грілися до сонця під цегляним муром перед хатою Першої По-

мочі. Як обстріл почав зближатися, підхор. Перфецький сам мені пізніш оповідав — зірвався нечаяно з місця і кликнув до дра Білозора: „Втікаймо! він зараз тут ударить!“ Стільки певности було в його голосі, що др. Білозор схопився й оба побігли до хати. А в воздуху вже ревів гранат, вдарив у мур, що спід нього вони саме втікли й роздробив його та розкинув.

Раз стояв я біля своєї кватири та слідкував за обстрілом, що все зближався. Збочею надійшов Береза, мій товариш від початку війни. Я кликнув до нього, щоб поспішав, бо пора вже нам ховатися. Саме як він підійшов, рванув над нами шрапнель. Я миттю накрив голову долонями; як шрапнелева куля пройде через руку, то звичайно не має вже сили пробити чашку.

Довкола сипнуло кулями, як з решета. Товариш Береза звалився на землю, накрив долонею око, спід долоні тече кров, а він каже: „Я вже готовий!“ Питає, чи куля вийшла по другому боці голови! Зірвався й пішов на Першу Поміч. Вулицею надійшов напроти др. Білозор і потішив його ще здалека запевненням, що буде жити, бо як би рана була важка, то він не міг би ходити. Та мимо цього рана була важка. Мав він справді велике щастя: Куля, що пробила кість над оком, застрягла зараз під чашкою. На важку операцію відіслали його аж до Відня, де пролежав з пів року. Все були коло нього лікарі та студенти медицини, бо їм трапилася рідка нагода слідкувати крізь отвір у чашці за пульсуванням кровоносних посудин у мізку та за іншими цікавими для них діями.

4. вересня розгорівся великий бій. Москалі вчасним ранком заняли Лисоню. Артилерія важко працювала від ранку. Сотня Сушка відійшла до окопів ще вечором, інші в ночі та над ранком. Лишилася в селі лише наша сотня — технічна. З місця, де ми кватиру-

вали, видно було частину поля бою. Склоном під гору посувалася в розстрільній одна сотня. Бистрозорі розпізнали, що це сотня Мельника. Над нею з'являлися без ліку білі, округлі оболочки шрапнелів. Сотня наступала в скорому темпі. Щохвилини зривалася якась частина сотні та підбігала. На місці лишалися вбиті й поранені. Залягала напереді. Тут знову як оси обсідали її шрапнелі. Клекіт скорострілів долітав часами аж до нас. А сотня, не дбаючи про важкі втрати, підсувалася все ближче до ліса.

Кількадесять кроків за сотнею посувалися санітарі. Підповзали до поранених і перевязували їм рани. Всіми ярами й заглибинами спливали поранені по схилах Лисоні до головного яру, що вів у село. Ліве крило сотні Мельника добігло до ліса. Тоді сотня зірвалася до наступу. Бігцем допала до ліса й зникла в ньому.

Вістовий від нашого полку до бригади оповідав нам, що бригадир Банковач слідкував крізь далековид за бравурним наступом наших сотень на Лисоні та був дуже схвильований. Називав стрільців своїми дітьми. „Meine Kinder, meine Kinder“ — повторював він із чуттям.

Наш сотенний, четар Сіак, зголосився в бригаді з бажанням приймати з технічною сотнею участь у боях. Бригадна команда радо на це згодилася. Наша сотня зложила в складі сокири й пилки, джагани й рискалі та подалася на Лисоню. У розстрільній підійшла недалеко ліса. Мала наказ лишитися тут у ярі як запас. Дві чети забрано негайно до ношення муніції в ліс для сотень, що стояли в бою.

Курінний отаман, сотник Лисняк, не був вдоволений, що наша сотня прийшла. Вояк з технічного відділу, казав він, окремо вишколений, варт більше, як п'ять звичайних вояків. Ця оцінка могла торкатись лише австрійських вояків. У нас кожний стрілець і невишко-

лений спеціально, варт був більше як п'ять австрійських вояків.

Сотник Лисняк, хоч активний старшина австрійської армії, був свідомий українець. Поручник Сірецький і він — це були єдині активні старшини-українці станиславівської залоги, що приходили на „Бесіду“ читати часописи та цікавилися нашим культурним і політичним життям. Та всеж він — старшина з крові й кости — занадто перенявся формальним аристократизмом австрійських старшин, та виступав проти товариської поведінки старшин У.С.С. супроти стрільців.

З безлісних збочів Лисоні — що тягнуться ближче Потуторів — доносив вітер часами клекіт скорострілів. Там наступав курінь Горука, поборював завзятий опір москалів і ніс важкі втрати. Варивода перенісся з села разом з полковою командою до устя яру, щоб бути ближче до поля бою. До цьогож яру надійшов був наш дивізіонер генерал Уншульд. Він бачив, що з Лисоні невпинно йдуть поранені, — по два, сильніші ведуть попід руки тяжче поранених, помагаючи їм дійти до Першої Помочі — та й спитав їх зі співчуттям, до якого полку належать.

„Verräter Regiment“ — відтяв сміливо один поранений.

Генерал замовк і більше Стрільців ні про що не розпитував.

Аліс повище нашого яру — увесь ходором ходив. Лунав звідтіля пронизливий, різкий тріск і лоскіт густої невпинної стрілянини й систематичне стебнування багатьох скорострілів. Лункий гомін ішов ярами та збочами. Артилерія по обох сторонах працювала щиро. На жаль турецька біла й по наших рядах. Безуговку свистіли в воздуху стрільна. Вони прямували не лише на атаковані частини фронту, але й далеко в запілля. Це двобій артилерії, що старалася змусити одна одну до мовчанки. Відзивались і далекі батерії, десь аж спід

Конюхів і приймали участь у бою. Коло полудня боєвий гамір у лісі віддалився і згодом замовк. Наші сотні здобули вже частину ліса.

По полудні забрав наш сотенний три четі та пішов з четовими нашої сотні хоружими Квасом і Климом у ліс до окопів. Ці чети приймали участь у одному більшому наступі. Пізнім вечором дістала наказ і четверта чета прилучитися до них.

Ніч була хмарна. В лісі пітьма. Спотикаючися по зістріленому гиллі та трупах дібралися ми до окопів. Тут не вільно було чинити гамору ані голосно говорити, бо москалі були близько. Під охороною вартових уложилися ми до снання в поготівлі — кріс у руках. Хто не мав що взяти під голову, позичив від москаля наплечник. Москалів багато лежало вбитих біля окопів. Коло півночі принесли кухарі обід і вечеру та побудили нас. Подзвонюючи зубами з зимна пішли ми тихцем за кухарями взад. У безпечному місці розложилися вони з казанами.

Ранком ми пішли вперед. Москалі вночі відступили на нашому відтинку. Надійшов тут до нас четар Богдан Гнатевич, що провадив тепер сотню Будзиновського. Він казав, що зараз повинен іти зі своєю сотнею в наступ і прийшов подивитися що діється праворуч. До його сотні приділено недобитків з кількох австрійських відділів, що лишилися без старшин. В одному старшина ранений відійшов, у другому „нагло“ захорів, третій — це останки з відділу, що попав у полон: ці всі рештки приділила команда йому. При допомозі стрільцьких підстаршин сподівався він збільшити їхню боєздатність.

Цього передполудня відбулися ще наступи. Хоч не всі вони вдалися, настрій серед стрільцтва був бадьорий, бо прийшли з підмогою німці. Прибули в пору. А то вже першої днини не мала бригада ніякого запасу. Австрійські відділи були дуже перемолочені

й виловлені. Боєва вартість цих недобитків була невелика. Весь надмірний тягар наступу проти ворога, кілька разів сильнішого, окопаного на горбах, усі труднощі відпирання протинаступів усе свіжих російських сил — лежали на плечах стрілецьких сотень. Та Уесеси втратили вже так багато старшин і стрільців, як ще ніколи від початку війни. Грозила небезпека, що москалі відберуть Лисоню, кинувши в бій нові великі сили й наші криваві втрати підуть намарно.

Головних окопів на Лисоні не вдалося нашим сотням відобрати, хоч понесли в цих наступах безмірні втрати. Отже під вечір другої днини призначено загальний наступ з участю німців і при допомозі сильної артилерійної підготовки. Почали підготовку 30¹/₂ цм. „мерзери“, що приїхали під Бережани на алярм. Ми з цікавістю слідували за їхньою працею. Заревло стрільно, летючи в гору, даліше тільки скрипіло щораз тихше й замовкало в блакитних високостях. За якусь хвилину знову давало про себе чути, щораз голосніше; спадаючи ревло пронизливо й жахливо. Впавши, викидало частину горба в повітря; підіймався широкий чорний стовп землі. Далеко розліталися зі зловіщим фуркотінням і свистом грубі відломки заліза та скелі. Долітали й до стрілецьких окопів. По такій прелюдії короткий гураганний огонь усієї австрійської артилерії цього відтинку — і підготовка до наступу закінчена.

Я був тоді в дорозі до муніципального складу. Йдучи узліссям стрінув німецький запас. Їх старшина, дізнавшись, що я Уесес — розпитував дуже приязно про вчорашні бої, про московські сили на цьому відтинку та їхню боєву вартість.

Нараз почала московська артилерія обстрілювати край ліса. Мабуть необережні німці вешталися по узліссю і їх завважили московські зорці.

Ми поставали за дерева; шрапнелі вибухали по кілька нараз, кулі сипалися скрізь густо. Лоскіт учи-

нився довкола нечуваний. Зістрілене гилля падало з дерев. Німці кляли, що тут гірше воювати, як під Верденом. Там глибокі окопи, бетоновані захисти, сидиш у них і байдуже, що діється на поверхні. А тут нема на лихо й звичайних окопів; віддають запасні відділи на поталу артилерії.

Того вечора наступ удався. Головні окопи на Лисоні відібрано.

Чергової днини коло полудня відійшла наша сотня до Посухова. В селі біля роздоріжжя виріс на городі ряд могил. Саме відбувався похорон кількох Стрільців, принесених недавно з Лисоні. Надійшов з Лисоні хоружий Черник зі своїми скорострільцями. Спинився тутже — біля свіжих могил. Його сотня так змаліла, що виглядала на чету.

Надїхав конем полковник Банковач. Хоружий Черник здав йому звіт, що в боях останніх двох днів мала його сотня 50 проц. втрат. — Ще більші втрати мали оба куріні. З них обох і з великого доповнення, що прийшло з Коша, утворено всего один курінь.

Корпусна команда виписала в своїм наказі признание тим відділам, що боролися на Лисоні. Та дуже помилявся б той, хто уявляв би, що признание в першу чергу дісталось Уесесам, як найбільше заслуженим у цій битві. Похвала корпусної команди була радше образою Уесесів, як признание їхніх заслуг. Вчислено цілу низку всяких відділів, і на кінці додано: „Auch Ukrainische Legion hat sich tapfer und pflichtgetreu geschlagen...“ *)

Натомісць німці признали в своїому наказі велику стрілецьку заслугу при спільному наступі на головні московські окопи.

*) Також Український Леґіон боровся хоробро та згідно з обов'язком.

Та тепер вищі команди обходилися вже гарно зі Стрільцями. Варивода був вдоволений, зробився лагідний. Почав навіть цінити Стрільців і гордитися тим, що є їхнім командантом...

Хто оглядав мапу східного фронту за 1917. рік, мусів спостерегти, що біля Бережан врізуються австрійські становища великим півколом у московські. Це саме й є Лисоня, що її У. С. С-и відобрали від ворога. Цим оборонили місто Бережани й не пустили Москву в глибину Західніх Земель.

ТУРКИ — СТРИЛЕЦЬКІ СУСІДИ.

I.

По боях на Лисоні перебували Уесеси в Посухові. Праворуч мали незвичайних сусідів — турків. Дві їхні дивізії прибули весною 1916. р. на східний фронт, помагати німцям і австрійцям, що з ними турки були в союзі. Одна з тих дивізій займала становище біля нас.

Турецьке становище починалося в моклякуватій долині Золотої Липи недалеко Потутор і тягнулося поперек долини до Милівки. Дальше йшло правим берегом ріки. Між Потуторами й Милівкою, де поземелля було підмокле, не могли турки копати звичайних окопів. Вони укладали на поверхні землі вали з дернюг. Московська артилерія влучно обстрілювала ці турецькі становища, розкидала слабі вали й завдавала туркам важкі втрати. Турецька команда перестала обсаджувати

ті окопи; обсаду держала в запасних становищах, а в передніх лише стійки.

Поведінка турків на становищах була особлива, не подібна до поведінки вояків інших націй. Всі інші старалися якнайкраще захиститися перед ворожою артилерією й крісовим огнем, оминали зайві небезпеки й усе, що могло б спровадити ворожий обстріл. Не було цього в турків. У їхній поведінці слідний був вплив магометанського фаталізму, віри, що всяка людина має долю згори призначену й ніяк від неї не втече. Також вірили, що хто поляже в бою, йде до „семого“ неба на вічне щастя. Отож турки на заставах не ховалися, не зміцняли своїх слабих валів, не обдротовували їх. Дротяних перегород не любили вживати. Отак без захисту стояли в чистім полі й несли важкі втрати. Своїх стійкових, що сиділи весь день без руху, обвивали для безпеки лозиною. Перед сходом сонця голосно молилися й кричали: „Аллах! Аллах!“ Крик звертав увагу москалів і вони щоранку здорово частували турків крісовим і скорострільним огнем. Та це це помагало. Болючі втрати в людях не змінили турецької поведінки.

До наступу йшли відважно. Як опинилися близько ворога, звинно повзали по землі, з крісом у руках, з ножом у зубах. Якщо вдалося їм добратись аж до московських окопів, то москалі в переполосі втікали перед цими дикими, очайдушними різунами. Але як москалі перемогли їх, бувало, при допомозі артилерії, та добули їхнє становище, вони втікали без стриму й щось наче заломлювалося в їхній азійській душі. Повно було їх тоді в поблизьких лісах і селах; вони блукали як череда, або лежали гуртами без руху та й годі було організувати їх наново.

Їхній військовий виряд був дуже бідний. Не мали навіть польових кухонь. Сусідному полкові приділили австрійці кілька кухонь і ці варили день і ніч для цього полку. Турецькі вояки були в їді неперебірливі

й загартовані. Їли бувало сиру кукурудзу, сиру бульбу й капусту, щоб заспокоїти голод*).

Обозу в них майже не було. Коняки худі, як і самі турки. Плащів вояки не мали; на становищах мокли й мерзли. Вдягалися в однострої кавової краски. Носили оригінальні шапки стіжкуватої форми. Ходили поважні й сумні — мабуть тужили за своєю далекою батьківщиною.

II.

16. вересня — 10 днів по закінченні боїв на Лисоні — зробили москалі великий наступ на турків. Їхня артилерія зрила гранатами долину Золотої Липи та пошматувала вали турецької поперечної лінії. Опісля заняли без труднощів першу турецьку лінію в долині ріки й на Милівці. Згодом вдерлися в їхню другу лінію на Диких Ланах. Місцями закипіла завзята борня на гостряки. Крики й зойки поранених чули докладно Стрільці, що стояли вже заалармовані в лісі за Посухом. У цьому бою втратили турки й другу лінію.

В цілій цій битві понесли турки важкі втрати, головно від московської артилерії. Вони мали лихий звичай збігатися з переляку в гуртки підчас найсильнішого артилерійного вогню та юрбою втікати.

Положення було поважне. Москалі зробили широкий пролом. На лівому крилі вже почали рушатися вперед.

Було пополудне й падав дрібний дощ. Курінь УСС.

*) Раз приїхав стрілецький вістовий до команди турецької дивізії. Чета турків саме обідала. Вони обсіли величезне корито й їли з нього разом з командантом варені гарбузи. Нашому вістовому дали ложку та попросили до компанії. Він відмовлявся, однак один австрієць пояснив йому, щоб прийняв ложку й сів, бо турки готові образитися й пробити його ножем.

дістав наказ вирушити до протинаступу в 5. годині зараз по артилерійному підготуванні.

Курінь був повний; мав понад тисячу люда. Та це було дуже мало, рівняючи до величини завдання. Проводив у наступі курінний отаман, сотник Лисняк. Сотні рушили в наступ „stafelweise“, щоб виглядало, що йде велика сила: йшли кількома розстрільними, одна за одною. Віддаль у розстрільних між поодино-

Стрільці, німці й турки.

кими стрільцями була велика, 10 до 15 кроків. Між четами були широкі прогалини. Так осягала розстрільна кожної сотні величезну довжину. Друга й далші розстрільні були так уставлені, що чети йшли проти прогалин у попередній лінії. Утворили наче шахівницю. В останній розстрільній несли запас стрілива для цілого куріня.

Все поле вкрили наші чети й сотні. Почала працювати московська артилерія, що бачила наступавших

як на долоні. Одначе стрільна не робили великої шкоди, бо стрільці були далеко один від одного та й дощ перешкоджував московським зорцям контролювати стрільянину. Було це велике щастя для наших сотень, бо наступ ішов по відкритому полі. Стрілецькі новобранці, що кілька днів раніш прийшли з Коша, держалися хоробро. Москалі, заскочені бравурним наступом, покинули другу лінію турецьких становищ. Разом з нашими сотнями приймали участь у тому наступі також декілька відділів 35-го (галицького) полку краєвої оборони. Побіч технічної сотні наступав під проводом старшини невеликий відділ турків — кількадесять люда.

Як тільки всадовилися наші сотні в другій турецькій лінії, прийшов наказ добути першу лінію. Москалі вже направили її та перенесли дротяні перегороди на цей бік лінії. Приготовилися до оборони.

Стемніло зовсім. Дрібний дощ не переставав. Коло 7. години заняли наші сотні з відділами 35. полку першу турецьку лінію. Так скоро відібрали все, що москалі великими силами в тім дні здобули. В обох наступах попало в полон около 600 москалів. Наших втрат було всього кільканадцять ранених. На лівому крилі нашої розстрільної наступала 6. сотня під проводом хоружого Глушка разом з технічною сотнею й відділами 35. полку. При другому наступі технічна сотня і 35-ка обійшли москалів, так, що їх на тім крилі попало коло 200 в полон.

Коли сотні всадовились у першій турецькій лінії, показалося, що наліво від 6. сотні були окопи порожні. Там наступали поруч зі Стрільцями недобитки турків. Тепер їх ніяк не мож було найти. Стежі, що їх вислав командант 6. сотні, дуже довго не верталися. Зв'язок із турками слід було наладити негайно, отож хоружий Глушко вибрався туди сам. Одначе він заблудив у незнаній околиці серед темряви та натрапив на московську заставу. Грянула сальва й хоружий повалився

з розторощеним передрамям і пораненою ногою. Не міг рушитися з місця; кров жваво втікала з ран. На щастя найшли його незабаром стрільці з його сотні, що вибралися шукати за ним. Вони понесли його на „Першу Поміч“.

Ліве крило 6. сотні далше „висіло в повітрі“. А тут ізліва долітали крісові кулі. Не відомо було, хто це стріляє. Наладити звязок з турками вибрався курінний адютант, четар Суховерський, узявши до помічі кількох стрільців. Йому вдалося по довшому шуканні найти турків. Вони лежали гурмами одалік від порожних окопів. Та важко було дійти з ними до ладу. Вони не знали, в котрій стороні ворог, чи близько він, чи далеко й не цікавилися цим. Були й досі під вражінням гураганного вогню й своєї невдачі. Вели себе так само, як ті отари турків, що блукали сполудня по Вільхівці й Посухові, або лежали по сусідних лісах. Всякими способами старався курінний адютант спонукати їх, щоб обсадили окопи, одначе не осягнув ніякого висліді, ніякого відруху з їхньої сторони. Їх воля була наче спараліжована. Навіть періщення нагайкою викликало лише такий відрух, що вони посувалися декілька кроків далше й там знову лягали. Тоді четар Суховерський післав вістового до турецької команди. По довшому часі надійшов турецький старшина. Аж йому вдалося згодом загнати турків до окопів.

По побіді на Диких Ланах були Уесеси герої дня. Їхня слава була тепер відновлена, всі команди говорили про них з великим признанням. Турецька команда подала багато стрілецьких старшин до відзначення. Тепер відійшли вони на дуже важні, відповідальні становища до Потутор.

Два тижні пізніше попав стрілецький курінь у полон. Штабовці з московської дивізії признали в розмові зі стрілецькими старшинами, що Стрільці нераз багато нашкодили їхній армії та найбільше, мовляв, на

Диких Ланах. Тут легко й скоро видерли їй овочі великої перемоги над турками. Ті московські старшини були переконані, що в тому наступі було Уесесів дуже багато. Коли дізналися, що Стрільці нарочно розтягнули свої розстрільні, щоб виглядало, що їх багато, признали, що тут Стрільці здорово їх перехитрили.

III.

Я був у тому часі перекладачем при команді турецького полку в Вільхівці та бачив наслідки російської перемоги на Диких Ланах.

Знав я від ранку, що невпинний гарматний огонь на фронті спрямований на турецькі становища. Коло полудня надбігла зі становищ юрба турецьких вояків і влетіла з криком і гамором на подвіря полкової команди. Полковник щось наказував і сварив, та вони й далі так само всі нараз верещали й жестикулювали, оглядаючись боязко в сторону фронту. Полковник приділив утікачам старшину та вигнав назад на фронт.

Незабаром надбігли знову декілька переляканих турків. Вони кричали, показуючи на фронт. Полковник вибіг, почав сварити й ухопив нагайку; та збочею надбігла ціла гурма, залягла миттю полкове подвіря і з вереском орди, наляканої до краю, показувала на горби, що за ними був фронт. Гарматний гуркіт зблизився, зявилися над горбами білі, округлі хмарини шрапнелів і раз-ураз виростали чорні кущі, де влучали гранати. Полковник старався успокоїти вояків. З горбка надбігли нові сполошені гурти, що й не спинювалися коло полкової команди, тільки втікали з криком дальше в село.

Заряджено строге поготівля, полкову канцелярію спаковано на вози, все було готове вирушити. Верескливих вояків відвели кудись старшини. Ворожі гармати обстрілювали вже село й полкову управу. Виглядало, що за хвилину зявляться на горбах московські

розстрільні. Та до цього не дійшло. Полковник сказав мені незабаром, що москалі задержалися і що Січові Стрільці підуть зараз у протинаступ. Трохи згодом відкликав він поготівля. Сказав мені з признанням, що Стрільці відперли москалів. У поведінці зо мною виявляв пошану для нашого куріня, що вигнав москалів із турецьких окопів.

У полковій команді знову почалася нормальна праця.

Моя роля перекладача була ось яка: Приводили з фронту до полкової комади полонених москалів, полковник і його адютант ставили всякі питання, я перекладав і подавав їм салдатські відповіді. Турки бажали знати, наскільки щільна обсада московських окопів, скільки є скорострілів по курінях, чи є доволі стрілива, які є за їхнім відтинком запасні відділи, як великий відтинок фронту займає їхній полк, і які полки з їхнім сусідують, які втрати мав їхній курінь в останніх днях від артилерії, чи в бою і т. п. Також бажали дізнатися, які пересунення військових частин відбулися за їхнім відтинком у останніх днях, які завдання має курінь на найближчі дні й таке інше. На останні питання москалі звичайно не вміли відповісти, а декотрі може й не хотіли.

Розмовитися з турецькими старшинами було мені доволі трудно. З європейських мов знали вони — й то не всі — лише французьку, бо довоєнна Туреччина була більше під впливом французької культури, як галицькі Українці під впливом німецької. Що приймали вони з європейської культури, те брали від французів. Одначе тією мовою не могли ми порозумітися, бо я її не знав. Німецьку мову вмів трохи полковник і ще один старшина з полкової управи, та пізнати було, що почали вчитися вже підчас війни — коли Туреччина ввійшла в союз із німцями — й не дуже то

пильно вчилися. Хоче, бувало, полковник спитати про щось, і вже на початку речення бракує йому слів; він поважно задумується, врешті йде до стола й карткує в книжці; наводить слова, що йому бракували й щойно тоді докінчує своє питання.

Також важко бувало йому зрозуміти переклад обширнішої салдатської відповіді, хоч я перекладав приступно, вживаючи найбільше знаних німецьких слів. Був би я радо, хоча з трудом, перекладав на англійську мову, та тієї мови ніхто в турецькій команді не знав. Я задумав навчитися турецької мови й так розв'язати ці труднощі. Написав до Відня по самоучок. Одначе заки прислали мені його, закинув я цей плян, розглянувшись у положенні. Вивчення турецької мови настільки, як мені було треба, вимагало кілька місяців праці. Тимчасом у полковій команді потрібно було перекладача лише на час боїв. За місяць-півтора настане на фронті застій і я відійду назад до сотні. Отже не варто вчитися.

Жити було при турецькій команді скучно й невигідно. Придивитися ближче до життя турецьких вояків, що кватирували в селі, не мав я змоги. Мало коли міг я відійти й скоро мусів вертатися. Полонених могли привести в кожную пору, від сірого світанку до пізнього вечора. Довелося сидіти на місці. Дуже я скучав за Січовим Товариством. Зв'язку ніякого не мав. Хіба інколи забрив до Вільхівця який Стрілець, що мав тут дівчину, чи цікавий був подивитися, як живуть турки; тоді міг я хоч загально довідатися, де тепер сотні, чим займаються і що в них нового.

Кватирував я в stodolі, на подвір'ї полкової команди, разом з кількома турками, що працювали в полковій канцелярії. Вони були родом з Царгороду. Досить були інтелігентні, та я не міг з ними розмовитися. Один з них знав щось трохи по болгарськи, і тому в Галичині засвоїв декільки українських слів. Він по-

яснював мені значення найчастіш уживаних турецьких слів.

З одною лиш людиною в турецьким полку міг я свobodно розмовитися. Був це полковий лікар — грек. Не був він такий екзотичний, як турки, зате був товариський і добре вмів німецьку мову. Ми часто розмовляли. Здебільша про воєнні й політичні відносини в Європі. Мені цікавіш було б довідатися про положення греків у Туреччині, та ми ніколи не сходили на цю дразливу тему. Частував мене турецьким звичаєм кавою, дуже міцною, з малесеньких філіжанок.

Було скучно. Отож коли від московських полонених не одержували ми декільки днів нових відомостей — якось на їхньому фронті рух завмер — попросив я полковника, щоб відпустив мене. У турків перебув я приблизно 10 днів.

У ПОТУТОРАХ.

I.

У боях на Диких Ланах (16. вересня 1916. р.) відібрали Стрільці від москалів у двох протинаступах становища, що їх турки тієї днини втратили. По тих боях віддала бригадна команда Стрільцям дуже важне становище: село Потутори.

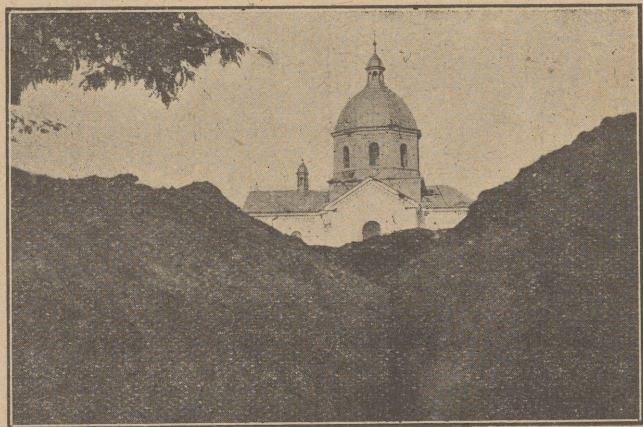
Це становище не було ще досить укріплене, щоб видержати, якщо москалі завзялись би його здобувати. При укріплюванні цього становища працювала тепер щоночі технічна сотня і всі стрілецькі сотні.

Технічна сотня визначила паликами запасну лінію окопів і сотні щоночі її копали. Становище було досі обезпечене лиш одною лінією дротяних перегород. Технічна сотня закладала другу й третю лінію. Також об-

дротовала застави й закладала між ними лінію дротів. За першою лінією копала „лисячі нори“, цебто глибокі підземні сховища, що забезпечували б перед гураганням артилерійським огнем.

Кватирувала технічна сотня в Бережанах на передмісті Адамівці. Звідтіля щовечора приходила на становище.

У ту пору я вернувся до технічної сотні з турецького полку, де був перекладачем. У сотні не було для мене покищо приділення. Та сотня працювала тоді в кількох місцях, поділена на багато дрібних гуртів; що більше було підстаршин, то краще йшла праця.

Окопи і церква в Потуторах

II.

Одної ночі принесли наші санітарі з Потуторів убитого вістуна нашої сотні Сорича. Він працював зі своїм роєм при дротах перед окопами. Куля влучила його в живіт. Мабуть була це куля дум-дум, бо смерть прийшла дуже скоро, менше, як за годину по зраненні. Раненого принесли до потуторської церкви. Тут була стрілецька Перша Поміч, бо грубі мури цієї кам'яної церкви забезпечували перед артилерією. Тут він і помер.

Поховали ми його на бережанському цвинтарі. Участь у похоронах прийняла наша сотня і великою поважною громадою бережанське населення. Сотня станула підчас похоронів не біля гробу тільки під близькими деревами, щоб не помітили її ворожі летуни, що внадилися в тих днях до Бережан із бомбами.

Похорони не пройшли спокійно. Саме в ту пору почала працювати московська артилерія. Австрійський „мерзер“ 30 $\frac{1}{2}$ см. був вкопаний на горбах за цвинтарем. Тієї днини обстрілював він москалів. Для замахування мала ця важка гармата таке хитре улаштування, що по кожному вистрілі курився дим далеко від неї, в одному місці біля цвинтаря. Те місце москалі часто обстрілювали. Грізна гармата відзивалася очевидно все наново. Четар Сіак саме говорив промову, як один московський гранат грянув близьенько — під самий цвинтар. Відломки залопотіли над нами в гиллю.

Хоча мешканці Бережан привикли вже були до

гарматної стрілянини, подалися тепер навтеки. Одначе як побачили, що наш сотенний дальше спокійно промовляє і сотня стоїть на місці, завернулись усі та видержали на цвинтарі до кінця.

Із міста долітав глухий гуркіт від вибухів. Це московські літаки, що кружляли над містом, кидали бомби на греблю і міст коло залізничної стації та на дорогу, що веде до Гинович.

Соричевий рій дістав тепер я і з ним ходив щовечора на становища.

III.

У Потуторах за церквою відпочинок. Було це безпечне місце. Там приставали сотенні кухні, як приїздили вечором з обідом. Ночували там, варили каву, видавали її над раном сотням на снідання і відїздили ще під ослоною ночі до Посухова.

За церквою чекала наша сотня, заки надійшов з курінної команди подрібний наказ про розклад праці на ту ніч.

Мій рій працював коло одної застави. Ми повскакували біля церкви в лучбовий рів, що вів до першої лінії та за хвилину були там. Перехід до застави був трохи дальше. Ми подалися першою лінією.

У повітрі було чути дим і запах спаленини, бо ворожа артилерія щодня запалювала по кілька хат біля становищ.

Сотням було поки-що дуже не вигідно. Працю коло будови землянок щойно починали. На дощах мокли, вночі мерзли, по нічній праці не давала в день спати ворожа артилерія. В багатьох місцях поробили собі стрільці в окопах при землі печі. Тепер коло кожної грівся гурток і пік бараболю. Стрічав я тут не одного товариша, що з ним бачився ще перед боями на

Лисоні, та не знав, що з ним сталося. Ми виталися, втішні, що ще живемо.

Лучбовим ровом скрутили ми до застави. Рів випровадив нас перед дроти, ставав щораз мілкіший і скоро скінчився зовсім. Цю частину дороги перейшли ми одинцем і опинилися в окопах застави.

Застава була близько річки. Вартових висилала над самий беріг. Зпоза Ценівки стріляли без перестанку московські вартові. Наші відповідали. Стояв над цією долиною гамір і гострий, різкий лоскіт стрілянини на близьку віддаль.

Москалі стріляли попри землю, а не як звичайно, понад нас — на першу лінію. Працювати було небезпечно. Ми оба з провідником застави нарадилися, що треба їх утихомирити. Було нас разом зо 20 люда. Ми пішли вперед, щоб мати добрий достріл, полягали, та почали стріляти сальвами. Такий гамір учинився по долині, мов би зачиналася битва.

Москалі втихли. Ми взялися до своєї роботи: заклали дротяні перегороди перед становищем тієї застави — та посувалися далше, до другої. За цим дротом будуть застави трохи безпечніші. А то москалі зовсім близько, вузенька річка їм не перешкоджує і дерева, позрубувані здовж, можуть служити за кладки. Вдодаток на обох берегах високі трави й городи з кукурудзою, капустою й іншою городиною.

Ми мали з собою французькі дроти, дуже практичні. Замість дерева є в них залізні штаби. В перерізі мають вигляд трикутника, що його підставу приверчується кількома вкручками міцно до землі.

Всі заняті, робота скоро поступає, один сніп дроту за другим розтягають стрільці та прикручують.

Нараз вистрілює вгору московська ракета. Всі миттю кидаються на землю, ховаються в травах і між городиною перед бистрим зором близького ворога. Ракета поволі спадає й освічує все ярким сліпучим сям-

вом. Ще й на землі горить та освічує блищу околицю й нашу розпочату роботу. Як згасне, то хвилину ще ніхто не підноситься; вижидають, чи не в нашу сторону звернеться та стрілянина, що зривається по кожній ракеті.

Кілька разів ходив я до сусідньої сторожі перевірити, чи в доброму напрямі йдуть наші перегороди. За кожним разом повертав я під грушу, що стояла одинока й рісна. Під нею було все повно грушок. Це було єдине овочеве дерево на ціле село, ще не обтрясене. І не диво. Тут і притишена розмова викликає ворожу стрілянину; треба вважати й на свою ходу, щоб за річку не почули шелесту.

Тому й був у цій дивній „невтральній“ полосі такий достаток городини й овочів.

НА ЧУЖІЙ РОБОТІ.

Під кінець вересня 1916. р. стрілецькі сотні спішно укріплювали й розбудовували своє нове становище — село Потутори. Одначе не діждалися нагоди, щоб побачити, як ці укріплення видержать ворожий наступ.

Зліва, на Лисоні сусідував з ними 35. полк; зправа — над рікою і далше на Милівці — турки. На обох цих сусідів звернули москалі свої гармати, сподівавшись легкої перемоги. В рахунках своїх не помилилися. В останній день вересня від ранку грізно гриміли на становищах гармати. Технічна сотня слідкувала з Бережан за цим грохотом. Перед полуднем приніс наш сотенний із бригади вістку, що ворожа артилерія періщить тільки наших сусідів; нашого полку не займає і він досі не мав ніяких утрат.

Пополудні від сторони Потуторів чути було клекіт.

Смерком вибралася наша сотня знову на свою звичайну роботу; бригадна команда не дала ніяких нових наказів, хоч мала під рукою вістових з нашої сотні. В дорозі стрінули ми кухню одної з наших сотень. Вона недавно виїхала була з села до полку. Кухарі зголосили нашому сотенному, що вони вертаються зо стравою, бо наш полк розбитий і в полоні, а в Потуторах москалі. Сотенний не хотів вірити; закидував їм боязливість та ширення неправдивих вістей. Аж надійшли декілька обозних підстаршин і вони підтвердили цю неймовірну вістку.

Ми завернули на свої кватири, а сотенний пішов до команди бригади. Вістка виявилася правдивою. Москалі прорвалися на наших сусідах зправа і зліва, обкружили полк та захопили в полон.

Ніч перебувала сотня у строгому поготівлі. Найближчої ночі йшла знову на роботу, але вже на чужу, приналежна до бригади. Носила дротяні перегороди на становище одного з сусідних полків.

За кілька днів відійшли до коша всі зафронтові відділи і установи У.С.С.: Обоз, пресова квартира, полкова канцелярія і т. д. Також одна чета сотні пор. Труха*), що з нею видерся він з Потуторів і перейшов під ворожим огнем широку долину Золотої Липи.

Так нашого полку на фронті не стало.

Тимчасом технічна сотня мала пильну роботу, бо наступ Брусілова ще не скінчився.

Спершу половина сотні працювала в день. Робила в лісі дротяні перегороди, а друга половина носила їх на становища проти села Посухова, або коло фільварку Милівки, що близько цього села.

Кілька переживань з часів чужої роботи залиши-

*) Тепер монах — Василянин.

лися в моїй пам'яті докладно решта злилася в загальні образи.

Одного хмарного, непривітного вечора йшла сотня на роботу. По полудні грізно гриміли за Посуховом гармати. Повище Посухова вийшла сотня в ліс. Тут було так темно, що на кілька кроків не було нічого видно. Під ногами ховзко. Кожний стрілець вступав у кроки свого попередника й пильно вважав, щоб не відстати. Як попередник скорчився і скочив, то це означало, що на стежці калюжа й треба скочити в тому самому місці. Часом блимнула ліхтарка в руці команданта, хоружого Кліма**), що тієї ночі провадив сотню, й наставляла ще чорніша темрява. На лісових стежках заблудить у таку пору всякий, хто не має бистрого орієнтаційного хисту. А йти при світлі ліхтарки небезпечно, бо легко могла б помітити чужина ворожа артилерія.

Врешті вийшла сотня на поляну, де стояли довгими рядами дротяні перегороди. Їх виробив за дня якийсь австр. піонірський відділ. По два стрільці взяли, як звичайно, за кожну перегороду та понесли їх на становища, спотикаючись у темноті по ямах та рівчаках.

На боєвій лінії було цим разом інакше, як звичайно. Передусім не було вже тут турків. Мабуть невдача 30. вересня і втрата Потутор рішила про те, що турків з Милівки забрали. Над вечором повели москалі на Милівку сильний наступ, що їм не вдавсь. Хоча залягала темрява, повсюду видніли сліди недавньої боротьби. Зараз за окопами лежала ціла гора щільно запакованих мадярських наплечників, а коло них безладна купа крісів. Це вказувало, що мадяри мали в цій битві втрати. Побіч лежали довгим рядом ранені москалі.

Ми спинилися. Наш командант пішов повідомити

**) Умер на тиф у Наддніпрянській Україні 1919. р.

команду мадярського куріня, що починаємо укладати нову лінію перегород, щоб мадяри на нас не стріляли.

Зпоміж москалів розносилися глухі, важкі стогони. Один з них, зачувши нашу мову, піднісся на лікті та просив тих, що були найближче нього: „Памагіте, братци, ви знаєте, как рана балить.“ Та вони мовчки стояли, бо чим могли допомогти серед мадярів...

Близько окопів чорніли ями від гранатів. Мадяри ще й досі поралися, викидаючи звали землі з позасипуваних ровів. Решта їх стояла при крісах у строгому поготівлі.

Вернувся наш командант з одним старшиною, що мав показати, де закласти нову лінію перегород. Ми злізли з перегородами в широкий лучбовий рів, перейшли попід три ряди дротів і опинилися перед своєю лінією. Жваво взялися укладати нову, четверту лінію дротів.

Ніч була неспокійна. Пітьма збільшувала неспокій і непевність обох сторін. Часто зривалася стрілянина, мов би початок нового наступу, та перешкоджувала нам у праці; ми мусіли лягати долів, бо кулі літали низько і притому уважно надслухувати, чи не втікають мадярські застави, або чи ворог не підсувається. Земля була мокра по дощі. Ракети раз-у-раз роздирали пітьму. Московські світили недалеко та вказували, що москалі не вернулися на свої давні становища; тільки окопалися за руслом Золотої Липи. З середини, поля, що перед дротами, долітали до нас стогони, що проїмали морозом. Там лежали поранені без помочі.

Ми кінчили свою працю як могли найскорше, щоб не задержуватися перед дротами в таку непевну пору.

Як ми прийшли з перегородами другий раз, на становищах було тихо. Строге поготівля в окопах тривало, але руху не було. Стрілянина притихла. Пораних москалів забрали вже мадярські санітарі. Тепер ми працювали без перешкод.

Стогони з передпілля доходили й тепер. Осторожно й надслухуючи подалися туди кілька стрільців. Незабаром верталися вони й несли по два на руках поранених москалів. Один салдат, як видно українець, що його несли попри мене, оповідав стрільцям довірливо, стомленим голосом, про недавній бій: „А наш баталіонний командір аж плакав, як нас висилав. Діти мої, каже, ви всі тут марно погинете“...

Цей варт бути командантом — подумав я; гарно підбадьорив свій курінь, висилаючи в бій....

— — — — —

Потім минулися ночі чорні, випогодилося і ми працювали при сяйві місяця. Якось весело було ходити по землі й легко віддихати. Сотня далі укріпляла ті самі становища: продовжувала четверту лінію й направляла давні окопи; зісовувала й направляла при допомозі кліщів перегороди, що їх порвали або розкинули гранати в часі боїв.

Близько білили кам'яні стіни забудовань фільварку Милівки з поваленими дахами. Стрільці пригадували, що в тих будинках стояла раз літом, перед боями на Лисоні, сотня Мельника, а москалі здорово частували її гранатами й тоді повалили дахи.

Широко й далеко мріла в місячному сяйві рівна долина Золотої Липи. По протилежньому боці, на високих горбах, біліють кам'яні руїни Потутор. Блищать звалища хат і московські окопи, що їх москалі викопали, як недавно займили були село. Нічого від тоді не змінилося. Тільки пожовкле листя валяється і шелестить скрізь по землі; нагадує, що надходить тяжка для вояків дощева пора.

Сотня ходила тепер тим повільним, автоматичним, вояцьким ходом, що не вимагає ніякої уваги. Задержиться попередник — стаєш і собі; поволі долучують задні. „Чого ми стоїмо“? Не знати. Відпочивають. „Ходом руш“ — і сотня знову в русі. „Перед стій!“ —

і розтягнена в довжину сотня сходиться як гармонія. „Сідати!“ — Всі шукають собі місця, на камінню, на траві, де кому вигідніше. Командант іде кудись. Мабуть до полкової команди або до бригадного технічного референта. Проходить може п'ять хвилин, може година — нікому не в голові числити. „Вставати!“ „Ходом руш“.

В такі ясні ночі я западав часом у півсон. Надходив він звичайно над раном, як більшала втома й мовкли розмови. Я переставав помічати: Уява блукала далекими шляхами, викликавши низку приємних давних образів — переживань. Я будився, як хтось близько заговорив, або як сотня задержувалася.

Вертаємося до Бережан. На нині праці кінець. Сонно. Розмова не вяжеться. Стаємо коло бригадної команди. Сідаємо на купи каміння, командант відходить.

Я в тій хвилині заснув. Часто ми тут висипляємося.

Термосять нас. „Вставайте! Йдемо“. Бачимо, що сотня стає вже в двійки, на переді командант.

Ідемо далше. Холодно й тверезо. Небо всіяне золотим піском, а над фронтом ракети, як падучі зорі. Блідне їх світло, бо починає поволі свитати.

Раз відійшов від нас один стрілець так тихо й непомітно, наче загнивався, або покинув нас на кілька днів.

Минали ми саме Посухів. В одному місці засвітили кулі. Тонесенько виспіває — одна, і їй на зміну друга.

Чогось сотня станула, хоч не було наказу. На переді повиступали з ряду. Над чимось похилилися. Іду також туди. Маємо раненого. Санітар розтинає йому блюзу, скидає, перев'язує рану. Куля увійшла під лопаткою й вийшла під пахою. Не відповідає, не стогне,

мабуть зімлів. Санітарі беруть його на ноші й несуть позаду сотні.

За кілька днів сказали нам санітарі, що він помер у лічниці, та вже його й поховали.

Минулася золота осінь і прийшла сіра. Впали дощі. Дорога з Бережан до Посухова розмокла й видовжилася для нас удвоє. Опісля прийшли ті дрібні дощі з вітром, коли то добрий господар пса з хати не вижене. У дощ ми виходили вечором на збірку, на дощі поза північ працювали й у дощ верталися. Наші шинелі набирали стільки води, що за день не висихали й були заодно мокрі та важкі, як кайдани.

Деякий час копали ми нову запасну лінію на Диких Ланах. Сходили за Посуховом зі шляху та йшли полями навпростець. Це був важкий шмат дороги. Хоча шлях до Посухова розіжджений, болото глибоке й слід було пильно вважати, щоб не трапити на зрадливe болотяне плесо, що скриває яму від гранату та не влізти по коліна або й по пояс, — то всеж була вона вигідна, якщо прирівняти до ходу полями. Розмокла, м'яка земля чіпається чобіт, обліплюється; ноги стають важкі, як довбні. Ніч темна, хмарна, не видно на крок. Ідемо по нерівному, наче сліпі. Ліхтаркою і блимнути не можна. Сяйво було б добрим знаком для ворожих пушкарів.

Згодом ідемо пасовищем — по твердому. Там купини, кущі та ями від гранатів... Хто сам не пробував, ніяк не повірив би, як важко ходити напотемки навмання, а ще по нерівному поземеллі.

Ці невидги й дощ і важку нічну працю видержували стрільці технічної сотні зразково. Серед бурливих подій і виснажливої праці минулого літа загартувалися вони та змужніли.

Кватирували тоді в Бережанах у школі. По праці йшли спати лише найслабші, що в них утома була

сильніша як голод; інші палили в печах, сушили одяг і чоботи та пекли на блясі бульбу, покраяну на тонкі грінки. Діставали її від знайомих міщан, або, як трапилася коли трохи ясніша ніч, то копали на полях коло запасних окопів. Бульбу пекли звичайно аж до снідання. Коли засірів заплаканий осінній ранок, діставали до хліба чорну каву; поснідавши лягали спати. Сильнішим вистачав сон до обіду, слабші спали аж до ночі, до нової збірки.

— — — — —

Врешті скінчилася погана осінь. Болото сціпили морози, впав білий сніжок, — повеселішало на світі. Нам призначили інше місце до праці — недалеко села Куропатник. Тут працювали ми в день і це була велика полекша. Ходити приходилося далше, як до Посухова, але хід у день по твердому здавався іграшкою.

„Чому йдемо тепер на нове місце?“ — питаю хоружого Кліма, що провадив нас на цю нову роботу. — „От витирають нами всі кути — каже хор. Клим. — Скінчили всю працю в тамтій бригаді, тепер передали нас іншій. Нема кому за нами постояти, щоб ми дістали хоч короткий зимовий відпочинок“.

Тепер хід не обезсилював стрільців, у неділю не ходили на роботу — тож мали змогу познайомитись краще з Бережанами; бували в гостях, на вечерницях та забавах. Радо витали їх у кожній українській хаті.

Кватирували в Бережанах і австрійські відділи. Раз прийшов старшина українець з котрогось австрійського полку в відвідини. На його грудях блищав цільний „іконостас“ хрестів і медалів за хоробрість. „Сховайте це чимскорше — сказала йому панночка — до нас прийдуть сьогодні Січові Стрільці, вони будуть з вас сміятися“...

Недовго вже стояла технічна сотня в тих гарних, романтичних, оспіваних стрілецькою піснею Бережанах. У лютні 1917. р. прийшов з Коша новий Легіон. Не

був це вже полк; було небагато більше, як один курінь. Командант був австрійський підполковник Кікаль. Давних Стрільців залишилося в ньому мало. Здебільша ті, що були легше поранені в боях на Лисоні; — решта новобранці. Але й такий „Легіон“ вистачав для піддержання слави, що Стрільці ще існують.

Наша сотня відійшла з тим Легіоном на становища біля села Куропатник. Жила тут у землянках. Хоча роботи було доволі, була вона для своїх і серед своїх, а попри це легка, бо близька. Залишалося чимало часу на відпочинок.

Надходила весна. З першим подихом тієї весни прилинула крилата, радісна вістка про революцію в Наддніпрянській Україні. Вона наповнила наші серця гордощами, додала нових сил і оновила віру, що прийде краще майбутнє.

ПЕРЕД НАСТУПОМ КЕРЕНСКОГО

I.

В половині червня 1917. р. приділено два стрілецькі міномети до сусідного 88. полку. (Наші сотні стояли в запасі за селом Конюхами й не мали своїх становищ). Ми оба з хоружим Квасом, командантом чети „боротьби зблизька“ *) зараз вибралися туди.

*) Чета „боротьби зблизька“ (Nahkampfmittelzug), це був відділ, зложений з обслуги двох або й чотирьох мінометів і стільки ж гранатометів. Міни й гранати, що їх вистрілює ця зброя, летять у-трое ближче, як крісова куля. Мабуть відтіля їх назва: „знаряддя для борні зблизька“. Якщо полк мав світильники (рефлектори), то їх також приділювано до цієї чети.

Уесеси дістали міномети й гранатомети весною 1917. р.

Хоружий зголосився в полковій команді. Там призначили для наших мінометів відтинок 16. сотні. Налазившись по окопах допиталися ми врешті до її команданта, що мешкав у другій лінії. Він повів нас ровом „Ціцero“, що злучував на його відтинку другу лінію з першою. Ми повинні були вкопати міномети зараз за першою лінією, щоб обстрілювати ворога в ту пору, як він зближатиметься в наступі до неї. Хоружий Квас скористав з того, що вже темніло й виліз з окопу, щоб як слід зорєнтуватися в поземеллі. Зараз показав групу дерев і руїну хати, як відповідні місця для мінометів.

Того самого вечора я пішов з моїми мінометниками копати становище. Справді обі точки, вказані хоружим, показалися найвідповідніші. Я відмірив становище за групою груш у такому віддаленні, щоб мати вільний достріл та щоб вони заслонювали від ворожої артилерії. Дальше відмірив я лучбовий рів до рову Ціцero. Мої стрільці взялися до роботи.

Як почало розвиднятися, вернулися ми до села Конюх на свої кватири.

Це наше становище було в руїнах села Бишків. З Конюх було до 3 км. ходу горбами й долинами; над ними вечором і над раном свистіли кулі. Ми носили в кишенях бандажі.

Так ми працювали через кілька ночей. Після нічної праці поворот по нерівному поземеллі томив. Ми вишукали собі опущену землянку в третій лінії, віддалену приблизно на 20 хвилин ходу від нашого становища, направили її та вибралися з Конюх скорше як мусіли.

Одна чета УСС. під проводом хор. Кваса відбула впродовж місяця квітня того року вишкіл у Армійській Мінометній Школі, в селі Фразі рогатинського повіту. З тією четою був також я, тоді „новоспечений“ підхоружий.

Почалося для нас позиційне життя. Ходили тут лиш окопами. Місце, де мож було вже безпечно ходити поверха, було доволі далеко. Це був гарний лісок. Але треба було так довго йти до нього вузькими й душними ровами, що відпадала всяка охота.

Поволі ми зорієнтувалися в усіх лініях і лучбових ровах цього відтинку. Нашу землянку викопано в тому місці третьої лінії, відки вів до другої лінії дуже кручений лучбовий рів, названий на орієнтаційній табличці справді по вояцьки: Баухшус-Грабен. Ним треба було йти чверть години до рова „Ціцero“, що при ньому копали ми своє становище. В ночі нераз ми наблукалися по ровах і розгалуженнях, що виходили з рова „Баухшус“ і були сліпими вуличками: закінчувалися складом дерева або землянкою. Ми сліпали за табличками, доки не найшли тієї, що за нею шукали: 2. Лінія. Повище нашої землянки було становище зорців артилерії, добре сховане в землі та замасковане. Там постійно сиділо кілька старшин зорців. Понижче, в другій лінії, були землянки тієї сотні, що до неї ми належали, й сусідніх чеських сотень. Цілий цей полк був чеський. Харч діставали ми, від коли перенеслися, з кухні тієї сотні, що в її відтинку вкопували міномети. Кухарі уладили її так вигідно, як би десь у запіллі. Страви були незвичайні для нас, галушки (книдлі) майже щодня, але назагал харч не гірший ані не ліпший, як у Стрільців.

Був при тім полку ще один стрілецький відділ, чета скорострільців. Він кватирував коло полкової управи, що містилася в землянках у недалекій долині.

II.

Я читав у вільні години книжку десь у лучбовому рові повище третьої лінії. Важко читалося. Було душно й гаряче. Довкола сіра земля. Видно лише, як по гли-

бокому весняному небі летять білі облаки. А там на поверхні веселі, широкі поля; по них вітер гуляє.

Скрізь на становищах покопані східці, щоб легко було відділам у потребі виходити на верх. Я ступаю по них угору, підношуся над позем і розглядаюся. Поземелля спадисте в сторону долини. Видко далеко. Там коло Конюх випалила спека на камінні трави й збіжжя. А тут — на бишківських полях усе росте буйно. Трави, що їх ніхто не косить і не пасе, ростуть високо разом зі самосійними збіжжями. Від цвітів аж пестро в очах. Найбільше синіх волошок, червоних маків, білого деревію. Все поле закрили. На другій збочі долини йде російська лінія серед таких самих піль. Ярко-білі вужі обвилися кругом зеленого горба. Злучують їх зигзакуваті поперечки. Цими вужами перетяті в кількох місцях довгі, червоні загони маку. Чеське становище як на долоні: лінії, лучбові рови, землянки. Хто мав змогу раз бачити з гори, як вони викопані серед поля, той ніколи в них не заблукає. Видно групу груш, що за ними копаємо становище. Там жовтіє зпоміж трав трохи свіжої глини. Близько, тільки рукою подати. Садки, розкинені денеді, лишилися єдині незнищені з усього, що було в селі. Коло них купи глини й соломи вказують місця, де були хати й інші будинки.

Раз, як я оттак розглядався, прийшла мені охота лягти в траву й там читати книжку. Хоч трава була висока, було мені ніяково, як кертиці, що опиняться на поверхні землі. Ціла московська лінія мов би дивилася на мене. Скоро я привик і почав читати. Нараз зашипіла куля і влізла зараз коло мене в землю, а з другої сторони долини залунав вистріл. Я оглянувся. Зашипіла друга й третя. Я миттю збіг ув окіп. Понад те місце перелетіло ще багато куль, заки стало знову тихо.

Цей випадок здивував мене дуже. Видко, що ці

окопи разом з задніми полученнями знаходяться під точною обсервацією. Що воно означає? Ще до не- давна було йнакше.

Вчасну весну перебули ми на становищі в Куро- патниках. Там не було війни, тільки гра в війну. Крі- сових стрілів не було чути, а гармати хоч і відзивалися, але стрільна летіли кудись на мадярів, бо ми як укра- їнці й добрі сусіди мали протекцію. Хто лише хотів, ходив поверха, працював там, спав і був певний, що на нього не впаде ні один стріл. А в ночі повно роз- мов, перекликувань, насміхів лунає понад долиною, наїженою густо рядами дротяних перегород, що розді- лювали недавніх ворогів, а тепер добрих сусідів. Там кличе якийсь салдат стрільця по імені, щоб вийшов з ним поговорити; другий грімко оголошує, що за рум дасть хліба й тютюну. Біля перегород, граючись, стрі- ляє вартовий салдат французькими ракетами, що по- волі падають і ясно освічують околицю; питає Стрільців, чи гарно він світить.

— Гарно — кажуть Стрільці.

— То ви так засвітить!

Стрілець світить звичайною ракетою.

— Нєту у вас лучших?

— Нема.

— У вас нічево харошаво нєту!

А там хтось гукає на цілу долину:

— Австріяк, на маєш пакунок!

І вистрілює міномет тяжкого калібру, нікому зла не роблячи.

— У вас такого немає? — питає салдат-міномет- ник, як гук від вибуху втих.

— Маємо.

— Ану, ви стрільте!

— Ще не уставили на становищі та й не вільно нам стріляти без наказу.

— А нам вільно.

Оттак виглядала війна ще недавно. Австрійська команда дбала, щоб таке братання не посувалося задалеко, але загалом дивилася через пальці, мавши в тому свій рахунок. Та щось тепер скоїлося за московським фронтом, карність побільшала й недавня ідилля пішла в забуття.

III.

Я умовився з двома товаришами з Конюх, що йдемо пополудні до села Урманя на став. Моя приява біля моїх стрільців і при роботі не була тепер konieczна.

Раніш ходив я з ними туди часто. Раз побачив я на мапі, що на милю від нашого місця постою є став і зараз пішов туди з цими товаришами, охотниками до їзди на човнах. Перепусток не мали ми майже ніколи. Їх мож дістати не часто й не в ту пору, коли є вільний час. А ще тяжче для трьох разом.

Товариші оповіли мені дорогою новини з нашого Легіону: Москаль обстрілює тепер Конюхи що-дня; замітна річ, що все одним способом. По кілька стрілів на обози й артилерію в близькому лісі, кілька на край села, де кватирував наш відділ „боротьби зблизька“ зо своїм обозом; кілька на середину села, де кватирували якісь відділи й обози сусіднього полку, і т. д. Кожного ранку встрілюються інші батареї. Це пізнати було відразу по гуку.

Я розповів їм новини з бишківського відтинку; вони були подібні, бо москаль проявляв у нас також збільшену рухливість. Обстрілював гарматами важні точки, а першу лінію і вночі. Між предметами, що збудили зацікавлення ворожої артилерії є й наше становище. Гранат уцілив уже в одну з груш, що заслонюють становище.

По збільшеній рухливості й кількості артилерії та літаків ворожили ми, що москалі зачнуть незабаром битву. Ми вирішили, що заки це станеться, слід нам наїздитися доволі на човні.

З тимбільшим розмахом гасали ми перед вечором по ставі в знаменитому настрою. Несподівано стрінула нас перешкода в особі польового жандарма. Він стояв на березі й показував нам їхати до нього. Добра історія! В селі команда нашої дивізії, перепусток у нас нема, ще може бути халепа. Товариш задумав дати йому дві корони, щоб не чіпався до нас. Але жандарм, чех, не питав про перепустки: сказав нам лише, що їздити на човнах заборонено, а двох корон не хотів узяти. Не був хабарник. Не був також дикун, як бували мадярські жандарми, ані службіст як німці.

Ми почекали в знайомого господаря до вечора. Як зійшов місяць, пішли знову над став. На диво, всі човни були вже на березі. Хтось пояснив нам, що вояки витягнули їх, щоб висушити й легше забрати на вози.

Також добрі приготування до близьких боїв!

Ми стягнули без надуми один човен на воду й поплили на середину. Широке плесо й ліс на високому березі та вся околиця в блідому сяйві дихали спокоєм. Ми плили спершу скоро, краючи та хвилюючи сонне плесо; згодом поклали весла, пустили човен на волю струї й аж тоді зачали знову гребти, як почули шум лоток. Завернувшись плили ми проти місяця, що відбивався в воді; спинили човен і хлюпали веслами, щоб повставали хвилі й ішли рівно одна за одною; тоді з дна ставу добувалися безконечною низкою блискучі місяці й виходили на поверхню, наче водяні баньки. Так бавилися ми довго. Або вдивлялися близько стрімкого берега в темне плесо, що відбивало глибоко надбережні ліси. Тоді здавалося, що пливемо по бездонних глибинах, а чорні, зловіщі хвилі так піддержували цю ілюзію, що сильніше хитання човна проймало мимо-

вільною дрожжю. Або плили ми на захід; там слабі відблиски сонця, яке давно сіло, ще кидали сяйво на хмари. Гебанова тафля води ставала від тих відблисків м'яка й лагідна та немов угиналася під веслом.

Ми пристали до берега аж тоді, як місяць зайшов за хмари й став зробився понурий; до того томила нас сонність. Чекала нас тепер миля дороги, але ми не мусли вертатися зараз, то й пішли спати до знайомого газди.

Збудився я дуже рано, чув якусь стрілянину, але не міг думати над тим, бо зараз знову заснув. Побудив нас газда та повідомив, що на фронті дуже стріляють.

Вистало почути цей глухий гуркіт здовж фронту, щоб зрозуміти, що це початок великого наступу військ Керенського. А ми так далеко від своїх відділів і ще й у місці постою дивізії. Небезпечне під таку хвилину сусідство. Треба зараз щезати. І в відділах можуть тепер помітити, що нас нема.

Ми прийшли попрощатися з газдами. Газдиня запросила нас на снідання. За хвилину мала закидати вареники. Був це переконливий привід, щоб ми лишилися. По сніданні ми пішли нишком найближчою дорогою до ліса.

Тут почувалися вже добре. Вдоволені, що щастя нам і цим разом дописало, зближалися ми скоро до того далекого невпинного грому, що грізно гуркотів перед нами. Дійшли ми до місця, де треба було розійтися. Хто з нас переживе ті битви, що нас чекають? Старі вояки не вміють бути в таких випадках чутливі. Побажали ми собі скоро знову їздити утрюх човном і пішли різними дорогами.

Ще кілька хвилин скорого ходу й я вже в полосі охопленій битвою. Моя стежка вела попри лісок, де стояла австрійська артилерія. Пушкарі стояли за грубшими деревами. Гримкий наказ старшини — і вони

підбігли до гармат, набили їх, вистрілили й бігцем знову за дерева. В тій хвилині люто заревла над ними сальва ворожих гранатів і шрапнелів та поранила кулями й відломками довкільні дерева. Новий наказ старшини й знову прискакують пушкарі до гармат, вистрілюють і знову ховаються.

Я зближався до фронту. Здовж нього йшла гуркітня невпинна й однастайна, як у великій фабриці, коли всі машини в русі. В стороні Конюх побачив я хмари синявого диму від безлічі стрілен і густий чорний дим горіючих хат. Що там роблять серед такого пекла наші Стрільці? За селом малий яр, а на його збоках землянки Легіону. Майже беззахистні супроти артилерії.

Я підійшов до початку лучбового рову, що вів до нашого становища. Зіскочив до нього аж тоді, коли показалися по той бік лінії хижі горби, що панували над околицею; скорим ходом пішов я його закосами й закрутами. Місця, що в них перетинався цей рів з іншими, були перериті гранатами й засипані. Тепер получения з запіллям відпочивали, під огнем стояла тільки перша лінія. Над нею здовж снувалися дими. Низько летіли ворожі літаки.

Лучбовий рів привів мене за пів години під становища. Я вийшов коло команди 88. полку. Її землянки були порожні; все, що там жило, сховалося тепер у глибокий льох, де безпечно перед гранатами. Часом виставив голову з льоху якийсь вистрашений чура, розглянувся й ховався знову. Скрізь по долині чорніли ями від гранатів, але тепер обстрілювала її лиш одна батарея. Не поховалися тільки Січовики-скорострільці, а навіть походили по долині, й прислухувалися гарматньому пеклові. Між ними й їх командант, підхоружий, мій добрий знайомий.

— Не знаєте, — питаю його — чи можливо тепер дістатися до землянки мінометників?

— Ходіть, побачимо — і ми пішли збочею трохи вгору. Звідтіля також не багато було видно, але я зорентувався по екразітовім димі, що одно перехрестя на дорозі до моєї землянки є під огнем. Також недалеко від землянки був якийсь предмет під огнем важкої артилерії. Серед загального гамору й гуркоту можна було всетаки відрізнити ці могутні вибухи й означити їх місце; з нього підносився невпинно в гору дим. Придивившись до місця, я впевнився, що частують так здорово становище наших сусідів, артилерійних зорців.

— Чому дозволяєте своїм стрільцям виставлятися на небезпеку? — питаю товариша; — дивіть скільки їх ходить; ще почаствує котрого відломок гранату.

— Нічого їм не станеться. Придивіться, що всі гранати падають далеко. Батерія стоїть очевидно прямо проти нас, як і ті, що недавно нас обстрілювали. Верх горба перешкоджує обстрілювати полосу коло наших землянок. Хоч москалі мають цим разом дуже багато артилерії й стрілива але провід недбалий. Інакше сиділи б мої стрільці давно в льоху. Вони розуміють, де дійсна небезпека.

Справді було воно так. У поведінці його чети входило в гру явище, яке я помічав уже не раз раніше: великий воєнний досвід Стрільців. У кожному відділі Уесесів були побіч „зелених рекрутів“ і бувалих вояків, свого роду січові діди. Це Стрільці, що воювали від Карпат, бували в неволі, лікувалися з ран у далекому запллі, бували в найтяжчих битвах та переживали всякі вояцькі пригоди. Вони мимоволі надавали тон захованню загалу Стрільців. При високому рівні інтелігенції Уесесів приймався їх досвід і був видний головно в битвах.

— Ми давно вже не грали в шахи. Заграймо одну партію — каже товариш.

Я згодився. Хоч як було мені спішно, я мусів тут

трохи переждати. Ми пішли до його землянки та за-сіли за шахи.

Я грав розсіяно, мій товариш спокійно, обдумано. Коли з розвоєм гри слід було вже довше думати, заки рушити фігурку, не ставало в мене терпеливості. Я виходив зчаста перед землянку, щоб слідкувати за обстрілом.

Будь це звичайна днина, а не початок наступу, я не мав би причини непокоїтися. При відділі лишив я на своєму місці давнього друга, досвідного Стрільця, вістуну Подубинського. Я знав, що він усе добре зарядить і поведе та, якщо кликали б мене до команди, зумів би мене як слід оправдати. Одначе в день наступу важко виправдати довшу неприяву.

Нашої гри ми таки не скінчили. Як лише російська артилерія звільнила спід обстрілу перехід до моєї землянки — я покинув гру та й подався в дорогу.

В землянці застав усе в порядку. „До відважних світ належить“ — прийшли мені на думку слова Франка, коли я пригадував події тієї й попередньої днини.

ІЗ ЗАПИСНИКА

Ліс коло Бишок, 18. липня 1917. р.

Мерехтить в очах
Безконечний шлях...

Зі стрілецької пісні.

Часто переживаю такі настрої, як тепер. Нудно й важко мені. Не береться мене ніяке зайняття. Маю часописи, одначе не хочеться читати їх. Вони розвалковують знані події. До книжки, що читаю цими днями, не тягне мене, хоч як талановито написана. Повинен

сьогодні рисувати надпис на нашу землянку, та й того не хочеться. Одне тільки манить мене: кудись ішов би, або на став на човен, або кудись далеко селами, в за-пілля. Люблю тепер мандрувати, як циган. Одначе відійти годі. Тепер непевний час. Могла б зачатися битва.

Війна так притупила відчужання, що я ні сумую, ні тішуся тим, що діється кругом мене. Якоюсь машиною ходжу по світі. Байдужно роблю те, що приказано, а те, що сам вважаю потрібним, також без охоти, без захоплення. Одне, як примус із зовні, друге з нутра.

Як прийде хвилина задуми, тоді щезає моя байдужність, тоді важко стає, що такий у мене застій. Не було часу й змоги виробити собі до війни якийсь погляд на цілість життя, пізнати його глибше, пережити щось могутнє. Тоді хоч було б над чим роздумувати, теоретизувати, було б що згадувати, плянувати на повоєнний час. А так пуста в мені.

Доходять знад Дніпра вісті, як мрія, як сон. Та я не тішуся бурливою радістю, тільки якимось по старечому. І заздро мені, що я не між тими, що там так радісно, так буйно живуть. Коли б я там був, пірнув би з головою в цей могутній рух, горів би завзяттям і радістю, та других захоплював. Там відчув би до глибини небувалість, поезію дійсности, а тут, далеко, не відчувається. Тут гнітуча однастайність притупила відчужання, тут ніщо не схвилює.

Сиджу серед чудової долини: ген синіє ліс, що тепер у ворожих руках. Надо мною високі дуби ярко відбивають темною зеленню на тлі неба. Пні такі стрункі й кожна галузка буйно одіта молодим листом. Он стежка, заслонена від москаля плотом, щоб не було видно, як нею ходимо. На краю ліса вкопані мої гранатомети.

Горою без упину ревуть стрільна австрійських та німецьких батарей. Московська артилерія працює

відповідає ; обстрілює поблизькі становища. Відломки летять і біля мене. Мені це байдуже. Чимало гострих і круглих шматків заліза пролетіло попри мене за час війни. Те, що пролетіло в останніх днях, вистане, щоб привикнути. Нема вже в мене терпеливості, щоби все ховатися. Хвилинами й забуваю про цю стрілянину. Щось важніше й важче в мене на думці: починається четвертий рік, як я покинув жити по людському.

А на Україні, там сонечко сяє.

СІЧОВЕ СТІЛЕЦТВО В 1917. РОЦІ.

I.

З історії УСС-ів (1914—1920) перші два роки широко описані в друкованих і рукописних матеріялах *); друга, довша доба їхньої діяльності в рр. 1917—1920 досі слабо висвітлена, хоча вона повна кипучого внутрішнього життя й політичного змісту, коли перша доба богата в бої та інші воєнні події. Причина цього явища ясна: В початках 1917. року зайшли епохальні події, що прикували до себе всю увагу західно-українського громадянства з Уесесами включно: революція в Східній Україні та могутнє відродження на всіх ділянках життя. Уесеси перестали бути єдиним у нас військовим відділом, бо над Дніпром почала творитись

*) Надиво рукописні матеріяли вже тепер, по війні, затрачуються. Пресова Кватира в коші У.С.С. прибирала була дві скрині цінних матеріялів, що їх списували або диктували за свіжої пам'яті бувалі в боях Стрільці. По війні опинилися ці матеріяли у Відні. Там вони тепер здебільша в руках приватних людей із нашої колонії. Наші віденські товариства повинні подбати, щоб ці історичні матеріяли було зібрано та передано Червоній Калині або архівові Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові.

Українська Держава й армія. Тому то не тільки наше громадянство стало менше цікавитися галицькими Січовими Стрільцями, але й вони стали менше цікавитися собою, та менше цінити свою діяльність.

Вже ранньою весною 1917. року, коли українці в московській армії вибрали свої військові ради та почали творити окремі відділи, У.С.С.-и, що були тоді на становищі біля села Куропатник, вийшли з ними у зв'язок. Користавши з тодішнього братання московських військ із австрійськими, наші Стрільці ходили до них у гості, запрошували їх до себе, інформувалися про події в Східній Україні, освідомлювали їх політично й обмінювалися часописами.

Від тоді почали Стрільці призадумуватися, чи слід їм даліше оставатися частиною австрійської армії, коли по тому боці стоять на фронті українські відділи. Навіть двічі була чутка серед Уесесів, — під осінь 1917. р. і з початком 1918. р. — що гурт наших старшин переговорював тайком у цій справі з Центральною Радою. Він заявив між іншим, що Стрільці вважають Центральну Раду за свою найвищу владу, та робитимуть усе, що вона накаже. Відповідь Центральної Ради була, мовляв, така, щоб Стрільці осталися на своєму місці.

Не лише такі переговори, але й братання з Наддніпрянцями відбувалися з почину малих гуртів, у тайні перед австрійськими старшинами, а то й перед деякими зі своїх. Річ у тому, що до У.С.С.-ів почали приділювати від початку 1916. р. старшин із австрійської армії, родом українців. Бували між ними й австрійські патрійоти; ідея, що за неї боролися Стрільці, була для них чужа та байдужа. Дехто з них, займавши вищі місця, старався висміяти й викорінити все те, чим різнилися Уесеси від ц. к. австрійського війська: і так наприклад гарне обходження старшин зі стрільцями, або вживання у взаєминах із ними старого, козацького

слова „товариш“. Вони насміхалися зі стрільців-інтелігентів, що їх серед Уесесів було чимало. Не могли всі інтелігенти стати старшинами, бо в стрілецькому полку не було треба стільки старшин. Перед тими австрійцями слід було таїтися.

Ще весною відійшли Уесеси на інші становища, коло села Конюх. Взаємини з Наддніпрянцями перервалися. Московська команда ставила щораз більші перешкоди братанню своїх вояків з австрійськими.

В 1917. році перебули Уесеси лише один великий бій: наступ Керенського. Почався він 29. червня пекольним дводенним гураганним огнем. Стрільців та інші відділи, що були на фронті або в запасі на відтинку Конюх, розбито; богацько попало в полон. Оцілили лишень ті відділи У.С.С.-ів, що були на інших відтинках фронту або за фронтом: частина скорострільців, чета „боротьби зблизька“, технічна сотня й будівельна та гуцульська сотня, що саме тоді повернулася з Буковини й вийшла в поле.

Яких три тижні пізніше — коло 23. липня — почався австро-німецький протинаступ.

II.

Здеморалізовані вічами й політичною агітацією не спромоглися москалі на поважний опір. Похід над Збруч тривав усього тиждень.

Наша чета дістала наказ держатися в поході обозу скорострільної сотні, бо все наше приладдя їхало на возах. Що днини повільний похід від ранку до полудня або й до вечора. Задержувались аж тоді, як здоганяли боєву лінію та бачили вже вибухи стрілен.

Четар Сіак постарався в бригадній команді, що технічна сотня йшла в першій лінії, як боєвий відділ. Коло Білокерничя, близько Стрипи, натрапила сотня на московську задню сторожу. Сотня пішла в наступ. Москалі пустили в рух скоростріли, заховані серед го-

родини, одначе скоро мусіли відступити. Технічна сотня втратила одного вбитого й кількох пораних. Надїхала австрійська артилерія. Сіак післав їй точне звідомлення, де саме знаходяться відступивші ворожі сили. Влучний обстріл викликав серед них переполох.

По тижневі станули ми в селі Босирах над Збручем. Австрійська лінія проходила якого пів кілометра від ріки. Артилерійний зорець примістився в церковній бані. Московська артилерія зза Збруча запримітила це й так довго ціляла в баню, руйнуючи церкву й близькі хати, аж урешті влучила.

По кількох днях я дістав наказ відійти з двома 12-цм. гранатометами на становище в селі Збриж за Збручем. Збруч обкружує це село з трьох сторін. Гуцульська сотня У.С.С. заняла Збриж, бо це було потрібне, щоб вирівнати боєву лінію.

Команда чеського куріня, що до нього нас приділено, кватирувала в дворі. Близько цього двора вкопували ми два гранатомети. Московська артилерія почала добиратися до чеської курінної команди щораз доскульніш. Ця комада покинула тоді двір і Збриж. Ми зісталися в дворі одинокі. В селі не було живої душі. Всі хати порожні. Біля них рясні сади та городи з молодогою городиною. Це було для нас велике добро. Село було таке саміське, як на галицькому Поділлі, тільки церква трохи йнакша та розмальована на зелено. Хати в середині відрізнялися лише тим, що замість австрійських цісарів були на образах московські царі, тай образи трохи йнакші.

Московська лінія була в віддалі якого пів кілометра. Застави на половину ближче. Ворожа артилерія була тепер дуже чуйна. Вона стежила за нашою працею та зчаста й цільно нас обстрілювала. Тут легко було дістати деревляний хрест заслуги. Ми почали копати льох, що забезпечував би перед гранатами; праця

поступала поволі, бо нас було всього два рої (приблизно 15 люда).

Ті стрілецькі відділи, що осиротіли після полонення Легіону в Конюхах із початком липня, поприділювано до всяких австрійських команд. Технічна сотня підлягала безпосередньо бригаді. Четар Сіак робив заходи, щоб стрілецькі відділи були всі разом і щоб усі вони були залежні лише від бригадної команди. Вдалося йому стягнути нашу чету й скорострільну сотню, що її командантом був тепер хоружий Квас.

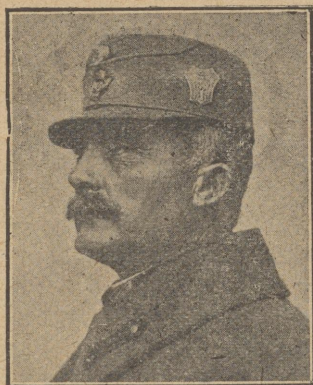
Після приблизно десятиденного пробутку покинули ми Збриж. Технічна сотня стояла в селі Бордяківцях. Ми раді були, що вирвалися з небезпечного і відокремленого становища: та з другого боку з нашої безмежної свободи, де ніхто нам не розказував, не осталося й сліду. Сіак прилучив наш відділ до своєї сотні.

Технічна сотня працювала щоночі над Збручем. Визначувала й трасувала над рікою першу лінію окопів: копала заглибшки по коліна й лишала викінчення воякам із 35. полку. Москалі були чуйні й рухливі: цілу ніч стріляли та світили ракетами. Наша чета працювала разом з технічною сотнею. Доки окопи та лучбові рови не були викінчені, не могла вкопувати своїх міно- та гранатометів. Опісля носили ми перед цю лінію дротяні перегороди. Для другої й третьої лінії перегород вбивали палики, опісля їх обмотували колючим дротом.

Спершу надходили нам дощі, опісля ж погідні місячні ночі збільшили небезпеку; москалі стріляли цільніш. Тепер часто мала сотня пораниених. Москалі бачили в день, де сотня кінчила працювати й наставляли на те місце скоростріл. В ночі, як лише почули стукіт, негайно стріляли. Стрільці радили собі так, що відразу вбивали палі в кількох місцях. Чергової ночі покидали

такі місця, що в них москалі встрілялися й працювали в інших.

Сіякові забажнулося, щоб про працю технічної сотні над Збручем дещо написати. Звернувся з цією справою до мене, та я відмовився, бо не бачив у тій праці нічого нового ані небуденного. Тоді попросив Василя Дзіковського. Він був член Пресової Кватири, — стрілецький літописець. Пішов він вечором із сотнею, щоб завітати з її працею. Однак Сіякові таки не

Отаман М. Тарнавський.

пощастило, щоб „подвиги“ його сотні були описані, бо Дзіковський зараз вечором відійшов зі становищ на „Першу Поміч“ з пораненою рукою.

III.

Незабаром усі стрілецькі відділи стягнуто в село Залісся в Чортківщині. Сюди ж прийшов зі стрілецького коша один курінь під проводом отамана (майора) Мирона Тарнавського.

З тим курінем вийшло в поле чимало славних старшин і стрільців зі „старої війни“, загартованих і досвідних бойовиків. Щиро приняло їх стрілецьтво з поворотом у поле. Прийшов тоді отаман Тарнавський, зрівноважений знавець життя й людей, тонкий і добрячий у поведінці з підвладними, досвідчений у боях, — був довгий час командантом вишколу У.С.С. Повернувся сотник Вітовський, загальнолюблений і поважаний серед Стрільців ще з часів карпатських боїв — довгий час був занятий у Ковлі, в комісаряті волинських шкіл. Повернувся поручник Трух, колишній знаменитий провідник стеж у Карпатах. Прийшло чимало старшин і стрільців, що по боях на Лисоні лікувалися з ран і недавно вернулися з віденських та інших лічниць. Повернулося врешті чимало стрільців, що в рр. 1914.—1917. попали були в полон, повтікали з нього й жили в тій частині Галичини, яка від початку війни аж до літа 1917. р. була під московською окупацією. Цікаві речі оповідали вони про пережите за часів царської влади й ще цікавіші про теперішнє життя у Східній Україні. Принесли з собою наддніпрянський розмах, революційні настрої, нові кличі. Вони доказували, що нам тепер не місце в австрійській армії... Знову воскресло в полі Стрілецьтво з товариським життям, як давніш і з зацікавленням злободенними політичними та військовими подіями.

Новозорганізований Легіон робив що-днини військові вправи на заліських полях. Дивувало всіх, що на ці буденні вправи приїздив часто з Чорткова корпусний командант, генерал Гофман. Раніш не бачили ми його навіть раз у рік.

В листопаді прийшли вісті про важливі події — про упадок уряду Керенського та про третій Універсал Центральної Ради. На цю вістку написали старшини У.С.С. прохання до корпусної команди, щоб дозволила відсвяткувати цю для всіх українців історичну подію.

Деякі „австрійці“ зпоміж старшин боялися підписати це прохання. Душею цілої акції святкування був Вітовський. Коли це прохання було вже готове до відсилки, поклав під ним отаман Тарнавський свій командантський підпис із заміткою, що поручає його до прихильного полагодження.

Команда 25. корпусу звернулася з цією справою до головної команди австр. армії. Опісля покликали отамана до корпусної команди, де не обійшлося йому без острих докорів та завваг. Прохання полагоджено відмовно. Та на тому не кінець. Незабаром дізналися Уесеси, що дістануть нового команданта, австрійського сотника, що ніби давніше був при польських легіонах. З цього приводу повстала й нова пісня, одна з тих стрілецьких злободенних пісень, що виявляли зацікавлення або хвилювання несподіваними подіями, та серед змінених умовин скоро забувалися.

А у нашім легіоні
Сталась новина:
Вже нового команданта
Шле нам АОК*).

У цій пісні дальше стояло, що, мовляв, бідний тепер наш легіон, але ще бідніше австрійське АОК, бо дрижить, щоб Стрільці не зробили революції...

Десь із початком грудня перейшли Стрільці з Залісся до села Чорнокінецької Волі, а згодом до сіл Гуштина й Лосяча, близько Збруча, де й провели Різдвані свята.

Стрілецтво слідувало тоді за політичними випадками. Події у Східній Україні перероджували Стрільців, наповняли гордістю, робили їх чуткішими на легкову політику австрійської влади супроти нашого на-

*) Armeeoberkommando, цебто головна команда армії.

роду в Галичині. Коли большевики, поваливши уряд Керенського, захопили в Росії владу, відділила Центральна Рада Україну III. Універсалом від большевицької Росії. Опісля перебрала під свою владу українську частину російського фронту проти Центральних держав. Так опинилися Уесеси проти українського фронту. Командував ним генерал Щербачов. Велика частина Стрілецтва думала, що наш Легіон по стороні Австрії втратив зовсім рацію існувати та повинен негайно розв'язатися.

У грудні 1917. року, коли сотні стояли як запас у гуштинському лісі, відбулася в Гуштині таємна нарада стрілецьких старшин. Безпосередньою спонукою тієї наради була можливість під ту пору прилуки Галичини до новоствореної польської держави. Міністри закордонних справ австрійський і німецький оголосили були в тій справі заяви, що багато обіцували, а польські політики й публіцисти сподівалися цього в найближчій майбутності.

На тій нараді предкладав підхоружий Дм. Паліїв, щоб Стрільці на знак протесту проти заяви австрійської влади зірвали з Австрією та перейшли в Східню Україну служити нашій державі. Поручник Цьокан обстоював думку, що Стрільці повинні лишитися на місці. Про вислід наради рішив виступ сотника Вітовського. Він твердив, що Стрільці повинні лишитися на місці, бо їхня роля ще не скінчена. Натякав, що скоро може надійти хвилина, коли вони будуть дуже потрібні на своєму давньому місці. Видно було, що він не договорує, що всіх своїх дсказів не може подати. Запальних молодших старшин переконав Вітовський своїм авторитетом. Вони зрозуміли, що коли він стоїть за дальше існування Легіону в австрійській армії, то очевидно має дуже важні причини.

Докладний образ тодішніх настроїв і подій я не всилі подати, бо чимало справ обговорювано й роб-

лено конспіративно. Майбутній історик Уесесів зможе це зробити — якщо він не спізниться — на основі інформацій від учасників.

Знаю, що тієї зими заложив хоружий Клим у технічній сотні тайну організацію підстаршин. Чував я, що на її сходинах читано реферати. Учасники склали грошові вкладки. Щодо мети, — то хоружий Клим говорив лише загально, що надходять важні події й без такої організації не обійтися. Чи були такі організації також по інших сотнях, чи був це тільки особистий почин хоружого Кліма — мені невідомо.

— — — — —

Фронт на Збручі мовчав. До речі, справжнього фронту вже й не було. Здеморалізовані та збільшені салдати робили, що забажали. Часами тільки десь далеко за Збручем чути було гарматню стрільнину. Ходили чутки, що це війська Центральної Ради билися з більшовиками.

IV.

Першого дня свят зібралися перед полуднем старшини й підхоружі *) в харчівні. Були й гості, між ними парох із села Босир о. Матковський, що йому московська артилерія знищила в часі недавнього обстрілу церкву й мешкання. Серед приявних ішла весела гуртка. Хор під орудою поручника Труха співав пісні, що вносили святочний настрій.

Балачку та спів перервав телефон; дижурний телефоніст зголосив, що просять пана отамана.

Настала мовчанка. Отаман слухав хвилину, опісля відповів: „Du bist schon hier, lieber Mykytka! Ich sende

*) Підхоружі У.С.С. робили службу старшин: були командири чет. Покращення на хоружого було в Легіоні дуже важке; неодному приходилося ждати роками. Тому в полі стрілецький звичай уважав ступінь підхоружих за перший ступінь старшинства

dir gleich Pferde“ **). І звернувся до команданта обозу пор. Миколи Стронського, щоб він вислав коні на стацію в Борщеві.

Тут хор підхопив настрій і заспівав про „новину“ в нашій Легіоні. Заки скінчив знані стрічки, вже пор. Трух шепотом доповів дальші; хор продовжував. Попало й австрійській команді й новому командантові. Приявні заходилися від сміху, тільки отаман був поважний і наче байдужий.

З тих нових стрічок памятаю досі одну:

Коби Стронський кінський сотник
Так зробити міг,
Щоб віз з новим командантом
Десь застряг у сніг...

Хоч усі сміялися — було важко: отаман Тарнавський, що до нього так привязалися, вже покидає нас. Новий командант говорить урядовою мовою, може й не вміє по нашому, або не хоче... Якщо забажає заводити реформи на зразок ц. к. австрійських полків, то мусимо йому завчасу показати, що це так легко не піде...

Коли вже всі розходилися, оголосив сотник Вітовський, що сьогодні прашальний вечір і на ньому буде й новий командант. Вкінці додав: „Ані слова, панове товариші, по німецьки“!

Вечором зібралася в означеній годині вся старшина. Стіни салі були прибрані сосниною. Над столом виднів напис: „Пращай наш отамане“.

Увійшов отаман Тарнавський з новим командантом, сотником Осипом Микиткою*). Старшини пред-

*) „Ти вже тут, любий, Микитко! Негайно вишлю тобі коні“.

*) Микитка показався опісля хоробрим старшиною. Вславився в боях під Львовом, був командантом І. галицького корпусу а опісля У,Г,А.

ставлялися йому по черзі. Говорив по нашому гарно. В його словах і вигляді не було нічого такого, що кидалося б у вічі: середній ріст і вік, повільні рухи, спокійна мова.

За столом спершу мало розмовляли; були здержливі й поважні. О. Матковський перший підняв тост. Він говорив, що наша суспільність занепокоєна тим, що отаман Тарнавський відходить від Стрільців, він здобув не тільки привязання стрілецтва але й повагу серед нашого громадянства; воно бажає бачити його скоро знову серед Стрільців.

Сусіди отамана спитали його, чи не буде промовляти, та отаман відповів, що не є добрим промовцем, хай замість нього говорить Вітовський. Цей подумав хвилину й піднісся зза стола. Говорив коротко й щиро. Вітовський був небуденний промовець. Умів переконувати й одушевляти слухачів. Богато з тієї промови ще й досі залишилось у моїй пам'яті. „Січові Стрільці — говорив він — це організація передусім і наскрізь політична. Про це мусить пам'ятати кожночасний її командант. Він є не лише провідник військового відділу, але має визначне й відповідальне становище серед українського народу. Бути провідником Стрілецтва це велика честь, але й важкий обов'язок. Наш отаман упав жертвою труднощів цього становища й тому покидає нас. Не принизив він у важну хвилину стрілецького прапора! Його діти зможуть з гордістю сказати: „Мій батько був командант Січового Стрілецтва“. А наші діти, як хто з нас матиме їх, зможуть відповісти також з гордістю: „А мій батько служив під його провідом“. Промову закінчив окликом: „Наш отаман Тарнавський хай живе!“ — а старшини тричі відгукнули щиро й грімко: „Слава! Слава! Слава!“

Опісля прощали отамана ще два промовці: один із них від стрільців-рядовиків, що працювали в ньому кращого стрілецького команданта й батька. По кожній

промові співав старшинський хор, доповнений кращими голосами зпоміж стрільців.

Під кінець промовив сотник Микитка та сказав приблизно таке: „Те, що я тут чув і бачив, мене втішило. Бачу, що в вас є правдиве товариське життя й таке привязання до свого команданта, якого я не стрічав у відділах австрійської армії. Не бачив того й у польських легіоністів, куди я на короткий час був службово приділений. У них багато блиску та нещирости“.

Цією промовою й своєю безпретенсійністю та добродушністю зробив він доволі корисне вражіння. Стало всім відрадніше. Хтось нарисував карикатуру сотника Микитки й пустив в обіг. Довго мандрувала вона. Її уважно розглядали й спільно критикували та пояснювали, аж дійшла до сотника. Цей спокійно оглянув, похвалив і подав даліше.

Закінчив той вечір промовою отаман Тарнавський. Він доручив новому командантові піклуватися Стрілецтвом, а до привітних звернувся з проханням прийняти щиро нового команданта до своєї рідні.

На другий день ранком стояв на збірці весь Леґіон. Сотник Микитка перебирав команду. Отаман Тарнавський був цього ранку сумний — наче прибитий жалем і схвильований останніми переживаннями. Аж тепер був видно, що важко йому покидати стрілецьке товариство.

У тих днях відійшли Уесеси в Борщівщину, де станули в селах Скавятині й Шишківцях.

Розбуджена серед Стрілецтва рухливість і зацікавлення політичними справами не потахли й за Микитки. Під кінець січня 1918: р. була в Скавятині нарада дібраних старшин. Реферував підхоружий Паліїв. Винесено постанову, що Уесеси повинні дати спонуку до створення тайної організації українців австрійської армії, що в потребі стала б на поміч нашої наддніпрян-

ській державі. Стрілецькі висланники поїхали в тій справі до Відня. Одначе там, у наших політичних колах оцінили цей плян, як державну зраду та не погодились на нього... На цьому справа організації українців австрійської армії застрягла, бо й скоро потім почався похід у Східню Україну.

В сусідньому селі Шишківцях, у місці постою скорострільної сотні, мінометників і обозу зайшла подія, яка вказує, що й у свідомості стрільців-рядовиків зробилася велика переміна, що вони стали бундючні й самопевні. До Шишковець прийшов був гурт вояків із корпусної інтендантури реквірувати худобу. Настав у селі плач і лемент. Стрільці обстали за своїми газдами й повиганяли тих вояків із подвір. Незабаром запитали телефоном з корпусної інтендантури команду стрілецького обозу, що там за бунт серед Стрільців, та грозили, що цю справу віддадуть до польового суду. Команда нашого обозу відповіла, що вояки поступали безправно, бо хотіли реквірувати в таких селян, що мають усього по дві штуки худоби.

Цим виясненням корпусна інтендантура вдоволилася. Виявила також причину цієї реквізиції. Вантаж худоби, що повинен був надійти для 25. корпусу з Чехії — не прибув, бо чехи не виконали завдання. Отож корпус мусить реквірувати в тій околиці, де він розміщений...

Такі події сталися й такі настрої панували серед Уесесів перед походом у Східню Україну.

КІНЕЦЬ I-ОЇ ЧАСТИНИ.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

Масову історично - освітню бібліотеку

бо без неї не може обійтися ні Читальня, ні Самоосвітний гурток, ні Клубок Рідної Школи ані навіть жадна свідомо людина. — ЩОМІСЯЦЯ ОДНА КНИЖКА.

ПЕРЕДПЛАТА КОШТУЄ ДУЖЕ МАЛО

РІЧНО . . 2.40 зл.

ПІВРІЧНО 1.20 „

ЧВЕРТЬРІЧНО 0.60 „

А хто до кінця березня вишле цілорічну передплату, то заплатить лишень **2.00 зл.** Пильнуйте вислати передплату, бо незабаром уже появиться 2-ге число.

Приймаємо також зголошення на сталих кольпортерів і представників (заступників) нашого Видавництва на місцях. Хто хоче діставати всі наші видання даром хай зголоситься кольпортувати наші книжечки в своїй околиці. Від одної книжечки даємо **5 гр.** опушту.

„В С Е С В І Т“, Львів, Обертинська 7.

Кожний повинен прочитати
цікаві спомини
М. ЗАКЛИНСЬКОГО п. н.:

„А МИ ТУЮ СТІЛЕЦЬКУЮ СЛАВУ ЗБЕРЕЖЕМО“

Коштує лишень 1 зл., з пере-
силкою 1.25 зл — Гроші сла-
ти на адресу:

„В С Е С В І Т“ Львів, Обертинська 7.

Ніодна бібліотека не може обійтися без видань

„ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Найцікавіші книжки історичного змісту. — Воєнні спомини. — Історичні повісті. — Календарі-Альманахи багато ілюстровані.

Журнал місячник **„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“**,

цінний матеріялами з визвольних змагань, ілюстрований пам'ятковими світлинами, в якому співробітничать всі визначні учасники воєнних подій. Передплата 13 зол. річно, 7 зол. піврічно.

Вступайте в члени видавничої кооперативи „ЧЕРВОНА КАЛИНА“

Члени дістають всі видання за половину ціни. Уділ зл. 25.—, вписове зл. 5.—, можна сплачувати й ратами.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“!

Всі „Читальні“, „Кооперативи“, „Соколи“, „Луги“, „Каме-
нярі“ повинні бути членами „Червоної Калини“, щоб за
половину ціни набути видання „Червоної Калини“ до своїх
бібліотек.

ПЕРЕДПЛАТА

„Літопису Червоної Калини“

РІЧНИК VII-ий, НА 1936 РІК

Річна передплата 13 зл., піврічна
передплата 7 зл., чвертьрічна 3.50 зл.
Ціна числа 1.20 зл. — Для членів
„Червоної Калини“ чвертьрічно 3 зл.

А Д Р Е С А:

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“, Львів, Зіморовича 12/II.

Ч. тел. 257—79.

Почт. скр. ч. 43.

Львівська бібліотека
поштовою доставкою

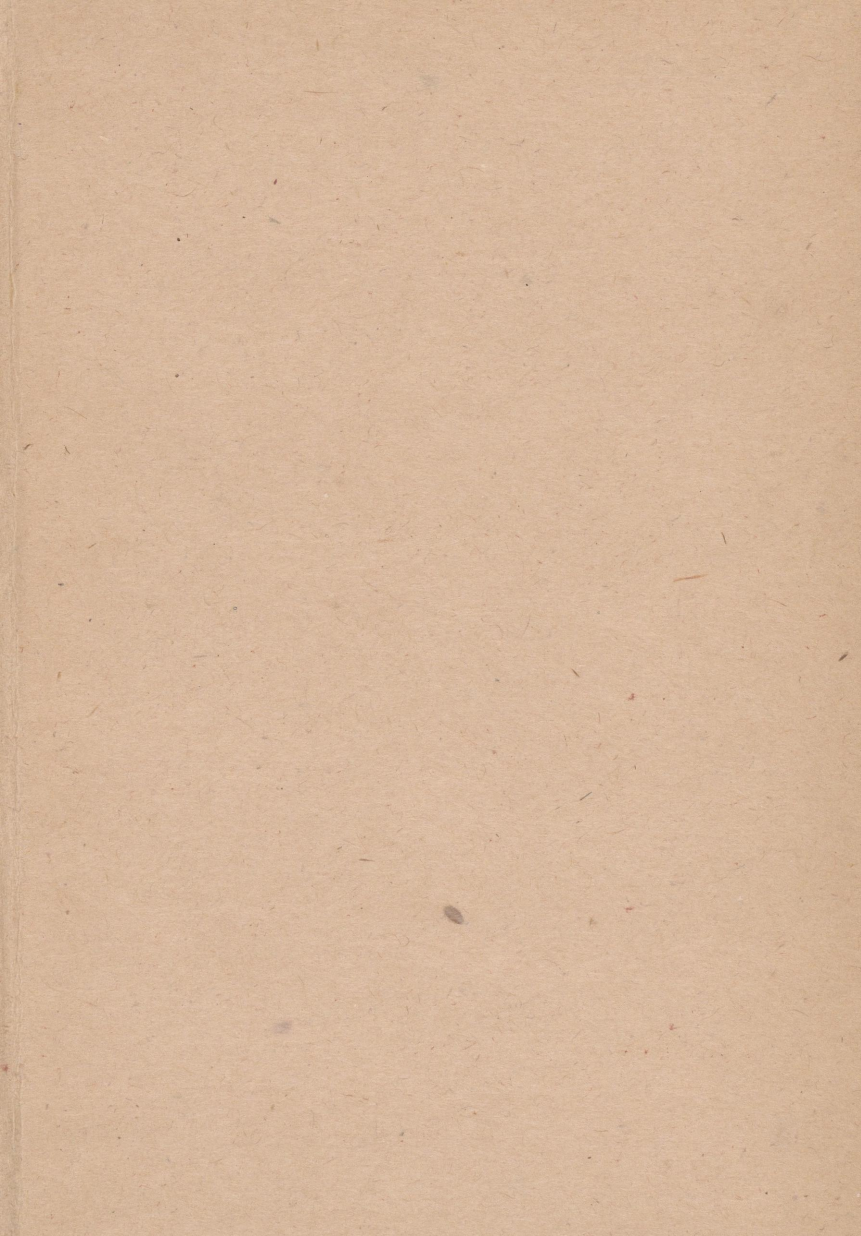
Груб 26 кон (1986г)

РА

2184

у

у

PA 2184 y